

د تقلید شرعي حیثیت

مؤلف : شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ

ژباړن : مولوي عبدالهادي حماد

خپرونکی :
جامعه اسلاميه اشرفيه
اوله ناحیه کندهار افغانستان

Ketabton.com

دتقلید شرعی حیثیت

تالیف :

شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی حفظہ اللہ تعالیٰ

ژباړن :

مولوي عبدالهادي حماد



د کتاب خانګر تیاوي

د کتاب نوم :	دتقلید شرعي حیثیت
دمؤلف نوم :	شیخ الاسلام مفتي محمد تقی عثماني حفظه الله تعالى مولوي عبدالهادي حماد
ژباړن :	
چاپ کال :	۱۳۸۹ هـ ش
کمپیوټري چاري :	ژباړن
د چاپ شمېر :	زر ټوکه
خپرونکی :	جامعه اسلامیه اشرفیه
دلاسته راوړولو ځای :	مکتبه اشرفیه ارګ بازار کندهار افغانستان
اړیکي :	۰۷۰۰۳۲۸۵۰۴ ۰۳۰۲۰۰۲۹۲۶

فهرست

شمبره	موضوع	صفحه
۱	دپیل خبری	۱
۲	دتقلید حقیقت	۵
۳	یادونه	۸
۴	دتقلید دوه صورتونه	۱۶
۵	دتقلید ثبوت په قران سره	۱۷
۶	دتقلید دثبوت لپاره لومړی ایت	۱۷
۷	دتقلید دثبوت لپاره دوهم ایت	۲۱
۸	دتقلید دثبوت لپاره دریم ایت	۲۵
۹	دتقلید دثبوت لپاره څلورم ایت	۲۶
۱۰	دتقلید ثبوت په حدیث سره	۲۹
۱۱	داصحابانو ﷺ په وخت کې ددوی تقلید کول	۳۷
۱۲	داصحابانو ﷺ په زمانه کې شخصي تقلید	۵۰
۱۳	داصحابانو ﷺ دتقلید لومړی نظیر	۵۰
۱۴	داصحابانو ﷺ دتقلید دوهم نظیر	۵۴
۱۵	داصحابانو ﷺ دتقلید دریم نظیر	۵۷
۱۶	داصحابانو ﷺ دتقلید څلورم نظیر	۶۴
۱۷	څو بېلابېل مثالونه	۶۶
۱۸	شخصي تقلید ته اړتیا	۷۰
۱۹	دشخصي تقلید دلزوم یو څرگند مثال	۸۵

فہرست		
شمبرہ	موضوع	صفحہ
۲۰	دخلور مذہبونو تخصیص	۸۹
۲۱	دتقلید بیلایلی درجی	۹۶
۲۲	دعوامو خلکو تقلید	۹۷
۲۳	دجید او متبحر عالم تقلید	۱۰۸
۲۴	دتقلید دوہمہ درجہ	۱۰۸
۲۵	مجتہد فی المذہب	۱۲۴
۲۶	دریمہ درجہ	۱۲۴
۲۷	دمجتہد مطلق تقلید	۱۲۶
۲۸	خلورمہ درجہ	۱۲۶
۲۹	پر تقلید باندي شکونہ او نیو کی	۱۳۱
۳۰	پہ قرانکریم کی دپلرونو او نیکہ گانو تقلید	۱۳۱
۳۱	داحبارو او رهبانو تقلید	۱۳۴
۳۲	دحضرت عدی بن حاتم <small>رضی اللہ عنہ</small> حدیث	۱۴۱
۳۳	دحضرت عبداللہ بن مسعود <small>رضی اللہ عنہ</small> سپڻھلی وینا	۱۴۴
۳۴	دمجتہدینو امامانو ویناوی	۱۴۶
۳۵	عام سری بہ خنکہ مجتہد پڻڻی؟	۱۵۲
۳۶	ایا تقلید کول عیب دی؟	۱۵۵

فہرست		
صفحہ	موضوع	شمبرہ
۱۶۰	شخصی تقلید او خواہش پرستی	۳۷
۱۶۲	تقلید او نوي پیدا سوي مسئلې	۳۸
۱۶۴	حنفي مذهب او په حدیث باندي عمل	۳۹
۱۷۷	امام ابوحنیفہ <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> او علم حدیث	۴۰
۱۸۳	په تقلید کي جمود	۴۱
۱۸۷	وروستی وړانديز	۴۲

تقریظ

شُحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

درنو لوستونکو! خرگنده خبره ده ، چي خبستن تعالیٰ ﷺ ټول انسانان په یو خېر نه دي پیدا کړي بلکي دخپل بې ساري حکمت پر بنسټ یې ځیني ځواکمن ، ځیني ناتوانه ، ځیني شتمن ، ځیني ناداره ، ځیني پوهان او ځیني ناپوهان پیدا کړي دي ، دا خبره بیخي جوته ده ، چي که ټول خلک په یو خېر سي نو ددې پراخي نړۍ چاري به دسختو ستونزو سره مخ سي ، همدا لامل دئ ، چي ددنیا په هر کونج کي ، دهر قوم ، دهرې سیمي ، دهر ټبر او هر دین عالمان مخکي وي پوښتل کیږي او ناپوهان په پسي وي دپوهانو څخه پوښتني کوي ، داچي داسلام دین حق دئ ، په رشتینولۍ کي یې هیڅ شک نسته او ددې دین دپلي کېدو لپاره علماء لوی مسؤلیت لري ، چي عام خلک پوښتني ځني وکړي او دوی جوابونه ورکړي او ددې دین بقا هم ددې لاري څخه کېدای سي ځکه ټول خلک علماء نه دي او نه جوړېدای سي ، داچي دعلم او خبرو باندي باید څومره اعتماد وسي او دمذهب تقلید باید په څه ډول وسي؟ او دمدرسي دریز هم تل دخپلو مسلمانانو وروڼو چوپړ په اخلاص تر سره کول دئ نو یې وغوښتل ، چي په دې اړه باندي څه تحقیقات او خپرنی وکړي ، ددې هڅي په پایله کي داشرفیې مدرسې دتالیف او ترجمې دڅانگي یو تن غړي مولوي عبدالهادي حماد دهند دنیمي وچي دجید عالم شیخ الاسلام مولانا مفتي محمد تقی عثمانی حفظه الله تعالی په اردو ژبه کتاب پښتو ته ترجمه کړ ، چي په یاده موضوع کي یې په زړه پوري خپرنه

کړې وه ، یاد کتاب تر ژباړې وروسته تالیف او ترجمې دڅانگې غړو وکاتې ، تر کتنې وروسته جوته سوه چي نوموړی کتاب په ښه معیار دئ او په ښه معیار ژباړل سوی دئ ، داچي زموږ له انده ددې کتاب گټې ښې دي نو ځکه یې دتائید ترڅنګ ټولني ته وړاندي کوي او هیله کوي ، چي الله ﷻ یې دټولو مسلمانانو لپاره داستفادې وړ وگرځوي .

وبالله التوفیق

داشرفيي مدرسې دتالیف او ترجمې څانگه

دتالیف او ترجمې دڅانگې اراکین

نوم	دنده
مولوي محمدرسول صاحب	عمومي رئیس
شیخ الحدیث مولوي عبدالرحیم صاحب	رئیس دارالافتاء
مولوي سید احمد غفوري	نائب دارالافتاء
مولوي مجاهد صاحب	نائب مهتم
مفتي گل احمد صاحب	عضو دارالافتاء
مولوي سید احمد صابر	مدرس وعضو دارالافتاء

دريک خبري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله حمده وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

څرگنده خبره ده ، چي دتقليد په اړه دومره ليکني سوي دي ، چي زما لپاره ددې فکر هم نه سي کېدای ، چي زه دي په دې اړه څه زياتوني وکړم ، له نېکه مرغه دهمدې موضوع يعني دتقليد د موضوع اړونده ديوي رسالې اسباب او توکي په ناخاپي او قدرتي ډول سره برابر سوه ، ځکه په ۱۹۶۳ م سنه کي زما څخه د فاران مياشتنۍ مجلې مسؤل مدير بناغلي ماهر القادري په کراچي کي دتقليد اړونده يو مضمون دوخت دارتيا له امله وغوښتی ، خو ما په يا سره جواب ورکړ ، يعني خوبه مي نه وه ، چي مضمون دي دتقليد په موضوع کي ورکړم ، ځکه ما غوښته ، چي دپلار پر پل باندي پل کښېږدم او په خپل ژوند کي داخلافي مسائلو څخه لاس پر سر سم بيا مي بېرته فکر وکړ ، چي کاشکي يو داسي مضمون وليکم ، چي دتقليد موضوع په داسي بڼه پکښي څرگنده سي ، چي ديوه اړخه يې هغه اصلي حقيقت څرگند سي او دبله اړخه دامضمون په داسي بڼه وي ، چي ددعوت رنگ ولري يعني داچي هغه کسانو ته دعوت سي ، چي هغوی اختلافي مسائلو ته لمن وهي او يو له بله کافران سره وايي يعني داچي يو يوه ته کافر وايي او بل ، بل ته کافر وايي ، لنډه داچي يو مضمون مي وليکی او دکراچي څخه خپرېدونکي مياشتنۍ مجلې - فاران ته مي ورکړ ، نوموړی مضمون دلومړي ځل لپاره په کال ۱۹۶۳ م کي خپور سو ، له نېکه مرغه ياد مضمون روڼ آندو

زيات خوښ کړې، آن تردې، چې د هندوستان او پاکستان څخه زياتو خپرېدونکو مجلو خپور کړ. بله خبره لادا وه، چې په جوناگر کې مسلمانانو زما دغه مضمون د يوې بيلي رسالې په بڼه چاپ ته وسپاری او بيا يې نشر کړ. که څه هم زما دغه مضمون په داسې ډول ترتيب سوی وو، چې هيڅ دمنظرې او مقابلي بڼه يې نه درلوده، خو کوم ملايان صاحبان، چې دتقليد څخه مخالف وه هغوزما پر ليکنه باندي پوره نيوکي پيل کړې په ځانگړي ډول په دوی کې حضرت مولانا محمد اسماعيل سلفي صاحب زما دليکنې په رد کې خپله يوه ليکنه په الاعصام اونيزه کې په ديارلس برخو کې خپره کړه بيا يې خپله دغه ليکنه دخپل کتاب (تحريک ازادى اور شاه ولي الله کی ماعى) - برخه وگرځول، خبره دا وه، چې يو کتاب د(التحقيق في جواب التلقيد) په نوم يو نشر سو، نوموړی کتاب ديوه داسې چا ليکنه وه، چې دخلورگونو مذهبونو امامانو ته ددې نسبت کوي، چې شريعت دوی دځانه جوړکړې دى او کوم څوک، چې ددوی تقليد کوي هغه کافران دي، همدا ډول اسلامي فقه ته ديوه داسې فن په سترگه گوري، چې دځان څخه جوړ سوی وي دقرآن او حديث څخه چهل سوی نه وي. بله خبره داده، چې دحيدرآباد ددکن سيمي څخه هم په مياشتنۍ کې پردې موضوع باندي يوه څېړنه راغله، چې غالبا دغه مجله به البيان مجله وه خو داچې مناظره کول او دچا سره مباحثه کول زما عادت نه وه نو ځکه مي تر ديارلس کلونو پوري دتقليد پر موضوع باندي هيڅ نه وليکل، دا، چې زما لومړۍ ليکنه دنظر څښتنانو او روڼ آندو زياته خوښه کړې وه نو ددوی هيله دا وه، چې دا مضمون دي دلته په پاکستان کې هم دهندوستان په څېر په کتابي شکل چاپ او خپورسي، ما وغوښتل، چې ددوی دغه غوښتنه

پوره کړم نو ځکه مي دهغه ليکنې د چاپ اراده وکړه کومه ،چي ما لومړۍ په فاران مجله کي خپره کړې وه البته زما په آند ما اړينه وگڼل ،چي دا ليکنه د دوهم ځل لپاره تر نظر تېره کړم خو بڼه تحقيقاتي ليکنه سي او کومي نيوکي ،چي زما پر ليکنه سوي دي هغه هم تر نظر تېري کړم او بيا جوابونه ورته ووايم ، لنډه داچي دا کار مي وکړ او دا کتاب ځني جوړ سو کوم ،چي ستاسو په لاس کي دى خو داچي مناظره ، مباحثه ، سوال او جواب کول زما عادت نه دي نو ځکه ما ،چي دکومو نيوکو جوابونه ويلي دي دنيوکه کونکو نومونه مي دخو اړينو ځايونو څخه پرته نه دي ياد کړي او اوس هم دا وایم ،چي دا کتاب د مناظرې او مباحثې کتاب نه دى بلکي دا دتقلید د علمي مسئلي څېړنيز کتاب دى ددې کتاب اصلي موخه داده ،چي دمسلمان امت دلوی اکثریت تگ لاره واضحه کړي ، هغه لويه ډله ،چي تل يې دامامانو تقلید کړی دى ، همدا ډول په دې کتاب کي دتقلید اړونده دافراط او تفريط تر منځ منځگړې لاره بيان سوې ده هغه لاره ،چي داهل سنت والجماعت زيات علماء پر روان دي ، نو ځکه مي وټولو خلکو ته هيله داده ،چي دې کتاب ته د مناظرې د جذبې او رخې په سترگه نه گوري بلکي دې کتاب ته دي دتقلید دمسلې ديوه څېړنيز کتاب په سترگه وگوري او بيا دي دا کتاب مطالعه کړي .

وروستی خبره داده ،چي په معاصر وخت کي دغير مقلیدنو ، متجددينو او اباحت خوښو انسانانو په امامانو پسي خورا ډيري خبري دځانه تړلي دي ، زه اميد لرم ،چي دا کتاب به ددوی دشبها تو په ليري کولو کي هم رول ولري او گټه به ورته وکړي ، الله ﷻ ته مي دعا داده ،چي زما دغه کوچنی هڅه او زيار دي دقبولیت په لورونه ونازوي او الله ﷻ ددې رسالې څخه عامو مسلمانانو ته گټه او نفعه ورسوي . آمين

وماتوفیقی الا بالله وعلیه توکلت والیه انیب.

احقر محمد تقی عثمانی خادم دارالعلوم کراچی ۱۴

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله حمده وكفى وسلام علي عباده الذين اصطفى.

دتقلید حقیقت

درنو لوستونکو! داچي داسلام اصل دعوت دیوه الله ﷻ دا طاعت لوري ته رابلل دي، ددې څخه هیڅوک انکار نه سي کولای او داچي دمحمدرسول الله ﷺ اطاعت کول هم لازمي دی داځکه، چي رسول الله ﷺ په خپله ژبه او فعل سره دالله ﷻ دا حکامو ترجماني کړې ده، داچي کوم شی حلال دی؟، کوم شی حرام دی؟، کوم شی جایز دی؟ او کوم شی مستقل بالذات (بلا واسطه) ناجایز دی؟ په دې ټولو کي باید دیوه الله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت وکړل سي، دالله ﷻ او درسول الله ﷺ پرته دبل چا اطاعت هیڅ جواز نه لري او که څوک دبل چا اطاعت کوي، بل څوک مستقل بالذات (بلا واسطه) پوره مطاع گڼي داسي څوک په یقیني ډول داسلام ددایرې څخه وتلی دی نو ځکه پر هر مسلمان باندي په کلکه لازمي ده، چي دقرآن او حدیث پیروي وکړي او څه، چي قرآن او حدیث ورته وایي همدغسي عمل وکړي، خو پاته دي نه وي، چي په قرآنکریم او حدیث کي ځیني داسي څه سته، چي یو لږ تعلیم لرونکی کس هم په پوهېدای سي لکه لاندنی آیت:

وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا..... (۱)

ژباړه: په تاسو کي دي ځیني ستاسو دځینو غیبت نه کوي.

۱: حجرات، آیه ۱۲

هرڅوک ، چي يوازي په عربي ژبه پوهیږي هغه په پورتنی مطلب پوهیږي ، ځکه په پورتنی مطلب کي نه څه ناڅرگندتیا سته او نه کوم بل شرعی دلیل سته ، چي ورسره ټکر وي له همدې امله دپورتنی مطلب په ثبوت کي هیڅ شک نسته .

همدا ډول در رسول الله ﷺ په لاندنۍ وینا باندې لږ تعلیم لرونکی کس ، چي يوازي په عربي پوهیږي هم پوهېدای سي :

﴿ لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ ﴾

ژباړه : عربي پر عجمي باندې کوم فضیلت نه لري .

در رسول الله ﷺ په پورتنۍ وینا کي هیڅ ناڅرگندتیا نسته او نه کوم مشکل پکښي سته کوم څوک ، چي يوازي په عربي ژبه پوهیږي هغه دپورتنی حدیث په مطلب په اسانۍ سره پوهېدای سي .

دپورتنۍ خبري بالعکس داسي آیاتونه او حدیثونه هم سته ، چي معناوي یې څرگندي نه وي بلکي یو ډول ناڅرگندتیا پکښي وي ، هرڅوک نه په پوهیږي ، ځکه په ښکاره یوه معنا ورکوي ، خو په حقیقت کي یې بله معنا وي ، ددې سره داسي احکام هم سته ، چي دقرآنکریم دکوم بل آیت او یا کوم بل حدیث سره تعارض لري یعنی داچي په یوه آیت کي یو حکم ثابت وي خو په حدیث کي بیاداسي خبره سوې وي لکه ددغه حکم په خلاف ، چي وي دمثال په ډول په لاندني آیت کي الله ﷻ فرمایي :

وَأَلْمَطَلَقْتُ يَتَرَبَّصُّ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ (۱)

ژباړه: کومي بنځي، چي طلاقي کړل سي هغوی دي درې قروء انتظار وکړي (نور مړونه دي نه کوي).

په پورتنی آیت کي دطلاقي سوي بنځي لپاره درې قروء دعدې اندازه بنودل سوې ده، داچي قرء څه ته وايي؟ بايد ووايو، چي قرء په عربي ژبه کي په لاندي دوو معناوو استعمالیږي:

۱: قرء معنا حیض (دبنځي میاشتنۍ ناروغي)

۲: قرء معنا طهر (يعني دبنځي هغه شپې او ورځي، چي بنځي ته پکښي میاشتنۍ ناروغي نه وي).

اوس نو که قرء دحیض په معنا کړو نو دطلاقي سوي بنځي عده درې حیضه کېږي يعني داچي بنځه به درې حیضه دمېړه په کور کي عده تېروي بیا کولای سي، چي بل مېړه وکړي او یا دپلار کورته ولاړه سي. که قرء دطهر په معنا سي نو دطلاقي سوي بنځي عده درې طهره کېږي اوس نو موږ ته سوال پیدا کېږي، چي موږ په کوم یوه عمل وکړو؟ يعني داچي دطلاقي سوي بنځي عده به درې طهره وي او که به درې حیضه وي؟

په بل حدیث کي راځي:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ لَمْ يَدْرِ الْمَخَابِرَةَ فَلْيَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. (۱)

ژباړه: دجابر بن عبدالله رضي الله عنه څخه روایت دی چي درسول الله صلى الله عليه وسلم څخه مي واورېدل: چا که مزارعت نه پرېښودئ دالله جبار او دهغه درسول صلى الله عليه وسلم له لوري دغه کس ته دجنگ اعلان دی.

۱: ابوداود ج ۹ ص : ۲۵۶ ، باب في المخابرة ورقم الحديث :

ط: ۲۹۵۷، المكتبة الشاملة

پورته حدیث ته که وکتل سي نو دمزارعت منعه پکبني راغلې ده حال داچي مزارعت ډېر ډولونه دي، دامعلومه نه ده، چي دمزارعت ټول ډولونه ناجايز دي؟ اوکه کوم خاص ډول مزارعت ناجايز دى؟، که خاص ډول مزارعت ناجايز وي نو دا نه ده معلومه، چي کوم ډول يې جايز نه دى؟.

يادونه: مزارعت دې ته وايي، چي يو څوک خپله محکمه په کښت باندي وبل چاته په يوه ټاکلې برخه ورکړلې لکه، چي په نيمايي يې ورکړي، يايې په دوهمه ورکړي، يايې په دريمه ورکړي او داسي نور. په بل حدیث کي راځي:

من كان له امام فقرة الامام له قراة

ژباړه: کوم چا لره، چي امام وي نو دامام قرئت دده لپاره هم کفايت کوي.

دپورتني حدیث څخه معلومېږي، چي کله مقتدي په امام پسي ولاړ وي نو دامام قرئت دمقتدي لپاره کفايت کوي او مقتدی بايد چوپ ودریږي. خو په بل حدیث کي بيا ددې حکم خلاف خبره ثابتېږي ځکه رسول الله ﷺ فرمايي:

لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ (۱)

ژباړه: هغه چا، چي په لمانځه کي سورة فاتحه نه وي لوستې دهغه کس لمونځ، لمونځ نه دى يعنې لمونځ يې نه صحيح کېږي.

دپورتني حدیث څخه ثابتېږي، چي الحمد لله ويل لازمي کار دى بايد وويل سي اوس نو که پورته دواړه حدیثونه په نظر کي ونيول سي انسان

۱: بخاري، ج: ۳، ص: ۲۰۴ ورقم الحدیث ۷۱۴

ته سوال پيدا کېږي، چي په کوم حديث عمل وکړل سي؟ ايا په لومړي حديث عمل وکړل سي او که په دوهم حديث عمل وکړل سي؟ که په دوهم حديث عمل وکړل سي نو دا نه ده معلومه، چي د دوهم حديث حکم يوازي منفرد او امام ته متوجه دئ مقتدي ځني استثناء دئ او که په لومړي حديث عمل وکړل سي هلته هم نه ده معلومه، چي د قرئت څخه دالحمدلله پرته نور قرائت مراد دئ خو په هر صورت ناڅرگندتيا موجوده ده تعارض موجود دئ.

تاسو وليدل، چي د قرآن او حديث څخه دا حکامو په را ايستلو او چنلو کي څومره مشکلات سته اوس نو کله، چي موږ د قرآن او حديث څخه احکام راباسو او دپورته په ډول ټکرونه او تعارضونه مخته راسي په داسي حال کي نو موږ دوې لاري لرو لومړی داچي موږ په خپل فکر او بصيرت باندي يو ډول فيصله وکړو يعني داچي د تعارض په وخت کي موږ وگورو، چي کوم لوری زموږ په آند باندي غوره او ښه وبلل سو پر هغه لوري باندي پرېکړه وکړو، دوهم داچي موږ وگورو، چي زموږ پخوانيو سترو او مخورو علماوو د داسي ټکر ځايونو څخه کوم مطلب اخيستی دئ، ښکاره خبره ده، چي زموږ په پخواني سترو او مخورو علماء خامخاتر موږ زيات پوهېدل، خامخا د دغسي ځايونو په مطلب تر موږ ښه پوهېدل او داسي نظريې ځني اخيستلای سواي، چي غالباً حق به وای، همدا ډول کوم علماء، چي د لومړي پېړۍ علماء وه دهغو بصيرت په قرآن او حديث کي زيات و، نو که پر حقيقت باندي پرېکړه وسي، د عدل او انصاف څخه کارواخيستل سي، نو دا خبره يقيني ده، چي په پورته دوو لارو کي لومړی لاره سخته خطرناکه ده او دوهمه لاره دا احتياط لاره ده.

بله خبره دا هم ده ، چي مور نه دا چي دتواضع او عاجزی له امله دا خبره کوو بلکي يقيني خبره ده څوک بېخي ځني منکر کېدای نه سي ، چي مور په علم ، پوهه ، ديانت ، تقوا ، فهم ، ذکاوت ، دين ، پرهېزگاری او داسي نور کي دپخوانيو مخورو علماوو په پرتله ، چي په لومړيو پېړيو کي تېر سوي دي - بېخي خالي لاس يو بلکي په هر اعتبار سره دهغو په پرتله هيڅ په لاس کي نه لرو ، آن تردې ، چي زموږ او دهغو ترمنځ بېخي تناسب نه سي کېدای ځکه هغه علماء په لومړيو پېړيو کي تېر سوي دي په داسي پېړيو کي تېر سوي دي ، چي دقرآنکريم دنزول وخت ته نژدې وه نو ځکه په قرآن باندي ددوی پوهاوی اسانه وه او بالعکس موږ درسالت دوخت څخه خورا ډېر ليري يو ، دومره ليري يو ، چي دقرآن دنزول چاپېريال ، دهغې زمانې دژوند کولو طريقه او دخبرو کولو بڼه په صحيح ډول تصور کول او په کټ مټ ډول تصور کول ډېر گران کار دی ، صحيح پوهاوی خو لا ايسته پرېږده ، دپورته خبرو په نظر کي نيولو سره که يو کس دقرآن په هغه مسئلو کي ، چي سختي پېچلي وي او يا په خپل منځ کي تعارض سره ولري نو ددې پر ځای ، چي پر خپل فهم او نظر باندي اعتماد وکړي دپخوانيو او مخورو علماوو پر لاره باندي ولاړ سي هغو ، چي ددغه مسئلو اړونده څه نظر ورکړی وي نو دغه دخپل نظر پر ځای باندي دهغو لاره تعقيب کړي همدې ته تقليد وايي او موږ ويلاى سو ، چي فلاني کس دفلاني عالم تقليد وکړ ، همدا دتقليد حقيقت دی.

که ، چيري ما تاسو ته هغه څه رسولي وي ، چي زما په زړه کي و او تاسومي په پوه کړی ياست نو تاسو به پوه سوى ياست ، چي ديوه مجتهد تقليد ته هغه وخت احتياج پيدا کېږي ، چي دقرآن او حديث څخه په يوه مسئله را ايستلو کي څه اشکال او گران والی پروت وي په حکم

پوهېدل یې گران وي ، دغه اشکال یا خو دقرآن او حدیث په لفظ کې پروت وي ، چې لفظ خو معناوي لري هر کس ته نه معلومېږي ، چې ددې لفظ څخه کومه معنا مراد ده او یا داچې دیاډي مسئلې دحکم په دلایلو کې تعارض او ټکر پروت وي .

دقرآن او حدیث کوم احکام ، چې قطعي دي یعنې یقیني دي ، څه اشکال ، ناڅرگندتیا ، گرانوالی او تعارض پکښې نه وي په داسې مسئلو کې دهیڅ مجتهد یا عالم تقلید ته اړتیا نسته لکه ، چې مشهور حنفی عالم علامه عبدالغني نابلسي رحمته الله فرمایلي دي :

فالامر المتفق عليه المعلوم من الدين بالضرورة لا يحتاج الى التقليد فيه لاحد الاربعة كفرضية الصلوة والصوم والزكاة والحج والسرفقة والغصب واما اشبه ذلك والامر المختلف فيه هو الذي يحتاج الى التقليد فيه . (۱)

ژباړه : ددين هغه مسئلې ، چې دټولو پراتفاق دئ لکه دلمانځه ، روژې ، زکاة او حج فرضوالی ، یا دغلا ، غصب او داسې نور حراموالی په داسې مسئلو کې دخلورگونو مذهبونو تقلید ته هیڅ اړتیا نه سته ، هغه مسئلې ، چې اختلاف پکښې وي په هغو کې تقلید ته اړتیا سته .

علامه خطیب بغدادی رحمته الله فرمایي :

واما الاحكام الشرعية فضربان : احدهما يعلم ضرورة من دين رسول الله صلى الله عليه وسلم كالصلوة الخمس والزكاة وصوم شهر رمضان والحج وتحریم الزنا شرب الخمر وما اشبه ذلك فهذا لا يجوز تقليد فيه لان الناس كلهم يشتركون في ادراكه والعلم به فلامعنى للتقليد فيه وضرب آخر لا يعلم الا بالنظر والاستدلال كفروع العبادات والمعاملات والفروع والمناكحات وغير ذلك من الاحكام فهذا يسوغ في التقليد بدليل قوله تعالى : ﴿ فاستلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون ﴾ ولانا لم نمنعنا التقليد في هذه المسائل التي هي من فروع الدين لاحتاج كل

۱ : خلاصة التحقيق في حكم التقليد والتلفيق ، ص : ۴ ط : المكتبة الشيعية استنبول .

احد ان يتعلم ذلك وفي ايجاب ذلك قطع عن المعاش وهلاك الحرث والماشية فوجب ان يسقط. (۱)

ژباړه: شرعي احكام دوه ډوله دي: يو يې هغه دي، چي څرنگوالي يې په دين كې ښكاره وي لكه پنځه گوني لمونځونه، روژه نيول، حج كول، دزنا او د شرابو حراموالی او داسي نور په داسي احكامو كې تقلید كول نه دي، جايښخه ټول خلك د دغه شيانو په پوهاوي او علم كې سره شريك دي په داسي شيانو تقلید كول بې معنا كار دي. دوهم ډول يې هغه مسئلې دي، چي د نظر او استدلال پرته نه معلوميري لكه د عباداتو، معاملاتو، نكاح او داسي نورو فرعي مسئلې په داسي مسئلو كې تقلید كول جايښخه دي، ځكه الله ﷻ فرمايي: كه تاسو نه پوهېدلست نو د علماوو څخه پوښتنه وكړئ، په داسي گرانو مسئلو كې موږ تقلید نه منعه كوو ځكه كه تقلید منعه كړو نو پر هر سړي باندي به لازمه سي، چي نوموړي مسئلې په څېر نيز ډول زده كړي او كه دا كار پر هر چا باندي واجب وگرځول سي د ژوندانه ټولي چاري به ودريري، ژوند كول به گران سي، فصلونه او حيوانات به لمنځه ولاړ سي، همدا وجه ده، چي پر هر چا باندي پورتنی وچوب نسته.

حكيم الامت مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمايي:

مسئلې درې ډوله دي: يو ډول هغه مسئلې دي، چي نصوص په هغو كې متعارض وي، دوهم هغه ډول مسئلې دي، چي په هغو كې نصوص متعارض نه وي مگر دزياتو معناوو او وجوهاتو احتمال لري، دريم هغه مسئلې دي، چي نه نصوص پكښي متعارض وي او نه زياتي معناوي

۱: الفقيه والمتفقه، للخطيب البغدادي رحمۃ اللہ علیہ ج: ۲ ص: ۶۷ و ۶۸ ط: دارالافتاء سعوديہ رياض، سنه ۱۳۸۹ هـ ق

او احتمالات لري. په لومړۍ قسم کي، چي تعارض موجود وي مجتهد ته دا جهاد اړتیا ده او مقلد ته د تقلید اړتیا ده، دوهم قسم ته ظني الدلالت ویل کېږي دا چي په دوی کي دیوه احتمال تعین کېږي نو بیا هم اجتهاد او تقلید ته اړتیا سته او دریم قسم ته قطعي دلایل ویل کېږي په دغه قسم کي نه اجتهاد جایز دی او نه تقلید جایز دی. (۱)

د پورتنیو خبرو په نظر کي نیولو سره دا خبره معلومېږي، چي دیوه امام د تقلید څخه مطلب دا نه دی، چي نوموړی امام خپله داسي څوک دی، چي وجوباً دي یې تقلید وسي او یادي واجب الاطاعت ورته وویل سي او اتباع دي یې وسي او یا دي نوموړي امام د شریعت جوړونکی، شارع او د دین د قانون جوړونکی وبلل سي، په هره خبره کي دي دده پیروي واجب وگنل سي بلکي ددې مطلب دادی، چي اصلاً پیروي د قرآن او حدیث ده دا چي په پېچلو مسائلو کي په قرآن او حدیث باندي پوهاوی گران کار دی او دغه امام د دغه پېچلو مسائلو حل او د قرآن او حدیث صحیح تعبیر په خپل ژور فکر باندي کړی دی نو د دغه امام پر تعبیر باندي او د مسئلو پر حل باندي اعتماد وکړل سي همدا لامل دی، چي په خرگندو او یقیني مسئلو کي تقلید نه دی لازم، ځکه په هغه ځای کي د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ دا طاعت کولو مقصد د تقلید پرته په اسانۍ سره لاسته راوړل کېدای سي.

لکه مخکي، چي مو وویل، چي کله دامام تقلید وکړل سي نو امام ته یوازي شارح ویل کېږي او بالذات واجب الاتباع نه دی همدا دا خبره

(۱) الاقتصاد في التقليد والاجتهاد ص: ۳۴ ط: دهلي. د دیارلسمي شېهي په جواب

کي.

خپله د تقلید په تعریف کې داخله ده ځکه علامه ابن الهمام رحمته الله علیه او علامه ابن نجیم رحمته الله علیه د تقلید د تعریف په هکله داسې فرمایي:

التقليد العمل بقول من ليس قوله احدى الحجج بلا حجة منها (۱)

ژباړه: تقلید دې ته ویل کېږي، چې د کوم چا قول د شریعت ماخذ نه وي، دهغه پر خبره (قول) د دلیل د غوښتلو پرته عمل وکړل سي.

د پورته تعریف څخه په ښکاره معلومېږي، چې مقلد دخپل امام قول شرعي ماخذ نه گڼي ځکه شرعي ماخذ یوازې قرآن او حدیث، د قرآن او حدیث په رڼا کې اجماع او قیاس دي، مقلد ځکه دامام پر خبره باندي اعتماد لري، چې امام د قرآن او حدیث په پوهاوي کې پوره لاسرسی او بصیرت لري، مقلد وايي کوم مطلب، چې امام د قران او حدیث څخه اخستی دی هغه زما لپاره د اعتماد وړ دی، د پورته خبرو په نظر کې نیولو سره تاسو ښه په عدل او انصاف سره پرېکړه وکړئ، چې په دا ډول تقلید کې، چې لوړې بیان سته څه دگناه او یا د شرک خبره سته؟ که یو څوک خپل امام شارع بولي او خپله امام د دین قانون جوړونکی او یا امام بالذات واجب الاطاعت بولي نو دا خوښکاره خبره ده، چې دغه کار ته شرک ویل کېږي، او که څوک خپل امام شارع نه بلکې د دین د قانون شارح و بولي، ترخپل ځان دهغه ذکاوت او فهم ښه و بولي، دخپل نظر په پرتله دهغه نظر ښه و بولي او هغه امام، چې کوم تعبیرات کړي دي ترخپل تعبیر دهغه پر تعبیر باندي اعتماد وکړي په ځانگړې توگه په اوس وخت کې، چې علمي خلا خورا زیاته ده، داسې کار کول

۱: تیسیر الحریر لامیر بادشاه البخاري ج: ۴ ص: ۲۴۶، ط: مصر، نېټه: ۱۳۵۱ هـ
 حق وفتح الغفار شرح المنار لابن نجیم، ج: ۲، ص: ۳۷، ط: مصر، نېټه: ۱۳۵۵ هـ

نه يوازي ،چي لازمي دئ بلکي ددې کار څخه تېښته او ځان خلاصول ناممکن دي ، ددې مثال دپاکستان قانون و بولئ ، چي نن په ټوله پاکستان کي پلي ، دغه قانون ،چي کله مدون او ترتيب سو نو په کتابي بڼه په هيواد کي خپور سو په دغه قانون باندي په پاکستان کي په ميلنونو انسانان عمل کوي ، ستاسوپه آند دغه خلک نو ټوله قانون گوري بيا عمل په کوي؟ حال داچي دهيواد بې سواده خلک څه ،چي ډېر تعليم يافته خلک هم ددې غوښتنه نه کوي ،چي موږ قانون په کتاب کي وگورو بيا عمل په وکړو بلکي دلور و پوهانو لپاره هم ،چي کله په دغه قانون کي څه ناڅرگندتيا تر سترگو سي نو ديوه وکيل څخه پوښتنه کوي او دهغه وکيل پر خبره باندي اعتماد کوي ، تاسو فکر وکړئ څوک ،چي سالم فکر ولري هغه به داخبره ومني ،چي وکيل دقانون جوړونکی دئ؟ اويا عامو خلکو دوکيل خبره منلې ده دا نو دا معنا ،چي وکيل په قانون کي پوره اختيار لري؟؟؟ تغير او تبديل ورکولای سي؟ بلکي يوازي وکيل دقانون معبر دئ عام خلک دده پر تعبير باندي اعتماد کوي. په دغه ډول دقران او حديث معامله هم ده کله ،چي په قرآن او حديث کي څه گران ځای راسي نو عام خلک نه په پوهيږي نو خلک دمجتهدينو لوري ته رجوع کوي خو هغه يې ورته تفسير او تشریح کړي ، عام خلک ددوی پر دغه تفسير او تشریح باندي اعتماد وکړي همدې خبري ته تقليد وايي همدا وجه ده ،چي موږ پر عامو خلکو باندي دا الزام نه سو لگولای ،چي دوی دي دقرآن او سنت پر ځای دمجتهدينو امامانو اتباع وکړي.

د تقلید دوه صورتونه

تقلید دوه ډوله دی لومړی داچي مقلد دځان د تقلید لپاره یو خاص مجتهد ونه ټاکي بلکي په یوه مسئله کي دیوه امام تابعداري وکړي او په بله مسئله کي دبل امام تابعداري وکړي دغسي تقلید ته مطلق تقلید او یا عام تقلید وايي.

دوهم ډول تقلید هغه تقلید دی، چي یو کس یو خاص امام وټاکي په ټولو مسئلو کي د همدغه امام تابعداري کوي، دغه تقلید ته شخصي تقلید وايي.

د تقلید د دواړو ډولونو حقیقت دادی، چي یو کس په خپل نظر، فکر او فهم سره دقرآن او حدیث څخه دمسائلو استنباط نه سي کولای او په مجتهدینو کي دیو کس پر بصیرت، پوهه او فهم باندي اعتماد ولري، ددغه مجتهد پر تشریحاتو باندي، چي دقران او حدیث لپاره یې کړي دي پر هغه اعتماد ولري، کوم مسائل، چي نوموړي مجتهد دقرآن او حدیث څخه استنباط کړي وي پر هغه باندي اعتماد ولري بیا عمل په وکړي. داسي تقلید کول نه یوازي، چي جایز دی بلکي پر واجب والي باندي یې په قرآن او حدیث کي گڼ شمېر دلایل شتون لري.



دتقلید ثبوت په قرآن سره

کوم تقلید ، چي پورته بیان سو اصولي لارښووني يې خپله په قرآن کي سته حکم الله ﷻ فرمايي :

لومړی آیت : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ^ط (۱)

ژباړه : اې ايمان لرونکو ! دالله ﷻ او رسول الله ﷺ پيروي وکړئ او د (اولي الامر) اطاعت او پيروي وکړئ.

په پورته آیت کي ، چي د (اولي الامر) لفظ ذکر سوی دی عینو علماوو يې په تفسیر کي لیکلي دي ، چي مراد ځني دمسلمانانو حاکمان او واکمنان دي او ځينو بیا ویلي دي ، چي د (اولي الامر) څخه مراد دفقہ علماء او پوهان دي يعني داچي دفقہ دعلماوو اطاعت دي وکړل سي ، داچي د (اولي الامر) څخه مراد علماء سي دا تفسیر حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ ، حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ ، حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ ، حضرت عطاء بن ابي رباح رضی اللہ عنہ ، حضرت عطاء بن السائب رضی اللہ عنہ ، حضرت حسن بصري رضی اللہ عنہ ، حضرت ابوالعالیه رضی اللہ عنہ او داسي نورو علماوو خوښ کړی دی. (۲)

بله خبره لاداده ، چي دپورتنیو علماوو تفسیر امام رازي رضی اللہ عنہ خورا په ډېرو دلایلو تائید کړی دی او همدا تفسیر ته يې ترجیح ورکړې ده او

۱: سورة نساء الاية ۵۹

۲: دحضرت عبدالله بن عباس تفسیر د معاويه بن صالح او علي بن طلحة له طريقه روايت سوی دی ، ابن جرير ج : ۵ ص : ۸۸ ، الاتقان ، نوع ۸۰

بيا يې ليكلي دي، چي د (اولي الامر) دلفظ څخه علماء مراد اولي او غوره کار دی. (۱)

ابوبکر جصاص رحمۃ اللہ علیہ بيا دپورتنیو دوو تفسیرونو په اړه وايي: دواړه تفسیرونه درست دي او په خپل منح کي کوم تعارض هم نه لري ځکه، چي دمسلمانانو دواکمنانو اطاعت دي په سياسي چارو کي او دعلمو او اطاعت دي په مذهبي چارو کي وکړل سي. (۲)

علامه ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ فرمايي: دآمرانو او واکمنانو اطاعت هم په حقيقت کي دعالمانو اطاعت او پیروي ده ځکه آمران هم په خپل حکومت او دولتي چارو کي دعالمانو پابند دي څه ډول، چي اسلامي لارښووني عالمانو واکمنانو ته ښيي په هغه ډول به واکمنان عمل کوي لنډه داچي دواکمنانو اطاعت دعالمانو اطاعت دی.

علامه ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ فرمايي:

فطاعة الامراء تبع لطاعة العلماء. (۳)

ژباړه: دواکمنانو پیروي دعالمانو پیروي تابع ده.

په هر صورت که دپورته آیت تفسیر په نظر کي ونیول سي نو مسلمانانو ته لارښوونه کوي، چي دالله جبارکله او درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اطاعت وکړي، دهغه عالمانو اطاعت وکړي، چي دالله جبارکله او درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دویناوو شرحه تاسو ته کوي په کومو ویناوو، چي تاسو نه پوهېږئ هغه تاسو ته درښيي. دغه اطاعت، چي په ایت کي ذکر سو او لازم وگڼل سو همدا اطاعت دتقليد اصطلاحي نوم دی.

۱: تفسیر کبیر ج: ۳ ص: ۳۳۴.

۲: احکام القرآن للجصاص ج: ۲ ص: ۲۵۶ باب في طاعة اولي الامر.

۳: اعلام الموقعين لابن القيم، ج: ۱ ص: ۷.

دپورتنی آیت پسې الله ﷺ فرمایي:

فَإِنْ تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ... (۱)

ژباړه: که ستاسو په منځ کې دکومي مسئلې اړونده اختلاف پېښ سي نو تاسو الله ﷺ او دالله ﷺ رسول ﷺ ته رجوع وکړئ که تاسو پر الله ﷺ او دقيامت پرورځ باندي ايمان لرئ.

داچې پورتنی آیت ،چې داوولي برخي په تعقيب راغلی دی - وکتل سي نو داسي بريښي لکه داچې دهغه تفسير مستقله جمله وي ،چې مجتهدينو ته خطاب سوی دی.

ابوبکر جصاص رحمته الله پر دې خبره اسرار کوي ،چې داوولي الامر خنځه علماء مراد اودخپلي خبري دتائيد لپاره ليکي:

وقوله تعالي عقيب ذالك فَإِنْ تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ يدل علي ان اولي الامر هم الفقهاء لانه امر سائر الناس بطاعتهم قال فان تنازعت الخ فامر اولي الامر برد المتنازع فيه الي كتاب الله وسنة نبيه ﷺ اذا كانت العامة ومن ليس من اهل العلم ليست هذه منزلتهم لانهم لايعرفون كيفية الردالي كتاب الله والسنة ووجوه دلائلها علي احكام الحوادث فثبت انه خطاب للعلماء. (۲)

ژباړه: لکه ،چې الله ﷺ دايت په لومړي کې برخه داوولي الامر داطاعت امر وکړ ،دستي يې ورپسې وويل ،چې که ستاسو ته په کومه مسئله کې اختلاف پيدا سو نو الله ﷺ او رسول الله ﷺ لوري ته رجوع وکړئ ، ددغه خبري خنځه ښکاره معلومېږي ،چې داوولي الامر خنځه مراد فقهاء

۱: سورة نساء الاية ۵۹

۲: احكام القران ج: ۲ ص: ۲۵۷

دي حُكْمه الله ﷻ ٿولو خلکو ته امر وڪرڻ، چي تاسو دفقهاوو اطاعت وڪرڻي او بيا يي فقهاوو ته وفرمايل، چي كه ستاسو په کومه مسئلہ کي اختلاف پېښ سي نو قرآن او حديث ته رجوع وڪرڻي، دا حکم يوازي فقهاوو ته دئ حُكْمه عام او بې علمه خلک ددې مقام څخه برخمن نه دي حُكْمه هغو ته دا نه معلوميري، چي دقرآن او حديث څخه دي کومي مسئلې ثابتي سي او څنگه دي ثابتي سي، همدا ډول عامو خلکو ته نه معلوميري، چي نوي مسئلې څنگه استنباط سي، نه داستنباط علم ورسره سته او نه يې دلايل ورته معلوميري، چي مسئلې دي يې په مت استنباط کړي نو بالاخره دا خبره ثابتہ سوه، چي دا خطاب يوازي علماوو ته دئ.

مشهور اهل حديث علامه نواب صديق حسن خان صاحب رحمۃ اللہ علیہ هم په خپل تفسير فتح البيان کي په دې خبره اعتراف کړي، چي د (فان تنازعتن) خطاب مجتهدينو ته دئ حُكْمه دی فرمايي:

والظاهر انه خطاب مستقل مستأنف موجه للمجتهدين.^(۱)

ژباړه: ښکاره خبره داده، چي دا يو مستقل خطاب دئ او مجتهدينو ته متوجه دئ.

دپورته ټولو خبرو څخه دا خبره څرگنديږي، چي کوم خلک، چي دا جتهاد وړتيا نه لري هغو ته اجازه نسته، چي په اختلافي مسائلو کي دي مستقيماً قرآن او حديث ته رجوع وکړي او بيا دي په خپله رايه او نظر باندي پرېکړه وکړي بلکي لومړی وهغه خلکو ته خطاب دئ، چي مستقيماً دقرآن او حديث څخه دمسئلو استنباط نه سي کولای، په

^۱ تفسير فتح البيان ج: ۲ ص: ۳۰۸، ط: مطبعة العاصمة قاهره.

خطاب کي داخبره پر دوی باندي لازمه کړل سوې ده ، چي دوی به دالله ﷺ او رسول الله ﷺ اطاعت کوي داطاعت طریقه داده ، چي دوی به اولي الامر يعني دعالمانو څخه دمستلو پوښتني کوي او بيا به عمل په کوي ، ددغه آیت په دوهمه جمله کي بيا و عالمانو يعني مجتهدينو ته خطاب دئ او الله ﷺ ورته فرمايلي دي ، چي که تاسوته په کومه مسئله کي اختلاف پيدا سو نو قرآن او حدیث ته رجوع وکړئ او دخپل فهم ، بصیرت او فکر په کار اچولو سره دقرآن او حدیث څخه مسئلې استنباط کړئ خلاصه دا ، چي دپورتنی آیت په لومړۍ جمله کي مقلدینو ته دتقلید کولو امر سوی دئ او په دوهمه جمله کي یې مجتهدینو ته داجتهاد حکم سوی دئ.

دوهم آیت :

الله ﷺ فرمايي :

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَّعُوا بِهِ^ط وَلَوْ رَدُّهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يُسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ..... (۱)

ژباړه : کله ، چي دامن او ويری اړوند کوم کار پېښ سي نو دوی یې نشر کړي (که دوی تر نشر وړاندي دغه خبره) رسول الله ﷺ ته راجع کړي وای او خپل اولي الامر ته یې راجع کړي وای نو په دوی کي ، چي کوم خلک استنباط کولای سي هغوی به حقیقت حال ډېر ښه معلوم کړي وای.

۱: نساء ، آیه ۸۳

دپورتنی آیت شانزول داسی و ، چي درسول الله ﷺ په زمانه کي ، چي به کله څه دویري او یا دامن خبره پېښه سوه نو ددغه زمانې منافقینو به دغه خبره پر څو بڼي باندي واپول څو په ښارونو کي دویري فضا خپره کړي ، دمنافقانو ددغه کار تر اغېز به ځيني ساده مسلمانان لاندي راغلل او دوی به هم داخبري کولې څو الله ﷻ آیت کریمه نازل کړ ، او دوی یې ددغه کار څخه منعه کړه اولارښوونه یې ورته وکړه ، چي کله تاسو ته کومه دامن او ویري خبره ورسپړي نو ددې پرځای ، چي تاسو پر خپل سرباندي عمل کوئ لومړی داخبره اولي الامر ته ورسوئ په هغو کي ، چي کوم خلک دتحقیق او استنباط څښتنان دي هغه به دخبري اساس معلوم کړي ، تاسو ته به یې بیان کړي بیا به تاسو په اصلي خبره خبر سئ ، خلاصه داچي دپورتنی آیت څخه معلومېږي ، چي دمسلمان کار دا نه دی ، چي هره خبره یې تر غوره ورسېده باید دستي په خپل فکر عمل په وکړي باید لومړی داخبره پوهانو ته ورسوي هغو ، چي کوم نظر ورکړ ، په هغه باندي بیا عمل وکړي .

پورتنی آیت که څه هم په یوه خاصه موضوع کي نازل سوی دی مگر دتفسیر او اصول فقه دا منل سوې قاعده ده ، چي کله دمسائلو او احکامو استنباط دقرآن څخه کېږي نو که څه هم شان نزول یې خاص وي پاملرنه ورته پکار نه ده دقرآن دالفاظو عمومیت ته پاملرنه پکار ده او دالفاظو عمومیت ته اعتبار ورکول کېږي ، ددغه قاعدې په نظر کي نیولو سره دپورتنی آیت څخه موږ ته داسي لارښوونه کېږي ، چي کوم خلک ، چي دبصیرت او ذکاوت والا نه دي هغو ته ، چي کومه خبره ورسپړي هغوی حق نه لري ، چي په خپل سرباندي او په خپل فکر سره پرېکړه وکړي باید دوی هغه کسانو ته رجوع وکړي ، چي هغوی داستنباط اهلیت او وړتیا ولري کله ، چي هغوی دخپل بصیرت او پوهي

په رڼا کي کوم حکم وکړ، عام خلک دي بيا په هغه سره عمل وکړي .
همدغه کار ته تقلید ويل کېږي .

امام رازي رحمۃ اللہ علیہ د پورتنی آیت لاندې لیکي :

فثبت ان الاستنباط حجة والقياس اما استنباط او داخل فيه فوجب ان يكون حجة اذا ثبت هذا فنقول : الایة دالة علي امور احدها ان في احكام الحوادث ما لا يعرف بالنص بل بالاستنباط وثانيها ان الاستنباط حجة وثالثها ان الامي يجب عليه تقليد العلماء في احكام الحوادث. (۱)

ژباړه : نو دا خبره ثابته سوه ، چي استنباط حجت دئ او قياس يا خو خپل استنباط دئ او يا په دې کي داخل دئ په هر صورت قياس هم حجت دئ کله ، چي دا خبره ثابته سوه نو موږ وايو : پورتنی آیت پر څو خبرو باندي دلالت کوي : لومړی دا چي په نوو پيدا سوو مسائلو کي ځيني داسي مسئلې سته ، چي دنص څخه په څرگند ډول نه معلومېږي بلکي په استنباط معلومېږي ، دوهمه خبره دا معلومه سوه ، چي استنباط حجت دئ ، دريمه خبره دا معلومه سوه ، چي پرامي باندي لازمه ده ، چي په نوو پيدا سوو مسائلو کي د علماوو تقلید وکړي .

ځينو علماوو پر پورتنی خبر باندي اعتراض کړی دئ ، چي په آیت کریمه کي خو د جنک بيان سوی دئ دامن حالات به څنگه د جنک پر حالاتو باندي قياس کړل سي؟ (۲)

د پورتنی اعتراض جواب خو موږ لومړی ویلی و ، چي قانون داسي دئ ، چي د آیت عامو الفاظو ته اعتبار ورکول کېږي او دشانزول خاصو

۱: تفسير کبير ج : ۳ ص : ۲۷۲

۲: تحريک ازادي فکر مجله ، ص : ۳۱ دمولانا محمد اسماعيل سلفي دلوري څخه

حالاتو ته اعتبار نه ورکول کېږي دهمدې خبرې په تائید امام رازي رحمته الله علیه لیکي:

ان قوله (واذا جاءهم امر من الامن او الخوف) عام في كل ما يتعلق بالحروب وفيما يتعلق بسائر الوقائع الشرعية لان الامن والخوف حاصل في كل ما يتعلق بباب التكليف فثبت انه ليس في الايت ما يوجب تخصيصها بامر الحروب. (۱)

ژباړه: دالله رحمته الله علیه دا وينا، چي کله دامن او ويري خبره پېښه سي - دالله رحمته الله علیه دغه حکم عام دى په جنگي اونورو ټولو شرعي چارو پوري اړه لري ځکه امن او وېره داسي څه دي، چي دتکليف په هر ډگر پوري اړه لري بالاخره دا خبره ثابتېږي، چي په آيت کي، چي کوم امر سوى دى يوازي په جنگي چارو پوري اړه نه لري.

همدا ډول امام ابوبکر حصاص رحمته الله علیه هم دپورتنې اعتراض جواب په همدغه ډول کړى دى او ورسره تر څنگ يې دځينو نورو شبهاتو ليري والى هم کړى دى، همدا لامل دى، چي داهل حديثو مشهور عالم نواب صديق حسن خان پورتنې آيت دقياس دجواز لپاره دليل بللى دى ځکه نوموړى عالم په خپل تفسير کي داسي لیکي:

في الاية اشارة الى جواز القياس وان من العلم ما يدرك بالاستنباط. (۲)

ژباړه: په پورتنې آيت کي دقياس جواز ته اشاره ده ځکه ځيني پوهه په استنباط سره درک کېدای سي.

که پورتنى آيت يوازي دامن او ويري دزمانې پوري خاص سي او ددغه زمانې پرته بل شي په ثابت نه سي نو دپورتنې آيت څخه به څنگه قياس ثابت سي.

۱: تفسير کبير ج: ۳ ص: ۲۷۳

۲: تفسير فتح البيان ج: ۲ ص: ۳۳، دنواب صديق خان تفسير.

دریم آیت:

اللہ ﷻ فرمائی:

فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٣٣﴾ (۱)

ژباړه: ولي ددوی څخه یوه ډله دهري ډلي څخه نه وزي خو په دين کي پوهه لاسته راوړي تر بېرته راتگ وروسته خپل قوم وويروي بنایي خپل قوم به دالله ﷻ دنافرمانۍ څخه وساتي.

په پورته آیت کریمه کي پر دې خبره باندي ټینگار سوی دی، چي ټول مسلمانان دي په جهاد او نورو کارونو کي بوخت نه پاتيري بلکي یوه ډله دي دالله ﷻ په دين باندي دپوهاوي لپاره ځانونه وقف کړي څو خلکو ته دالله ﷻ ددين احکام ورسوي هغو خلکو ته، چي ځانونه يې ددين په نورو څانگو بوخت کړي دي او ددين احکامو دزده کړي لپاره يې وخت نه دی پيدا کړی، همدا لامل دی، چي پورتنی آیت پر هغو کسانو باندي، چي علم يې زده کړی دی دا خبره لازمه کړې ده، چي دوی به خلکو ته دالله ﷻ ددين احکام ورزده کوي او پر هغو کسانو باندي، چي په نورو څانگو بوخت دي دا خبره يې لازمه کړې ده، چي دهمدغه کسانو څخه به زده کړه کوي او عمل به په کوي څو په دې لاره سره دالله ﷻ دنافرمانۍ څخه ځانونه وژغوري. امام ابوبکر جصاص رضي الله عنه پر همدې خبره باندي دتبصرې په بڼه ليکي:

فواجب الحذر بانذارهم والزم المنذرین قبول قولهم. (۱)

۱: سورة توبة الاية ۱۲۳

پر علماوو لازمده ده، چي خلک دالله ﷺ څخه وپېروي او پر خلکو باندي لازمده ده، چي ددوی قول ومني.

يعني علماوو، چي دالله ﷺ ددين احکام يې زده کړی دي داخبره پر لازمده ده، چي الهي احکام خلکو ته ورسوي او پر خلکو باندي ددوی اطاعت لازم دی، حاصل داچي خلکو ته پکارده، چي دالله ﷺ دپورتنی آیت حکم ومني دعلماوو خبري دي ومني او دالله ﷺ دنافرمانی څخه دي ځانونه خلاص کړي.

څلورم آیت:

الله ﷺ فرمایي:

فَسَلُّواْ أَهْلَ الْذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمَلُونَ ﴿١٠﴾

ژباړه: که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ.

په پورتنی آیت کي انسانانو ته اصولي لارښوونه سوې ده، چي کوم کسان، چي دیوه فن په اړه معلومات نه لري هغوی دي دعالمانو څخه پوښتنه وکړي او بیادي عمل په وکړي همدې کار ته تقلید ویل کېږي.

علامه الوسي رحمته الله علیه لیکي:

واستدل بها ايضا علي وجوب المراجعة للعلماء فيما لايعلم وفي الاكليل: للجلال الدين السيوطي انه استدل بها علي جواز تقليد العامي في الفروع. (٣)

ژباړه: په پورتنی آیت کي پردې خبره باندي هم دلیل ویل کېدای سي، چي په هغه خبرو کي، چي چاته يې علم نه وي علماوو ته رجوع کول

١: احکام القرآن لخصاص ج: ٢ ص: ٢٦٢ باب طاعة الرسول الله ﷺ.

٢: سورة النحل الاية ٤٣.

٣: روح المعاني ج: ١٤ ص: ١٤٨.

واجب دي ، علامه سيوطي رحمته الله په اڪليل نومي ڪتاب کي ليکي: په پورتنی آیت کي پردې خبره باندي هم دليل دی، چي عامو خلکو ته په فروعی مسئلو کي تقلید کول جایز دی.

که پورتنی آیت کریمه دتقلید لپاره ددلیل په توگه وویل سي نو ځینو خلکو ته دا نیوکه ورپرزوه کېږي، چي کله دمکې مشرکینو دحضرت محمد صلی الله علیه و آله درسالت څخه منکر سوه او دا یې ویل، چي موږ ته ولي درسالت په توگه یوه ملایکه نه راځي؟ الله عز وجل دا آیت نازل کړ:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمُونَ ﴿١٠٦﴾ (۱)

ژباړه: موږ ترتا وړاندي نور خلک هم درسولانو په ډول لېږلي وه، که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ.

په پورتنی آیت کي، چي (اهل ذکر) یاد سوي دي، دځینو مفسرینو په آند داهل کتابو علماء ځیني مراد دي، دځینو په آند هغه علماء ځیني مراد دي، چي درسول الله صلی الله علیه و آله په زمانه کي یې اسلام راوړی وو، دځینو په آند اهل قرآن ځیني مراد دي.

مطلب داچي دټولو مفسرینو پردې خبره باندي اتفاق دی، چي دپورتنی آیت مطلب دادی، چي مخکني ټول انبیاء علیهم السلام انسانان وه ملایکي نه وې له همدې دپورتنی آیت دسباق، سوق او سیاق څخه هیڅ دتقلید او اجتهاد خبره نه معلومېږي؟

۱: سورة النحل الاية ۴۳

د پورتنی سوال جواب دادی : ، چي د آیت شریف خخه په دلالت النص باندي تقلید معلومیري، او پر تقلید باندي دلالت کوي ، حاصل داچي د اهل الذکر خخه ، چي هر شوک مراد وي خو دوی ته درجوع حکم هغه چاته سوی دی ، چي په هغو کي ذاتي ناپوهي نغبنستی وي ، دا خبره هغه وخت منل کېدای سي ، چي کله دا اصل ومنل سي ، چي هر پوه دي عالم ته رجوع کوي او دغه اصل د پورتنی آیت خخه معلومیري ، بالاخره پورتنی آیت د تقلید لپاره استدلال کېدای سي ، بله خبره داده ، چي مخکي مور و ويلي وه ، چي ټول فقهاء او مفسرين لاندي قاعده بیانوي :

العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص المورد.

ژباړه : اعتبار عمومي الفاظو ته دی خاص هغه مورد ته اعتبار نه ورکول کېږي په کوم کي ، چي آیت نازل سوی وي .

که څه هم پورتنی آیت دمکې دمشريکانو په جواب کي نازل سوی دی خو د آیت الفاظ عام دي نو ځکه د آیت خخه د شک پرته دا اصول ثابتېږي ، چي هغه خلک ، چي علم نه لري هغه دي علماوو ته رجوع وکړي او پوښتنه دي ځني وکړي ، همدا خبره د تقلید مفهوم دی ځکه خطیب بغدادی رحمته الله عليه فرمایي :

اما من يسوغ له التقليد فهو العامي الذي لا يعرف طريق الاحكام الشرعية فيجوز له ان يقلد

علما ويعمل بقوله قال الله تعالى فَسَلُّواْ اَهْلَ الدِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمَوْنَ ﴿١٠٠﴾ (١)

ژباړه : داچي تقلید به چاته جایز وي (باید وویل سي ، چي تقلید) دهغه عام سړي لپاره جایز دی ، چي شرعي احکام نه پېژني داسي سړي ته جایز

^١ : الفقه والمتفقه للخطیب البغدادی رحمته الله عليه ج : ٢ ص : ٦٧ ط : دارالافتاء سعودية ریاض .

دئ ، چي دیوه عالم تقلید وکړي او په خبره یې عمل وکړي حکه الله ﷻ فرمایي : که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ .
تر دې خبرې وروسته علامه خطیب بغدادی ﷻ په خپل سند سره د حضرت عمرو بن قیس ﷻ قول رانقل کړی دئ ، چي داهل ذکر څخه مراد علماء دي .

دتقلید ثبوت په حدیث سره

لکه دقرآن دآیاتونو څخه ، چي دتقلید ثبوت وسو په همدې ډول دډېرو احادیثو څخه هم دتقلید جواز ثابتیږي ، چي ټیني احادیث یې په لاندي ډول دي :

۱ : عن حذيفة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ : اني لادري ما بقائي فيكم فافتدوا باللذين من بعدي ابي بكر وعمر رضي الله عنهما .^(۱)

ژباړه : دحذيفة رضي الله عنه څخه روایت دئ ، دى فرمایي ، چي رسول الله ﷺ وفرمايل : زه نه يم خبر ، چي زه به په تاسو کي څومره عمر يم نو تاسو زما وروسته په ابوبکر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه پسي اقتداء وکړئ .

په پورتنی حدیث کي یوه خبره دیا دولو وړ ده هغه داچي په حدیث کي داقتداء لفظ استعمال سوی دئ دغه لفظ دې ته ویل کېږي ، چي دیو چا په دیني چارو کي پیروي وسي نه داچي په انتظامي چارو کي دچا پیروي وسي حکه د عربي لغت مشهور عالم ابن منظور لیکي : الْقُدْوَةُ وَالْقُدْوَةُ مَا تَسُنَّتْ بِهِ .

^۱ : رواه الترمذي وابن ماجه واحمد ، مرقاة المفاتيح ج : ۵ ص : ۵۴۹ باب مناقب ابي بكر رضي الله عنه وعمر رضي الله عنه .

ژباړه: قدوة دې ته ویل کېږي، چي د چا پر سنت باندي عمل وکړل سي .
نوموړی عالم زیاتوي: القدوة الاسوة. (۱)

ژباړه: قدوة نمونې ته وايي.

پورتنی لفظ په قرآنکريم کي د انبياءو عليهم السلام او صالحينو د اطاعت لپاره استعمال سوی دی حکه الله ﷻ فرمایي:

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدْنَهُمْ أَقْتَدَهُ (۲)

ژباړه: دا هغه کسان دي، چي هدايت ورته کړل سوی دی تاسو هم د دوی په هدايت پسي اقتداء وکړئ.

همدا ډول درسول الله ﷺ د وفات په قصه کي داسي راخي:

يقتي ابو بكر رضي الله عنه بصلوة رسول الله ﷺ والناس مقتدون بصلوة ابو بكر رضي الله عنه. (۳)

ژباړه: ابو بكر رضي الله عنه په رسول الله ﷺ پسي اقتدا کړې وه او خلکو په ابو بكر رضي الله عنه پسي اقتدا وکړه.

په مسند احمد کي د حضرت ابووائل رضي الله عنه خخه روايت دی، دی مبارک فرمایي:

قَالَ جَلَسْتُ إِلَى شَيْبَةَ بْنِ عَثْمَانَ فَقَالَ جَلَسَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي مَجْلِسِكَ هَذَا فَقَالَ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَدْعَ فِي الْكَعْبَةِ صَفْرَاءَ وَلَا بَيْضَاءَ إِلَّا قَسَمْتُهَا بَيْنَ النَّاسِ قَالَ قُلْتُ لَيْسَ ذَلِكَ لَكَ قَدْ سَبَقَكَ صَاحِبُكَ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَالَ هُمَا الْمَرْءَانِ يُقْتَدَى بِهِمَا (۴)

ژباړه: ابووائل رضي الله عنه فرمایي: زه يوه ورځ د شيبه بن عثمان رضي الله عنه سره ناست وم، شيبه بن عثمان رضي الله عنه راته وويل: يوه ورځ ستا پر ځای باندي

۱: لسان العرب ج: ۲ ص: ۳۱

۲: الاتعام، اية ۹۰

۳: صحيح بخاري ج: ۱ ص: ۹۹، باب الرجل ياتم بالامام.

۴: مسند احمد، ج: ۳ ص: ۴۱۰، مسند شيبه بن عثمان ورقم الحديث: ۱۴۸۳۸

حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ ناست و او وې ویل : زه داسی اراده لرم ، چي په کعبه کي ، چي کوم سره او سپین زر دي هغه ټوله دخلکو په منځ کي ووېشم ، شیبه وایي : ما ورته وویل : (اې عمره رضی اللہ عنہ!) تر تا وړاندي دوه صاحبان یعنی حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ تېر سوي دي هغو خو داسی نه دي کړي لکه ته ، چي یې کوي؟ عمر رضی اللہ عنہ وویل : دوی دواړه داسی خلک وه ، چي اقتدا پسي وسي .

همدا ډول په مسند احمد کي د حضرت انس رضی اللہ عنہ څخه روایت دی ، چي یوه ورځ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په یوه مجلس کي وفرمایل : اوس به ستاسو په مجلس کي یو جنتي سړی را داخل سي ، دلې وخت تېرېدو وروسته یو انصاري صحابي مجلس ته راغلی ، په دوهمه ورځ هم دغسي پېښه وسوه او په دریمه ورځ هم وسوه . حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ یوه شپه دغه انصاري صحابي مېلمه کړ ، د عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ داسی گومان و ، چي دغه صحابي به ډېر عبادت کوي (چي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په جنتي یاد کړ). خو هغسي نه وه بلکي هغه انصاري صحابي څو اذکار وویل بیا تر سهاره پوري بیده و ، عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ ورته وفرمایل : زه ستالوري ته ځکه راغلم ، چي تا وازمويم ، چي ته څومره عبادت کوي؟ ترڅو زه په تا پسي اقتدا وکړم هغه صحابي ورته وویل : زه خو خاص عبادت نه کوم مگر یو کار کوم هغه داچي دمسلمان سره په زړه کي حسد او ضد نه ساتم. (۱)

۱: اخرجہ احمد من طریق عبدالرزاق ثنا معمر عن الزهري ، اخبار انس رضی اللہ عنہ وهو اسناد صحيح ، مسند احمد ، ج : ۳ ، ص : ۱۶۶ ، مسندات انس رضی اللہ عنہ

کوم ځايونه ، چي بيان سو په ټولو ځايونو کي اقتدا په ديني کارونو کي د اطاعت او پيروي په معنا راغلي ده په ځانگړي ډول په لومړنيو دوو حديثونو کي په خصوصي ډول د اقتداء لفظ د ابوبکر رضي الله عنه د اطاعت لپاره استعمال سوی دی. همدا لامل دی ، چي په پورتنی حديث کي ، چي د عمر او ابوبکر رضي الله عنه د اقتدا خبره سوې ده موخه ځيني داده ، چي تاسو ددوی دوو په ديني چارو کي پيروي او اطاعت وکړئ ، همدې کار ته تقليد ويل کېږي .

د عبداللہ بن عمرو رضي الله عنه څخه په بخاري او مسلم کي روايت سوی دی ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي :

۲: " إن الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء حتى

إذا لم يبق عالماً اتخذ الناس رءوساً جهالاً فسئلوا فأفتوا بغير علم فضلوا وأضلوا" (۱)

ژباړه : باور وکړئ الله جبار مطلق دخلکو څخه علم داسي نه پورته کوي ، چي دخلکو د زړونو څخه علم وباسي بلکي په داسي ډول يې پورته کوي ، چي علماء مړه سي ، هيڅ عالم به پاته نه سي خلک به خپل رئيسان جاهلان وټاکي نو خلک به پوښتني ځني کوي هغوی به بېله علمه فتواوي ورکوي ، خپله به هم ځانونه گمراه کوي او نور به هم گمراه کوي .

پورته حديث ته که وکتل سي په ښکاره معلومېږي ، چي دفتوا کار علماء و ته سپارل سوی دی يعني داچي عام خلک به پوښتني ځني کوي او علماء به جوابونه ورکوي . همدا د تقليد حقيقت دی .

(۱) مشکوة المصابيح ج : ۱ ص : ۳۳ ، کتاب العلم ، لومړی فصل .

په پورتنی حدیث کې یوه بله مهمه خبره هم دپام وړ ده هغه دا چې رسول الله ﷺ د یوې داسې زمانې دراتگ خبر ورکړې دى، چې په هغه زمانه کې به علماء له منځه ځي او جاهلان خلک به فتواوي ورکوي، په داسې زمانه کې علماء له منځه تللي وي او جاهلان فتواوي ورکوي په داسې زمانه کې به نو خلکو ته پرته له دې، چې دپخوانیو علماوو تقلید وکړي بله به کومه لاره ورته پاته وي؟ ځکه علماء به له منځه تللي وي پاته خلک به جاهلان وي او نه به بل داسې څوک وي، چې مستقیما دقرآن او حدیث څخه استنباط وکړي په داسې حالت کې به پرته له دې، چې دپخوانیو علماوو، چې وفات سوي وي تقلید وکړل سي بله لاره به نه وي. ددې حدیث څخه دا معلومه سوه، چې که په دنیا کې مجتهدین علماء موجود وه نو ددوی څخه دي دمساءلو پوښتنې وکړل سي او بیا دي یې تقلید وکړل سي او که په دنیا کې داسې عالم پاته نه سو نو بیا دي دهغو علماوو تقلید وکړل سي، چې د دنیا څخه تللي او رحلت یې کړي وي او د جاهلانو دفتواوو تقلید دي نه کېږي.

په بل حدیث کې راغلي دي:

۳: وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " من أفني بغير علم كان إثمه على من أفناه..... ". رواه أبو داود^(۱)

دابوهريرة رضي الله عنه څخه روایت دى، چې رسول الله ﷺ وفرمايل: کوم سړي که دعلم پرته فتوا ورکړل نو گناه به یې هم دده په غاړه وي. پورتنی حدیث هم دتقلید پر ثبوت باندي ښکاره دلیل دى ځکه په پورتنی حدیث کې ویل سوي دي، چې چا غلطه فتوا ورکړل نو ټوله

^(۱) مشکوة المصابیح، ج: ۱، ص: ۳۷، کتاب العلم، فصل الثاني

گناه دده پر غاړه لویږي نو که تقلید جایز نه وای نو ټوله گناه ولي پرده باندې لوېدل بلکې پر مستفتي باندې به هم گناه وای ، چي ولي یې ددغه مسئلې دصحت تحقیق نه دی کړی .

دپورته خبرې په نظر کې نیولو سره دا خبره ثابته سوه ، چي کوم کس ، چي علم نه لري پر هغه باندې فقط دومي خبره لازمه ده ، چي دخپلو معلوماتو له مخي دیوه داسي عالم څخه پوښتنه وکړي ، چي هغه په قرآن او حدیث باندې پوهیږي نور نو که هغه عالم غلطه فتوا ورکړل ټوله گناه یې دهغه عالم پر غاړه ده ، پوښتونکی دگناه څخه خلاص دی گناه یې یوازي پر عالم باندې ده .

په یوه بل روایت کې راځي :

۴: وعن إبراهيم بن عبد الرحمن العذري قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ينفون عنه تحريف الغالين وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين " . رواه البيهقي (۱)

ژباړه : دابراهيم بن عبدالرحمن العذري رضي الله عنه څخه روایت دی ، دی وايي ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل : دا علم به دهر راتلونکي نسل هغه ثقه خلک زده کوي ، چي دغلو کونکو تحريف ، ددرواغجنانو درواغ او دجاهلانو تاويل به ليري کوي .

په پورتنې حدیث کې دجاهلانو او باطلو انسانانو بدي بيان سوي ده او دا ويل سوي دي ، چي دجاهلانو دتاويل او درواغو ردول دعلماوو فريضه ده ، همدا ډول په حدیث کې په ښکاره ډول ويل سوي دي ، چي څوک په قرآن او حدیث کې مجتهدانه بصیرت نه لري هغوی نسي کولای ، چي پر خپل فهم او فکر باندې اعتماد وکړي بیا دقرآن او حدیث

(۱) : مشکوة ، ج : ۱ ص : ۳۷ ، کتاب العلم ، الفصل الثاني .

تاویلات وکړي، پکار داده، چي دقرآن او حدیث دښه پوهاوي لپاره دعلم څښتنانو ته رجوع وکړل سي. په پورتنی حدیث کي داخبره په ښکاره ډول بیان سوې ده، چي دقرآن او حدیث تاویلات یوازي دلپور و عالمانو کار دی هغه خلک، چي په علم کي پوره مهارت نه لري هغوی هیڅ حق نه لري، چي دقرآن او حدیث تاویلات وکړي او ددې کار په حدیث کي په کلکه بدي او مذمت بیان سوی دی، دپورته خبرو څخه معلومیري، چي دقرآن او حدیث دتاویل لپاره لږ علم بسنه نه کوي بلکي ددې کار لپاره مجتهدانه بصیرت او پوره مهارت ته اړتیا سته.

په بخاري شریف کي تعلیقاً او په مسلم شریف کي سنداً یو حدیث راغلی دی، چي ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کوي، چي ځیني اصحابان مبارکان نبوي مسجد ته نا وخته راتلل نو رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته دوختي راتللو او په مخکني صف کي ددرېدو امر وکړ او تینگاریې پر وکړ او دایې هم ورته وفرمایل:

ایتما یی ولیاتم بکم من بعدکم. (۱)

ژباړه: تاسو ماته وگورئ او په ماپسي اقتدا وکړئ، نور خلک دي تاسوته وگوري هغوی دي په تاسو پسي اقتدا وکړي.

درسول الله صلی الله علیه و آله ددغه مبارکي وینا دوه مطلبه کېدای سي یو داچي مخکني خلک دي رسول الله صلی الله علیه و آله ته وگوري او اقتدا دي پسي وکړي او دشا خلک دي دمخکني صف خلکو ته وگوري او اقتدا دي پسي وکړي. دوهم مطلب دادی، چي اصحابان دي ژر، ژر راسي څو درسول الله صلی الله علیه و آله دلمانځه طریقه ښه زده کړي ځکه هغه نسلونه، چي وروسته راځي

(۱) صحیح بخاري باب الرجل یاتم بالامام ویاتم بالناس بالماموم، ج: ۱، ص: ۲۹.

هغوی به اصحابانو څخه در رسول الله ﷺ دلمانځه طریقه زده کوي ، په دوی پسي به اقتدا کوي او د دوی تقلید به کوي .

د پورتنی حدیث په شرح کي حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ لیکي :

وقيل معناه تعلموا مني احكام الشريعة ويتعلم منكم التابعون بعدكم وكذلك اتباعهم الي انقراض الدنيا. (۱)

ژباړه : ځينو ويلي دي ، چي د پورتنی حدیث معنا داده ، چي تاسو زما څخه د شریعت احکام زده کړئ ، تابعین به ستاسو څخه شرعی احکام زده کړي ، همدا ډول به د دوی متبعین شرعی احکام د دوی څخه زده کوي او دلری به د دنیا تر پای ته رسېدو پوري روانه وي .

په مسند احمد کي حضرت سهل بن معاذ دخپل پلار څخه روایت کوي :
ان امرأة اتته فقالت يا رسول الله انطلق زوجي غازيا وكنت اقتدي بصلاته اذا صلى وبفعله كله فاخبرني بعمل يبلغني عمله حتى يرجع. (۲)

ژباړه : يوه ښځه رسول الله ﷺ ته راغلل او ورته وې ويل : اې د الله ﷻ رسوله ﷺ ! زما خاوند غزا ته تللی دی ، زما خاوند داسي و ، چي کله به يې لمونځ کاوه ما به اقتدا پسي کول بلکي په ټولو لونځو کي ما په خپل خاوند پسي اقتدا کول او دهغه پیروي به مي کول ، اوس ما ته يو داسي کار راوښيې ، چي زه دخپل خاوند سره په ثواب کي برابره سم څو دی بېرته راځي .

۱: فتح الباري ج : ۲ ص : ۱۷۱ ، ط : ميرييه ، س : ۱۳۰۰

۲: مسند احمد ، ج : ۳ ، ص : ۴۳۹ مسند معاذ بن انس رضي الله عنه واورده الشيمي رحمۃ اللہ علیہ في مجمع الزوائد وقال رواه احمد وفيه زبان بن فائد وثقه ابوحاتم وضعفه جماعة وبقية رجاله ثقات . الفتح الرباني ج : ۱۴ ص : ۱۶ ، فضل المجاهدين .

پورته حديث ته كه وكتل سي په بنڪاره ډول ځني معلوميري، چي هغې بنځي رسول الله ﷺ ته وويل، چي زه دخپل خاوند تقليد كوم، په لمانځه او نور كارونو كي يې اطاعت كوم، رسول الله ﷺ ددې دتقليد خبره واورېده هيڅ ملامتي يې نه پروويل، چي ته ولي تقليد كوي؟ حضرت عبد الله بن عمرو رضي الله عنه په ترمذي كي روايت كوي، چي رسول الله ﷺ فرمايي: په كوم كس كي، چي دوه خصلتونه پيدا سي الله ﷻ به هغه كس صابر او شاکر وليكي، هغه خصلتونه دادې:

من نظر في دينه الي من هو فوقه فاقتدى به ونظر في دنياه الي من هو دونه فحمد لله. (۱)

ژباړه: كه چا په دين كي هغه چاته وكتل، چي تر ده لوړ و او بيا يې پيروي وكړه او په دنيا كي يې و هغه چاته وكتل، چي ترده كښته وي بيا يې دالله ﷻ حمد ووايه.

د اصحابانو په وخت كي ددوی تقليد كول

د اصحابانو په زمانه كي هم زيات ځايونه په تقليد عمل سوي دي يعني كومو اصحابانو، چي به دعلم لپاره زيات وخت نه سواي مصرفولای يا به يې په يوه خاصه مسئله كي په خپل فكر سره اجتهاد نه سواي كولای نو دنورو داسي اصحابانو څخه به يې پوښتنه كول، چي هغوی به په قرآن او حديث كي پوهه درلوده بيا به دوی عمل په كاوه او تقليد به يې كاوه. پاته دي نه وي، چي دداسي اصحابانو څخه مطلق او مشخص دواړه تقليدونه ثابت دي، دمطلق تقليد خو دومره پيښي سته

۱: جامع ترمذي بشرح ابن العربي رحمه الله ج: ۹ ص: ۱۳ ابواب القيامة.

، چي درست کتاب ځني جو پرېري خود بيلگي لپاره به يې څو مثالونه دلته راوړو:

۱: عن ابن عباس قال: خطب عمر بن الخطاب الناس بالجابية وقال: يا أيها الناس من أراد أن يسأل عن القرآن فليأت أبي بن كعب ومن أراد أن يسأل عن الفرائض فليأت زيد بن ثابت ومن أراد أن يسأل عن الفقه فليأت معاذ بن جبل ومن أراد أن يسأل عن المال فليأتني فإن الله جعلني له والياً وقاسماً. رواه الطبراني في الأوسط (١)

ژباړه: ابن عباس رضي الله عنه فرمايي: عمر بن خطاب رضي الله عنه په جابيه ځای کې خطبه وويل، په خطبه کې يې داسي وفرمايل: اې خلکو! که څوک غواړي، چي قرآن زده کړي نو ابی بن کعب رضي الله عنه ته دي ورسې، که څوک غواړي، چي ميراث زده کړي زيد بن ثابت رضي الله عنه ته دي ورسې، که څوک په فقه کې زده کړه غواړي معاذ بن جبل رضي الله عنه ته دي ورسې او که څوک مال غواړي ماته دي راسي ځکه الله جبرئيل والي او وېشونکی گرځولی يم.

په پورتنۍ خطبه کې حضرت عمر رضي الله عنه په ښکاره خلکو ته امر کړی دی، چي تاسو په فقه، ميراث او تفسير په علومو کې دهمدغو علومو ماهرينو ته مراجعه وکړئ، پوهه ځني ترلاسه کړئ او بيا عمل په وکړئ، دا هم څرگنده ده، چي خلک دوه ډوله دي ځيني هغه خلک دي، چي پوهه په يوشي کې ترلاسه کولای سي خو ددليل دزده کولو جوگه نه وي، ځيني بيا داسي کسان دي، چي پوهه ددليل سره ترلاسه

١: ذکر الهيثمي رضي الله عنه وفيه سليمان بن داود بن الحصين لم ار من ذكره. مجمع الزوائد، ج: ١، ص: ١٣٥، باب اخذ كل علم من اهله. قلت ذكره ابن ابي حاتم في الجرح والتعديل، ج: ٢، قسم: ١، ص: ١١١، والخطيب في تاريخ بغداد ج: ١، ص: ٦٢، فلم يصف احدهما بجرح وتعديل، وهو ابن لداود بن الحصين رضي الله عنه، تقي.

کولای سې، پورتنۍ خبره دواړو ډلو کسانو ته راجع ده یعنې کوم کسان، چې ددلیل جوگه دي هغه دي دعلماوو څخه پوهه ددلیل سره ترلاسه کړي او کوم کسان، چې ددلیل جوگه نه دي هغه دي پوهه ترلاسه کړي ددلیل غوښتنه دي نه کوي ددلیل پرته دي عمل په وکړي.

داصحابانو په زمانه کې کومو اصحابانو، چې به خپل ځانونه ددې جوگه نه گڼل، چې دقرآن او حدیث څخه دي استنباط وکړي هغو به دعلم دماهرینو اصحابانو څخه پوښتنه کول، مسایل به یې ځني زده کول او بیا به یې عمل په کاوه، چې مثالونه به یې وروسته راسي.

۲: عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ لَهُ الدَّيْنُ عَلَى الرَّجُلِ إِلَى أَجَلٍ فَيَضَعُ عَنْهُ صَاحِبُ الْحَقِّ وَيُعْجِلُهُ الْآخِرُ فَكَرَهُ ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَنَهَى عَنْهُ. (۱)

ژباړه: سالم بن عبدالله رضي الله عنه فرمايي: د عبدالله بن عمر رضي الله عنه څخه پوښتنه وسوه، چې ديوه کس پر بل سړي باندي تر ټاکلي وخت پوري مال باندي وي دمال مالک پورورپی ته ووايي، چې زه به څه مال درته معاف کړم خو ته تر ميعاد مخکي ماته زما قرض راکړه - داسي کړنه جاييز ده که يا؟ ابن عمر رضي الله عنه دا کړنه خوښه نه کړه او هغه کس يې ځني منعه کړ.

پورتنۍ مسئله، چې ابن عمر رضي الله عنه جواب کړه په دغه مسئله کې کوم ځانگړی آيت يا حديث نه دی راغلی، کوم جواب، چې ابن عمر رضي الله عنه ووايه دا دده خپل اجتهاد و، ابن عمر رضي الله عنه ددلیل پرته هغه ته جواب

۱: موطا امام مالک، ص: ۲۷۹، ماجاء في الربا في الدين.

و وایه هغه کس هم د دلیل پرته و مانه دکوم دلیل غوښتنه یې ونه کړه، همدغه کار ته تقلید ویل کېږي.

۳: عن عبدالرحمن قال سألت محمد بن سيرين عن دخول الحمام ، فقال : كان عمر بن الخطاب رضي الله عنه يكرهه. (۱)

ژباړه: عبدالرحمان وايي، چي ما دمحمد بن سيرين رضي الله عنه څخه پوښتنه وکړه، چي د غسل لپاره حمام ته تلل جايز دي؟ ده په جواب کي راته وويل: حضرت عمر رضي الله عنه دا کار نه خوښاوه.

تاسو وگورئ! محمد بن سيرين رضي الله عنه څومره جليل القدر تابعي دئ بيا هم د حضرت عمر رضي الله عنه فقط په دومره وينا قناعت کوي، چي هغه يې يوازي مکروه گڼي او دهيش ډول دليل غوښتنه نه کوي سره ددې، چي په دې اړه زيات مرفوع حديثونه هم سته، چي يو يې خپله حضرت عمر رضي الله عنه روايت کړی دئ:

۴: عن سليمان بن يسار أن أبا أيوب الأنصاري خرج حائجا حتى إذا كان بالنازية من طريق مكة أمّال رواجه وإله قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر ذلك له فقال عمر امتنع كما يصنع المعتبر ثم قد حلت فإذا أذكرك الحج قبالا فاحجج وأهد ما استيسر من الهدى. (۲)

ژباړه: سليمان بن يسار رضي الله عنه فرمايي: ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د حج لپاره راوتلی وو، چي نابیره پر نازیه نومي ځای باندي، چي مکې ته پرلاري ديوځای نوم دئ - سورلی يې ورکه سوه، دلوی اختر دمياشتي پر لسمه نېټه ورسېدئ پر دغه وخت د حج دارکانو وخت تېر سوی و، ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د عمر رضي الله عنه لوري ته ورغلی خپل ټول حالات يې

۱: أخرجه مسدود (المطالب العالية للحافظ ابن الجبر، ج ۱ ص: ۵۱، ح: ۱۸۷).

۲: موطا امام مالک ص: ۱۴۹، هدي من فاته الحج.

ورته بيان ڪر، يعني پوڻتنه يي ڇني و ڪر، ڇي زما ڇخه دحج مناسڪ تهر سو ه زه اوس ڇه و ڪرم؟ عمر رضي الله عنه په جواب ڪي ورته وويل: ته ورسه داسي ڪرني و ڪر له ڪه يو عمره والا، ڇي يي ڪوي يعني د عمرې ارکان ترسره ڪر، بيا ڇان حلال ڪر ڪله، ڇي راتلونڪي ڪال راسي بيا دحج ارکان ترسره ڪر ڪوم حيوان، ڇي دي په توان وي هغه هديه ڪر ڪر بيا ڇان حلال ڪر.

په پورتنني حديث ڪي ڪه تاسو وگورئ ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه ڇخه دمستلې پوڻتنه و ڪر هغه جواب ور ڪر، ڪله، ڇي ابو ايوب انصاري رضي الله عنه جواب واورېدئ دهيش دليل غوڻتنه يي ونه ڪر بلڪي د حضرت عمر رضي الله عنه پر پوهه او علم يي اعتماد و ڪر او بيا يي عمل په و ڪرئ، نه هم حضرت عمر رضي الله عنه ابو ايوب انصاري رضي الله عنه ته دليل وړاندي ڪر، همدې ڪارته تقليد ويل ڪېري.

۵: وعن مصعب بن سعد قال كان أبي إذا صلى في المسجد تجوز وأتم الركوع والسجود وإذا صلى في البيت أطال الركوع والسجود والصلاة قلت يا أبتاه إذا صليت في المسجد جوزت وإذا صليت في البيت أطلت قال يا بني إنا أئمة يقتدى بنا. (۱)

مصعب بن سعد رضي الله عنه فرمايي: زما پلار سعد، ڇي به ڪله په مسجد ڪي لمونڇ ڪاوه نو په مختصر ڊول به يي لمونڇ ڪاوه خو ڪله، ڇي به يي په ڪور ڪي لمونڇ ڪاوه نو ڊپر اوږد به يي ڪاوه، ما پوڻتنه ڇني و ڪر، ڇي اي پلاره! ته په ڪور ڪي اوږد او په مسجد ڪي مختصر لمونڇ ڪوي په دي ڪي ڇه حڪمت دي؟ پلار په جواب ڪي راته وويل: اي زويه! مور د قوم امامان يو خلڪ په مور پسي اقتداء ڪوي ڪه مور په مسجد ڪي

۱: رواه الطبراني في الكبير ورجاله رجال الصحيح. مجمع الزوائد للهيثمي ج: ۱ ص: ۱۸۲، باب الاقتداء بالسلف.

اورد لمونخ و کرو خلک به یې هم کوي او داکار به پر ځان لازم وگڼي حال داچې دومره اورد لمونخ لازم نه بلکي تقوا ده. دپورتني روایت څخه معلومېږي چې دمخورو اصحابانو دا قوالو ترڅنګ ددوی مبارکانو د افعالو تقلید هم کېږي يعني داچې تش ددوی افعال وليدل سي په کټ مټ ډول يې تقلید وسي ، په داسي حالت کي ، چي يوازي ددوی په ليدلو په اعمالو کي تقلید کېږي ، د دليل غوښتولو خو هيڅ فکر هم نه پيدا کېږي همدا وجه ده چي دوی مبارکان به دومره باريکيو ته متوجه کېدل.

په موطا امام مالک رحمته الله عليه کي روایت دی:

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَأَى عَلَى طَلْحَةَ بِنِ عُبَيْدِ اللَّهِ ثَوْبًا مَصْبُوعًا وَهُوَ مُحْرَمٌ فَقَالَ عُمَرُ مَا هَذَا الثَّوْبُ الْمَصْبُوعُ يَا طَلْحَةُ فَقَالَتْ طَلْحَةُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّمَا هُوَ مَدْرٌ فَقَالَ عُمَرُ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الرِّقْطُ أَيْمَةٌ يَفْتَدِي بِكُمْ النَّاسُ فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا جَاهِلًا رَأَى هَذَا الثَّوْبَ لَقَالَ إِنَّ طَلْحَةَ بِنَ عُبَيْدِ اللَّهِ كَانَتْ يَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمَصْبُوعَةَ فِي الْإِحْرَامِ فَلَا تَلْبَسُوا أَيُّهَا الرِّقْطُ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الثِّيَابِ الْمَصْبُوعَةِ. (١)

ژباړه : عمر رضي الله عنه طلحة بن عبیدالله رضي الله عنه د احرام په حالت کي وليدی ، چي رنگ سوي جامې يې اغوستي وې ، عمر رضي الله عنه پوښتنه وکړه ، چي اې طلحة! دا دي څنگه رنگ سوي جامې اغوستي دي؟ طلحة رضي الله عنه په جواب کي وويل : اې اميرالمؤمنين! دا جامې په داسي رنگ ، رنگ کړل سوي دي ، چي خوشبويه نه دي ، (داسي رنگ سوي جامې ، چي خوشبويي ونه لري په احرام کي اغوستل جايز دي) ، عمر رضي الله عنه ورته وفرمايل : اې طلحة! تاسو اما مان ياست خلک ستاسو کړنو ته گوري بيا ستاسو پيروي کوي ، که يو ناپوه او ناخبره کس ستاسو رنگ سوي

١: مسند احمد ، ج ١ ص : ١٩٢ ، ح : ٦٢٦ ، احاديث عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه

جامې و ویني نو هغه به و وایي ، چي طلحة بن عبیدالله رضی اللہ عنہ رنگ سوي جامې اغوستي وې نو هغه به هم دا کار و کړي خو د افکر به نه کوي ، چي طلحة بن عبیدالله رضی اللہ عنہ داسي رنگ سوي جامې اغوستي وې ، چي خوشبويي يې نه درلوده ، دوی به دافرق نه کوي هر ډول رنگ سوي جامې به اغوندي .

یوه ورځ حضرت عمر رضی اللہ عنہ عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ په داسي حالت کي ولیدئ ، چي یو ډول موزې يې په پښو وې نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته وویل :

... فَقَالَ عُمَرُ عَزَمْتُ عَلَيْكَ أَنْ تَزَعَهُمَا فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَنْظُرَ النَّاسُ إِلَيْكَ فَيَقْتَدُونَ بِكَ (۱)

ژباړه : زما قصد سي ، چي دغه موزې در څخه وکارم ، ځکه زه وپېرم ، چي خلک به تا و ویني او ستا پیروي به وکړي .

پورتنيو درو پېښو ته که وکتل سي په څرگند ډول معلومېږي ، چي هغه اصحابان ، چي په علم کي يې مهارت درلودئ سره ددې ، چي دهغو داقوالو تقلید کېدئ ددوی دافعالو تقلید هم کېدئ داچي یوازي دهغه دعمل په لیدلو سره يې تقلید کېږي په داسي صورت کي بېخي ددلیل غوښتلو فکر لاهم نه پیدا کېږي همدا وجه وه چي دوی مبارکانو به په خپلو اعمالو ترسره کولو کي دډېر احتیاط څخه کار اخیستی او نورو ته به يې هم دا توصیه کول ، چي په اعمالو کي دا احتیاط څخه کار واخلي .

۷: وعن حارثة بن مضرب قال كتب عمر إلى أهل الكوفة قد بعثت عمارا أميرا وعبد الله بن مسعود معلما وزيرا وهما من النجباء من أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم من أهل بدر فاقتدوا بهما واسمعا من قولهما ... (۱)

۱: الاستيعاب لابن عبدالبر تحت الاصابة ج : ۲ ص : ۳۱۵ ، ولاصابه للحافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ ج : ۲ ص ۳۶۱ ، ولاعلام الموقعين لابن القيم ، ج ۲ ص : ۱۷۱ .

ژباړه : د حارثة بن مضرب څخه روایت دی ، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د کوفې خلکو ته ولېږئ او بیا یې د کوفې خلکو ته یو لیک ولیکئ په لیک یې دوی ته ولیکل : ما تاسو ته عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ دامیر په توګه در ولېږئ او عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ مې د معلم او وزیر په توګه در ولېږئ دوی دواړه درسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د سپېڅلو اصحابانو څخه دي ، بدریان صحابه دي تاسو یې تقلید وکړئ او ددوی ویناوو ته غوږ کښېږدئ.

۸: ... فَمَنْ عَرَضَ لَهٗ مِنْكُمْ قَضَاءً بَعْدَ الْيَوْمِ فَلْيَقْضِ بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَىٰ بِهِ الصَّالِحُونَ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا قَضَىٰ بِهِ الصَّالِحُونَ فَلْيَجْتَهِدْ رَأْيَهُ... (۲)

ژباړه : حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د قضاء اصول بیانول په اصولو بیانولو کې یې داسې وفرمایل : کوم چاته که د قضا معاملہ ور دغاړه سوه نو فیصلې دي د اللہ صلی اللہ علیہ وسلم په کتاب (قران) سره کوي ، که یې د کومي مسئلې حل په قرآن کې پیدا نه کړ ، نو درسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د احادیثو په رڼا کې دي فیصله کوي ، که یې په قرآن او نبوي احادیثو کې حل پیدا نه کړ ، نو د صالحینو او سلفو علماوو د ویناوو مطابق دي مسئله حل کړي

۱: رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح غير حارثة وهو ثقة. مجمع الزوائد ، ج : ۹ ص: ۲۹۱ ، ط : المكتبة الشاملة.

۲: سنن النسائي ، ج : ۲ ، ص : ۳۰۵ ، كتاب ادب الاقضية ، الحكم بالاتفاق اهل العلم وسنن الدارمي ، ج : ۱ ص : ۵۴ ، مقدمة ، باب الفتيا وما فيه من الشده.

که يې په درو واړو کي حل پيدا نه کړ، نو په خپل اجتهاد او رايه دي مسئله حل کړي.

په پورتنی روایت کي عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څلور مرتبې بيان کړي دي لومړۍ داچي مسئله به د قرآن په رڼا کي حلېږي، دوهمه مرتبه دا حاديشو ده، دريمه مرتبه د سلفو صالحينو د ويناوو ده، څلورمه مرتبه دا اجتهاد او قياس ده.

په پورتنی روایت کي يوه خبره زياته د پام وړ ده هغه داچي لومړۍ مرتبه د قرآن ده دوهمه مرتبه د حديث ده نو په کومه مسئله کي، چي قرآن ته رجوع وسي هيڅ يو عقل لرونکی کس د دې مطلب دا نه اخلي، چي په داسي صورت کي دي نو حديث بېخي له پامه وغورځول سي او د قرآن تفسير، ترجمه او مطلب اخستل دي په خپل فکر او رايه سره وسي بلکي د ټولو علماوو پر دې خبره اتفاق دى، چي د قرآن په تفسير کي بايد لومړۍ حديث ته رجوع وسي او د قرآن تشریح به دا حاديشو په رڼا کي کېږي که يې تشریح په احاديشو کي موجوده وه. که داسي ونه کړو يعنې د قرآن تشریح دا حاديشو په رڼا کي ونه کړو نو حتما به داسي وايو، چي زنا کونکی، چي کله زنا وکړي په قرآن کي ورته سل درې سزا ټاکل سوې ده اوس نو که احاديشو ته رجوع ونه کړل سي نو بايد وويل سي، چي رجم په قرآن کي نه سته په دې عمل نه کړل کېږي (العياذ بالله) ځکه د زنا حکم واضح دى کوم تفصيل ته اړتيا نه لري حال داچي دا ټول امت پر دې خبره اتفاق دى، چي رجم په احاديشو ثابت دى بايد عمل په وسي. همدا ډول د صالحينو ويناوو ته دريم مقام ورکړل سوې دى په دې لحاظ که څوک په قرآن او احاديشو عمل کوي د دې معنا دا نه ده، چي د صالحينو ويناوو ته دي هيڅ پاملرنه کېږي بلکي د قرآن او احاديشو تشریح او تفصيل به د صالحينو او اسلافو د ويناوو مطابق کېږي،

ددوی د فیصلو په رڼا کې به په قرآن او حدیث عمل کېږي ، د تقلید مفهوم او مطلب دادی ، چي که کومه مسئله د قرآن او حدیث څخه په څرگنده توگه نه معلومېدل نو بیا دي د بېلابیلو ممکنو معانیو څخه دیوې معنا په ټاکلو کې دیوه مجتهد قول ته وکتل سي او هغه معنا دي وټاکل سي لکه مخکي ، چي یې بیان وسو ، چي عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو څوک قاضي ټاکلی و او بیا یې ورته توصیه کول.

د پورته خبرو څخه دا معلومېږي ، چي تقلید کول یوازې د جاهل کار نه بلکي علماوو ته هم پکار دی ، چي په احکامو کې پر خپلو رایو باندي اعتماد ونه کړي بلکي داسي څوک ، چي په علم کې ترده لوړ وي هغه ته دي وگوري او دویناوو تقلید دي یې وکړي دا بیا بېله خبره ده ، چي د جاهل او عالم د تقلید ترمنځ توپیر سته ، چي وروسته به یې بیان راسي.

د پورتنۍ تشریح څخه د علامه ابن القیم دویناوو ټول اعتراضات جواب سوه ، چي د پورتنۍ روایت پر استدلال باندي یې کړي وه. ^(۱)

۹ : کان ابن عمر رضی الله عنه لایقرء خلف الامام ، قال فسالت القاسم بن محمد عن ذالک فقال ان ترکت فقد ترکه ناس ، یقتدي بهم وان قرئت فقد قرءه الناس یقتدي بهم ، وکان القاسم ممن لایقرء. ^(۲)

ژباړه : حضرت سالم بن عبدالله رضی الله عنه فرمایي : ابن عمر رضی الله عنه په امام پسي قرئت نه وایه نو ما د حضرت قاسم بن محمد رضی الله عنه څخه پوښتنه

۱: اعلام الموقعین ، ج ۲ ص : ۱۷۸.

۲: موطا امام محمد رضی الله عنه ، ص : ۹۶ ، اصح المطابع ، باب القرءة خلف الامام وفيه اسامة بن زيد المدني وثقه يحيى بن معين وابن عدی رضی الله عنه وضعفه بعضهم موقال ، الحافظ في التقریب صدوق بهم.

و کړه ، چي ابن عمر رضی اللہ عنہما ولي په امام پسي قرئت نه وایي ، حضرت قاسم رضی اللہ عنہ په جواب کي راته وویل : که غواړي ، چي په امام پسي قرئت ووايي کولای سې ځکه ډېرو داسي کسانو په امام پسي قرئت ویلی دی ، چي ددې جوگه دي ، چي اقتدا پسي وسي او که ته غواړې ، چي قرئت په امام پسي نه ووايي نو هم کولای سې ځکه ډېر داسي کسان سته ، چي په امام پسي یې قرئت نه دی ویلی او هغه داسي کسان دي ، چي ددې وړ دي ، چي اقتدا پسي وسي .

حضرت قاسم رضی اللہ عنہ ، چي دسترو تابعینو څخه دی او دمدينې داوو سترو فقهاوو له ډلي څخه دی هغه په څرگند ډول دا جمله ویلې ده ، چي کله ددلایلو تعارض راسي نو بیا دي دهر امام په بڼه نیت تقلید وکړل سي .

عن الحسن انه سئل رجل اشرب من ماء هذه السقاية التي في المسجد فانها صدقة ، قال الحسن : قد شرب ابوبكر وعمر رضی اللہ عنہما من سقاية ام سعد فمه. (۱)

ژباړه : په کنز العمال کي دطبقات ابن سعد په حواله یو روایت دی ، چي دحضرت حسن رضی اللہ عنہ څخه یو چا پوښتنه وکړه ، چي ته دمسجد ددغه اوبو څخه اوبه څیښې حال داچي دا صدقه دي؟ حضرت حسن رضی اللہ عنہ په جواب کي ورته وویل : حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ او حضرت عمر رضی اللہ عنہ دام سعد د صدقه سوي ویالې څخه اوبه څیښلي دي نو ما هم دغسي وکړه لکه دوی دوو مبارکانو ، چي کړی وه .

که دغه روایت ته وکتل سي نو گویا حضرت حسن رضی اللہ عنہ یوازي دڅیښینو دعمل تقلید وکړ ، دکوم دلیل غوښتنه یې ونه کړه .

۱: کنز العمال ، ج ۳ ص : ۳۱۸ ، کتاب الزکات فصل في المصرف .

پورته ،چي بيان سوه دا دمباركو اصحابانو دتقليد شو مثالونه وه ،چي په لنډ ډول بيان سوه كه نه نو په دغه ډول په كتابونو كي خورا زياتي پيښي راغلي دي .

علامه ابن القيم فرمايي :

والذين حفظت عنهم الفتوى من اصحاب رسول الله ﷺ مائة ونيف وثلاثون نفسا ما بين رجل وامرأة. (۱)

ژباړه : کومي فتواوي ،چي در رسول الله ﷺ داصحابانو څخه ساتل سوي دي څه باندي يو سل او دېرش فتواوي دي ،چي نارينه او بنځينه دواړه پکښي داخل دي .

پورته فتواوي ،چي اصحابانو کړي دي په دغه فتواوو كي دواړي طريقي په کار لوېدلي دي يعني داچي ځيني فتواوي داسي دي ،چي دقرآن او حديث څخه دليل ورته ويل سوي دي او دځينو لپاره بيا دليل نسته بيله دليله فتواوي صادري سوي دي ،چي مثالونه يې مخکي بيان سوه .

دنورو مثالو لپاره دي لاندي کتابونه مطالعه کړل سي :

کتاب الاثار للامام ابي حنيفة ، مصنف عبدالرزاق ، مصنف ابن ابي شيبة رحمهم الله ، شرح معاني الاثار ، للطحاوي ، المطالب العالیه للحافظ ابن حجر .

دپورته کتابونو په څېر نور کتابونه هم سته ،چي دتقليد مثالونه پکښي وي .



۱: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج ۱ ص : ۹ .

د اصحابانو په زمانه کې شخصي تقلید

پورته ، چي کوم مثالونه بیان سوه دمطلق تقلید مثالونه وه يعني داچي د اصحابانو د تقلید مثالونه وه ، چي کله به يې دیوه عالم تقلید کړی و او کله به يې دبل عالم تقلید کړی و ، دیوه خاص فرد تقلید يې نه و کړی د اصحابانو د تقلید داسي ډېر مثالونه هم سته ، چي شخصي تقلید يې کړی وي يعني دیوه خاص فرد تقلید يې کړی وي لکه ، چي حیني مثالونه يې په لاندې ډول دي :

لومړی نظیر :

أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ سَأَلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ امْرَأَةٍ طَافَتْ ثُمَّ حَاضَتْ قَالَ لَهُمْ تَنْفَرُ قَالُوا لَا نَأْخُذُ بِقَوْلِكَ وَنَدَعُ قَوْلَ زَيْدٍ (۱)

ژباړه : دمدينې څه خلکو دابن عباس رضي الله عنهما څخه دهغه بڼخي په اړه پوښتنه وکړه ، چي تر طواف زيارت وروسته حايضه سي ، چي دغه بڼخه به دطواف وداع لپاره پاتيري او که دطواف وداع پرته تلای سي يعني داچي طواف وداع دې ته معاف دئ که يا؟ ابن عباس رضي الله عنهما ورته وويل : هو ، تلای سي ، هغو خلکو ورته وويل : مور ستا په خبره دزيد رضي الله عنه قول نه سو پرېښودای .

پورتني روايت د عبدالوهاب ثقفي له طريقه هم روايت سوی دئ په دغه روايت کي دمدينې دخلکو وينا داسي رانقل سوې ده :

لانباي افينا او لم تفتنا ، زيد بن ثابت يقول لاتنفر. (۱)

۱: رَوَاهُ خَالِدٌ وَقَتَادَةُ عَنْ عِكْرِمَةَ ، بخاري ، كتاب الحج ، باب اذا حاضت المرأة بعد ما

افاضت . ح : ۱۶۳۹

ژباړه : که ته مور ته فتوا راکړې او که یې را نه کړې مور ستا په فتوا عمل نه کوو ځکه دزید رضی الله عنه فتوا داسي ده ، چي دغه ښځه دطواف پرته نه سي تلای .

پورتني روايت دمسند ابوداود طياليسي له طريقه هم روايت سوی دی په دغه روايت کي دمدينې دخلکو وينا داسي رانقل سوې ده :

لانتابعک يا ابن عباس رضی الله عنه ! وانت تخالف زيدا فقال سلوا صاحبکم ام سليم رضی الله عنها . (۲)

ژباړه : اې ابن عباسه ! په دغه مسئله کي مور ستا پيروي نه کوو ځکه ته دزید څخه په دې مسئله کي مخالفت کوې ، ابن عباس رضی الله عنه ورته وفرمايل : تاسو مدينې ته تر رسېدو وروسته دام سليم څخه پوښتنه وکړئ ، زما خبره صحيح ده .

په پورتني پېښه کي دابن عباس رضی الله عنه او دمدينې دخلکو دخبرو څخه دوې خبري په څرگند ډول معلومېږي لومړۍ داچي دمدينې خلکو دزید بن ثابت رضی الله عنه شخصي تقلید کاوه ، دده دوينا پرته يې دبل چا وينا نه منل بلکي داسماعيلي معجم څخه داهم معلومېږي ، چي ابن عباس رضی الله عنه دخپلي فتوا دثبوت لپاره دام سليم او نور اصحابانو رضی الله عنهم احاديث هم بيان کړي دي ځکه کله ، چي ابن عباس رضی الله عنه مدينې منورې ته راغلی خلک ملاقات ورته راغلل او ورته وې ويل :

وجدنا الحديث ما حدثنا . (۳)

ژباړه : مور هغه حديث پيدا کړ ، چي تا مور ته بيان کړی و .

۱: فتح الباري ، ج : ۳ ، ص : ۴۶۸ ، ط : ميريه ، کال : ۱۳۰۰ ، عمدة القاري ، ج : ۴ ، ص : ۷۷۷ .

۲: مسند ابوداود الطياليسي ، ص : ۲۲۹ ، مرويات ام سليم رضی الله عنها

۳: عمدة القاري ، ج : ۴ ، ص : ۷۷۷ .

دا چي دمدينې دخلکو دزید رضي الله عنه پر علم او فتوا باندي اعتماد و، نو کله ، چي يې دابن عباس رضي الله عنه فتوا دزید رضي الله عنه دفتوا څخه مخالفه وليدل نو ځکه يې دابن عباس رضي الله عنه فتوا ونه منل، دوی يوازي دزید رضي الله عنه وينا دځان لپاره دليل وگرځاوه دابن عباس رضي الله عنه دفتوا دنه منلو لپاره يې بل کوم دليل نه درلودی.

دوهمه خبره دپورتنۍ پيښي څخه دامعلومپيري ، چي ابن عباس رضي الله عنه خلک وليدل ، چي شخصي تقلید يې کاوه ده ځني منعه نه کړل ، چي دغسي تقلید شرک ، يا معصیت دی دامه کوئی بلکی دوی ته يې امر وکړ ، چي تاسو دتحقیق لپاره ام سليم ته ورسئ او بيا بېرته زید رضي الله عنه ته رجوع وکړئ، کله ، چي دغه خلک مدينې ته ورسېده نو دابن عباس رضي الله عنه دلارښووني سره سم دتحقیق او څېړني لپاره ام سليم ته ورغلل ، کله ، چي يې تحقیق وکړ ، خبره هم هغسي وه لکه ، چي ابن عباس رضي الله عنه وايه ، نو بېرته دزید رضي الله عنه ولوري ته راغلل ، زید رضي الله عنه هم څېړنه وکړه او په پايله کي دخپلي فتوا څخه واوښتی، وروسته بيا خلکو دغه حال ابن عباس رضي الله عنه ته بيان کړ.

دپورتنیو روايتونو څرنگوالی مسلم ، نسائي ، بيهقي او داسي نورو کتابونو کړی دی. (۱)

ځينو خلکو ددغه دليل څخه داسي جواب ويلي دی ، چي که دمدينې خلک مقلدين وای نو بيا ولي ام سليم ته ورتلل. (۲)

۱: فتح الباري ج : ۳ ص : ۴۶۷ تر ۴۶۹

۲: تحریک ازادي فکر . ص ۱۳۶ ، دمولانا محمد اسماعيل سلفي رحمته الله عليه

د پورتنۍ نیوکې بنیاد پر غلط فهمۍ باندې ولاړ دى ځکه د غیر مقلدینو له آنده د تقلید څخه وروسته دا حدیثو تقلید گواکې حرام دى حال دا چې داسې نه ده ځکه تقلید فقط دې ته وايي، چې یو څوک مستقیماً د قران او احادیثو څخه دمستلو استنباط نه سي کولای، نه ظاهري تعارض رفع کولای سي او نه دناسخ او منسوخ توپیر کولای سي، همداسې دیوه مجتهد څخه دمستلې سوال کوي او هغه جواب ورکوي، دى یې د دلیل پرته مني، بیا عمل په کوي همدا د تقلید مفهوم دى، ددې معنا دانه ده، چې دى نو ددې اجازه نه لري، چې احادیث زده کړي او یا دي تر تقلید وروسته په احادیثو کې څېړنه وکړي بلکې تر تقلید وروسته هر وخت دمقلد پرمخ دا حدیثو زده کړي او تحقیق دروازه خلاصه ده همدا وجه ده، چې په سلهاوو مقلدینو دخپل امام شخصي تقلید کړى دى او ورسره یې د قرآن کریم تفاسیر او احادیثو شروح لیکلي دي، په کوم مسئله کې، چې په څرگند ډول ورته معلومه سي، چې نوموړې مسئله د قرآن یا حدیث څخه بنکاره مخالفه ده نو دخپل امام د تقلید پرځای په هغه حدیث عمل کوي، چې پوره تحقیق به یې وروسته راسي. همدا وجه ده، چې کوم مقلد ته دخپل امام وینا د حدیث خلاف معلومه سي د تحقیق حق لري دغه تحقیق د تقلید خلاف کار نه دى، په پورتنۍ پېښه کې د تقلید او تحقیق دواړو لپاره لازي سته ځکه پر دغه مهال زید رضی الله عنه ژوندى دى هغه د تحقیق په پایلو خبر کړل سو، زید رضی الله عنه، چې کله خبر سو نو دخپل پخواني قول څخه یې رجوع وکړه بالاخره ددغه تحقیق په برکت د زید رضی الله عنه مقلدین د حدیث دمخالف څخه خلاص سو او دخپل امام دمخالفت څخه هم خلاص سو، البته په پورتنۍ پېښه کې دمدينې دخلکو دا خبره زیاته دپام وړه ده، چې ابن

عباس رضی اللہ عنہ ته یی وویل : مور دزید رضی اللہ عنہ خبره نه پرپر دو ، مور ستا په خبره عمل نه کوو. ددوی دغه وینا شخصی تقلید بلل کېږي.

دوهم نظیر :

په بخاري شريف او نورو کتابونو کي يوه پېښه دهزيل بن شرجيل څخه رانقل سوې ده ، چي ځينو خلکو دابو موسي اشعري رضی اللہ عنہ څخه ديوې مسئلې پوښتنه وکړه ده مبارک جواب ورکړ ، دليل يې ورته ووايه او دا يې هم ورته وويل ، چي تاسو ددې مسئلې په اړه دعبده الله بن مسعود رضی اللہ عنہ څخه هم پوښتنه وکړئ ، خلکو دعبده الله بن مسعود رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه دعبده الله بن مسعود رضی اللہ عنہ فتوا دابو موسي اشعري رضی اللہ عنہ دفتوا څخه خلاف وه ، خلک بيا راغلل ابو موسي اشعري رضی اللہ عنہ ته يې خبر ورکړ ، چي دعبده الله بن مسعود رضی اللہ عنہ فتوا ستا دفتوا څخه خلاف ده ، ده مبارک په جواب کي ورته وويل :

لاتسالوني مادام هذا الحبر فيكم.

ژباړه : تاسو زما څخه پوښتنه مه کوئ شو ، چي دغه ستر عالم يعني عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ په تاسو کي موجود وي .
مسند احمد بيا دغه الفاظ په لاندې ډول رانقل کړي دي :

لاتسالوني عن شيء مادام هذا الحبر بين اظهركم.

ژباړه : تاسو زما څخه دهيش شي پوښتنه مه کوئ شو ، چي دغه ستر عالم يعني عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ په تاسو کي موجود وي .^(۱)
تاسو وگورئ ابو موسي اشعري رضی اللہ عنہ خلکو ته مشوره ورکوي ، چي عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ ژوندی دی تاسو هم دده مبارک څخه په ټولو

^۱ : صحيح بخاري ، كتاب الفرائض ، باب ميراث ابنت ابن مع ابنت ، ج : ۲ ، ص : ۹۹۷ ، ح : ۶۲۳۹ ، مسند احمد ، ج : ۱ ، ص : ۴۶۴ ، احاديث عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ

مسئلو کي پوښتنه کوي او هم دده تقلید کوي ، دغه کار ته شخصي تقلید ويل کېږي .

عيني خلک پر پورتنۍ خبره باندي داسي نيوکه کوي ، چي ابو موسی اشعري رضي الله عنه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په شتون کي دخپل تقلید څخه خلک منعه کړل ، دا په دې معنا دی ، چي تقلید بڼه کار نه دی .

ابو موسی اشعري رضي الله عنه ، چي کله دخپل تقلید څخه خلک منعه کړل دا په دې معنا نه دی ، چي دنورو اصحابانو تقلید دي نه کېږي ، هغو ته دي رجوع نه کېږي بلکي په هغه وخت کي لوی ، لوی اصحابان موجود وه ددوی مبارکانو د تقلید څخه هيچا منعه نه سواي کولای .

نيوکه کونکی زياتوي : دپورتنۍ خبري حاصل دا کېږي ، چي دافضل په شتون کي دي مفضلول ته رجوع نه کړل کېږي؟ ^(۱)

جواب دادی : ، چي دغه پېښه په کوفه کي منځته راغلې ده په دغه زمانه کي تر عبدالله بن مسعود رضي الله عنه لوی عالم په کوفه کي نه و ، دغه پېښه د حضرت عثمان رضي الله عنه په خلافت کي منځته راغلې ده . ^(۲)

په دغه زمانه کي حضرت علي رضي الله عنه کوفي ته تشریف نه و راوړی له همدې امله ابن مسعود رضي الله عنه په دغه وخت کي تر ټولو لوی عالم و ، ددې سره که دابوموسي اشعري رضي الله عنه دويڼا علت همدا سي ، چي دافضل په شتون کي دي مفضلول ته رجوع نه کېږي نو بيا هم دده مبارک دخبرو و خلاصه داده ، چي ابن مسعود رضي الله عنه بڼه عالم دی شو ، چي دی

^۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۳۸

^۲: عمدة القاري ، ج : ۱ ، ص : ۹۸ ، فتح الباري ، ج : ۱۲ ، ص : ۱۴ .

ژوندی وي ، دده په شتون کي دده څخه دمسلو پوښتني کېږي او زما څخه هيڅ پوښتني مه کوي ځکه په کوفه کي ترټولو ښه عالم دی دی.

په معجم طبراني کي هم يو روايت راغلی دی ، چي دابو موسي اشعري رضي الله عنه څخه درضاعت ديوې مسئلې پوښتنه وسوه ده په جواب کي همغه خبره وکړه ، چي پورته ذکر سوه يعني داسي يې وويل :


لاتسالوني عن شيء ما اقام هذا بين اظهرا من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم .

ژباړه : تاسو زما څخه دهیڅ شي پوښتنه مه کوي څو ، چي درسول الله صلى الله عليه وسلم داصحابانو رضي الله عنهم څخه يو څوک په مور کي موجود وي .^(۱)












ابو موسي اشعري رضي الله عنه ، چي په کوم محيط او چاپيريال کي اوسېدی هغه پردې دلالت کوي ، چي ده مبارک کومه لارښوونه کړې ده يوازي د شخصي تقلید خبره ده . ددې څخه په څرگند ډول ثابتېږي ، چي داصحابانو رضي الله عنهم په زمانه کي شخصي تقلید منعه نه و .

^۱ : مجمع الزوائد ، ج : ۴ ص : ۲۶۲ ، باب الرضاع . په کنز العمال کي د عبد الرزاق په حواله هم داسي جمله سته . چي وايي : لا فتیکم ماکان بها ، ج : ۶ ، ص : ۱۴۷

دریم نظیر:

په ترمذی، سنن ابوداود او داسی نورو کتابونو کی دمعاذبن جبل  خنجه یو روایت رانقل سوی دی:

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَّضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَيَسْئَلُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ أَجْتَهِدُ رَأْيِي وَلَا أَلُو فَضْرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ وَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ. (۱)

ژباړه: معاذبن جبل  وایي، چي رسول الله  زه یمن ته لېرلم نو ما ته یې وویل: که تاته یوه مسئله راسی نو ته به څنگه فیصله کوې؟ ما ورته وویل: چي دالله  د کتاب په رڼا کی به یې کوم، رسول الله  راته وویل: که دغه مسئله په قرآن کی نه وه بیا به یې څنگه فیصله کوې؟ ما ورته وویل: دنبوي احادیثو په رڼا کی یې فیصله کوم، رسول الله  راته وفرمایل: که دغه مسئله په احادیثو کی نه وه بیا به یې څنگه فیصله کوې؟ ما ورته وویل: بیا به یې په خپله رایه، فکر او اجتهاد سره فیصله کوم او کوشش به کوم، چي حقه فیصله وکړم. رسول الله  زما په دغه خبرو سره خوشاله سو او لاس یې زما پر سینه راکنښنودئ او وې فرمایل: الله  لره دي حمد وي، چي دالله  در رسول  قاصد ته یې دداسی تگ لاري توفیق ورکړ، چي دالله  رسول  په راضي کېږي.

۱: سنن ابی داود، کتاب الاقضیه، باب الاجتهاد الراي في القضاء، ح: ۳۱۱۹، ج: ۹، ص: ۴۸۹، ط: المكتبة الشاملة، الاصدار الثاني.

پورتنتی روایت او پېښه دتقلید او اجتهاد په مسئله کي داسي ډېوه ده ،چي څومره غور او فکر پر کېږي په هغه کچه مشکلات له منځه په ځي . په دې روایت کي زموږ اصل موخه یوه لوري ته ده هغه داچي رسول الله ﷺ دخپلو فقیه عالمانو اصحابو څخه یو تن فقیه عالم معاذ رضی الله عنه دیمن خلکو ته دقاضي او معلم په توگه ولېږی او پر هغوی باندي یې دده اتباع او پیروي لازمه وگرځول. رسول الله ﷺ نه یوازي ،چي معاذ رضی الله عنه ته یې په قرآن او دحدیث دمسائلو حل و فرمایه بلکي ددې اجازه یې هم ورکړه ،چي په خپله رایه او فکر سره اجتهاد وکړي او بیا یې مسائلي په رڼا کي حل کړي. داچي رسول الله ﷺ دیمن پر خلکو لازمه کړه ،چي دمعاذ رضی الله عنه اتباع وکړي په دې کي خونو بل شی نه سي جوړېدای پرته له دې ،چي رسول الله ﷺ دوی ته دشخصي تقلید امر وکړ بلکي ورباندي لازم یې کړ. (۱)

۱: دشخصي تقلید لپاره ،چي ما کوم حدیث ددلیل په توگه وړاند کړ ، پردغه استدلال باندي یو چا اعتراض کړی دئ ،چي ما او زما په څېر نورو مقلدینو علماؤ ته مشرکین او کافران وایي ، نوموړی په خپل اعتراض کي لیکي: لومړی باید وکتل سي ،چي دغه حدیث صحیح دئ که یا؟ التحقیق فی جواب التقلید، نوموړي کس ورسې پر دغه حدیث باندي دابوداود دحاشیې ټول هغه اعتراضات رانقل کړی دي ،چي علامه جوزقاني رضی الله عنه پر نوموړي حدیث باندي کړي دي .

ددغه اعتراض په اړه باید وویل سي ،چي کوم کس ،چي دغه اعتراضات کړي دي هغه خپله هم دتقلید مرتکب ګرځېدلی دئ ، بیا دا ،چي دحدیث درد لپاره یې ولي یوازي دخپل کتاب لپاره دجوزقاني پر نیوکو باندي بسنه کړې ده دبل لوري څخه یې ولي کوم تردید نه دئ راوړی ، دوهم دا ،چي دجوزقاني دنیوکو لپاره جوابونه سوي دي که ده یوازي دابن القیم رضی الله عنه تحقیق کتلی وای لابه یې شبهات رفعه سوي وای ، ابن القیم دجوزقاني داعتراضاتو جوابونه کړي دي او ویلي یې دي د

معاذ رضی اللہ عنہ، چي کله یمن ته تلی نو دیوه زور ځواکي واکمن په توگه نه بلکي دیو معلم او مفتي په توگه تللی دی، څوک، چي دا فکر کوي ددغه حدیث تعلق دقضا او واکمنۍ سره دی دافتا سره تعلق نه لري دا فکر بېخي درست نه دی ځکه دبخاري شریف په یوه روایت کي راځي:

۶۲۳۷ - عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بِالْيَمَنِ مُعَلِّمًا وَأَمِيرًا فَسَأَلْنَا عَنْ رَجُلٍ تُوْفِيَ وَتَرَكَ ابْنَتَهُ وَأَخْتَهُ فَأَعْطَى الْإِبْنَةَ التَّصَفَّ وَالْأَخْتَ التَّصَفَّ. (۱)

ژباړه: اسود بن يزيد رضی اللہ عنہ فرمايي: مور ته معاذ رضی اللہ عنہ دامير او معلم په توگه راغلی نو مور دیوه کس په اړه پوښتنه ځني وکړه، چي وفات سوی وي او ترشايې يوه خور او يوه لور پاته وي، چي ميراث يې څنگه وپشل کېږي؟ معاذ رضی اللہ عنہ په جواب کي راته وويل: نيم مال يې دلور دی او نيم مال يې دخور دی.

پورتنی روایت ته که وکتل سي نو معاذ رضی اللہ عنہ دیوه مفتي په توگه خلکو ته جواب ورکړی دی او کوم دليل يې هم نه دی ورته بيان کړی او نه هغو دليل غوښتنه کړې ده او بيا د معاذ رضی اللہ عنہ دغه فيصله هم قبوله سوې ده. معاذ رضی اللہ عنہ که څه هم په ښکاره دليل نه دی بيان کړی خو د معاذ رضی اللہ عنہ

معاذ رضی اللہ عنہ کوم حدیث، چي اصحابانو رانقل کړی دی په هغو کي څوک متهم، کذاب او مجروح نسته. همدا ډول ابن القيم دغه حدیث دخطیب بغدادی په حواله دیوې بلي طریقې څخه هم رانقل کړی دی او ویلي يې دي: عن عبادة بن نسي عن عبدالرحمن بن غنم عن معاذ... او بيا يې ليکلي دي: وهذا اسناد متصل ورجاله معروفون بالثقة. نوموړی عالم دپورتنی تحقیق په تعقیب زیاتوي: دغه حدیث دامت دتلقی بالقبول په وجه هم ددې جوگه دی، چي په استدلال کي دي وکارول سي. اعلام الموقعین، ج: ۱، ص: ۱۷۵، تر، ۱۷۶. نیوکه کونکی او دغه فکر کونکی مولانا محمد اسماعیل سلفي رحمته اللہ علیہ دی، تحریک ازادي فکر، ص: ۱۴۰.

۱: بخاري، کتاب الفرائض، باب الميراث، ج: ۲، ص: ۹۹۷، ح: ۶۲۳۷.

فیصلی دقرآن او حدیث سره مطابقي وې حُکمه تاسو د معاذ رضی اللہ عنہ یوې بلي فتوا ته وگورئ، چي هلته ده مبارک درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حدیث رانقل کړی دی دده مبارک دغه فتوا په لاندي ډول ده:

عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدَّبَلِيِّ قَالَ كَانَ مُعَاذٌ بِالْيَمَنِ فَارْتَمَعُوا إِلَيْهِ فِي يَهُودِيٍّ مَاتَ وَتَرَكَ أُمَّتًا مُسْلِمًا فَقَالَ مُعَاذٌ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ الْإِسْلَامَ يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ قَوْلُهُ (١).

ژباړه: ابي الاسود ديلمی ويلي دي، چي معاذ رضی اللہ عنہ په يمن کي يوه مسئله ديهودي په اړه بيان کړه، چي هغه مړ سوی و او ترشايې ورور مسلمان پاته سوی و په اړه يې دا پوښتنه راپورته سوې وه، چي دغه مسلمان ديهودي په مال کي ميراث وړلای سي که يا؟ معاذ رضی اللہ عنہ وفرمايل: ما درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه اورېدلي دي، چي اسلام زيادت کوي کمښت نه کوي نو حُکمه زما څېړنه او فکر دادئ، چي دمسلمانۍ په وجه بايد څوک دميراث څخه محروم نه سي، بالاخره معاذ رضی اللہ عنہ مسلمان ته ديهودي ورور ميراث ورکړ. (٢)

په پورتني روايت کي معاذ رضی اللہ عنہ داسي حدیث په دليل کي ووايه، چي دميراث دموضوع سره هيڅ اړه نه لري، داچي ده مبارک داسي حدیث وایه دا دده خپل اجتهاد او څېړنه وه خو بيا هم ديمن خلکو هغه قبول کړ.

١: مستداحمد، ج: ٥، ص: ٢٣٠، او ١٣٦، ح: ٢١٠٤٥، واخرجه الحاكم رحمته اللہ علیہ وقال صحيح الاسناد لم يخرجاه، وقال الذهبي رحمته اللہ علیہ صحيح، مستدرک حاکم، ج: ٤، ص: ٣٤٥.

٢: پاته دي نه وي، چي دا د معاذ رضی اللہ عنہ خپل تحقيق او فکر و که نه نو دجمهورو اصحابو رضی اللہ عنہم او فقهانو له انده مسلمان دکافر څخه ميراث نه سي وړلای حُکمه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمايي: لا يرث المسلم من الكافر.

په مسند احمد او معجم طبرانی کی یو بل روایت هم راخی:

۲۱۰۶۳ ... أَنْ مُعَاذًا قَدِيمَ عَلَى الْيَمَنِ فَلَقِيَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ حَوْلَانٍ ... فَسَلَّمَتْ عَلَى مُعَاذٍ ...
فَقَالَتْ مَنْ أَرْسَلَكَ إِلَيْهَا الرَّجُلُ قَالَ لَهَا مُعَاذٌ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ
الْمَرْأَةُ أَرْسَلَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنْتَ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ أَفَلَا تُخْبِرُنِي يَا رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهَا مُعَاذٌ سَلِّبْنِي عَمَّا
شِئْتِ... (۱)

ژباړه: کله، چي معاذ رضي الله عنه یمن ته راغلی نو دخولان قوم څخه یوه ښځه ورته راغله سلام یې ورته ووايه او بیا یې ځني وپوښتل: اې سرپه! ته چا راږېږلی یې؟ معاذ رضي الله عنه ورته وویل: زه دالله جبار رسول صلی الله علیه و آله وسلم راږېږلی یم، ښځي ورته وویل: ایا ته رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم راږېږلی یې؟، دالله جبار درسول صلی الله علیه و آله وسلم استازی یې؟، اې دالله جبار درسول استازی؟ ته موږ ته ددین احکام نه راښيي معاذ رضي الله عنه ورته وویل: زما څخه دهر هغه شي په اړه پوښتنه وکړه، چي ستا خوښه وي؟.

دپورتني حدیث څخه معلومېږي، چي معاذ رضي الله عنه یوازي دوالي او واکمن په توگه یمن ته نه و لېږل سوی بلکي معاذ رضي الله عنه درسول الله صلی الله علیه و آله وسلم استازی او نماینده و، دده دنده دا وه، چي الهي احکام خلکو ته ورزده کړي، همدا لامل و، چي هغې ښځي دده څخه پوښتنه وکړه او ده ورته وویل، چي ته زما څخه دهر هغه شي په اړه پوښتنه کوه، چي ستا زړه غواړي.

۱: اورده الهیثمي فی مجمع الزوائد، ج: ۴، ص: ۳۰۷، ۳۰۸، باب حق الزوح علي المرء وقال رواه احمد والطبراني من رواية عبد الحميد بن بهرام عن شهر وفيها ضعف وقد وثقا.

د پورتنی حدیث په آخره کي هغې بنځي د معاذ رضی الله عنه څخه پوښتلي دي ، چي پر بنځه باندي دخپل مېړه څه حقوق دي؟ معاذ رضی الله عنه د اسلام د اصولو مطابق جواب ورکړی دی او د جواب په ویلو سره یې دې ته کوم آیت یا حدیث د دلیل په توگه نه دی ویلی ، د دې څخه دامعلومیږي ، چي معاذ رضی الله عنه یوازي د انتظامي چارو د سرته رسولو لپاره نه و لېږل سوی بلکي معاذ رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د نماینده په توگه د یمن خلکو ته ورغلی و او دایې دنده وه ، چي خلکو ته د شریعت احکام ورزده کړي او خلک دده تقلید وکړي .

بله خبره لاداده ، چي رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د معاذ رضی الله عنه په اړه داسي فرمایلي دي :

اعلمهم بالحلل والحرام.

ژباړه : په اصحابانو رضی الله عنهم کي تر ټولو زیات په حلالو او حرامو ښه عالم معاذ رضی الله عنه دی .^(۱)

په بل ځای کي رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د معاذ رضی الله عنه په اړه داسي فرمایلي دي :

انه یحشر يوم القيامة بين یدی العلماء نبذه .^(۲)

ژباړه : الله جبار القادر به معاذ رضی الله عنه د قیامت په ورځ داسي را وپاڅوي ، چي د علماوو قیادت به کوي او د دوی څخه به دومره مخکي وي څومره ، چي غشي ځي ، ځکه معاذ رضی الله عنه نه یوازي ، چي د یمن خلکو دده تقلید کاوه بلکي نورو اصحابانو رضی الله عنهم هم دده تقلید کاوه .

۱: رواه النسائي ، والترمذي وابن ماجه باسناد صحيحه حسنة ، وقال الترمذي : هو حديث حسن ، صحيح ، تهذيب الاسماء واللغات للنووي رحمته الله عليه ، ج : ۱ ، ص : ۹۹ .
 ۲: أخرجه احمد في مسنده عن عمر رضی الله عنه وفي رواية برثوة والرثوة والنبذة كلاهما رمية سهم . الفتح الرباني ، ج : ۱ ، ص : ۳۵۲ .

۲۱۰۵۲ - ... عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ الْخَوْلَانِيِّ قَالَ أَتَيْتُ مَسْجِدَ أَهْلِ دِمَشْقَ فَإِذَا خَلَقَةٌ فِيهَا كُفُولٌ مِنْ أُمَّتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (وفي رواية كثير بن هشام فاذا هي ثلاثين كهلا من اصحاب رسول الله ﷺ) وَإِذَا شَابُ فِيهِمْ أَكْحَلُ الْعَيْنِ بَرَأْتُ النَّيَا كَلِمًا اخْتَلَفُوا فِي شَيْءٍ رَدُّوهُ إِلَى الْفَتَى فَتَى شَابُ قَالَ قُلْتُ لَجَلِيسٍ لِي مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ... (۱)

ژباړه : ابو مسلم خولاني وايي: زه د دمشق دخلكو مسجد ته ورغلم كه مي كتل په دې مسجد كي يوه ډله سپين پيري اصحابان رضي الله عنهم ناست وه ، په يوه روايت كي راغلي دي ، چي دېرش تنه سپين پيري اصحابان رضي الله عنهم ناست وه ، ناخپه مي يو ځوان وليدئ ، چي سترگي يې توري وي غابونه يې سپين وه ځلېدل ، كله ، چي به د اصحابانو رضي الله عنهم په يوه مسئله كي اختلاف سوه نو دغه ځوان ته به يې رجوع كول ، دغه ځوان به فيصله وركول، ما د څنگ د يوه ملگري څخه پوښتنه وكړه ، چي دا څوك دئ؟ هغه ملگري راته وويل: دا معاذ بن جبل رضي الله عنه دئ.

تاسو وگوري معاذ بن جبل رضي الله عنه داسي يو څوك و ، چي ويوې ډلي اصحابانو رضي الله عنهم دده تقليد كاوه او ده به يې اختلافي مسئلې ورفيصله كولې.

ديوه بل روايت الفاظ داسي راغلي دي:

إذا اختلفوا في شيء اسندوه اليه وصدروا عن رايه. (۲)

ژباړه : كله ، چي به د دوی ترمنځ كومه اختلافي مسئله راغلل نو دغه مسئله به يې معاذ رضي الله عنه ته سپارل او دده رايه به يې قبلول.

۱: مسند احمد ، مرويات معاذ بن جبل ، ج : ۲۱۰۵۲ ، ج : ۵ ، ص : ۲۳۶

۲: مسند احمد ، مرويات معاذ بن جبل ، ج : ۵ ، ص : ۲۳۳

لنډه داچي معاذ رضي الله عنه دهغه بنو علماوو او فقهاوو له ډلي څخه دئ ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم خپله ورته (اعلم بالحلال والحرام) ورته ويلي دي او خپله اصحابانو رضي الله عنهم هم دده تقلید کړی دئ. کله ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم معاذ رضي الله عنه یمن ته و لېږی نو د قضاء څخه نیولې بیا تر پوره تعلیم ، افتاء او نور مسؤلیتونه یې ده ته حواله کړل ، رسول الله صلى الله عليه وسلم د یمن پر خلکو لازم وگڼل ، چي دده اطاعت وکړي او د یمن خلکو هم داسي وکړل دده تقلید یې وکړ ، همدا د شخصي تقلید حقیقت دئ.

څلورم نظیر :

په سنن ابوداود کي روایت دئ :

۳۶۸ - ... عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ قَالَ قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنِيَّ رَسُوْلَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْنَا قَالَ فَسَمِعْتُهُ تَكْبِيْرُهُ مَعَ الْفَجْرِ رَجُلٌ أَحْسَبُ الصَّوْتِ قَالَ فَأَلْقَيْتُ عَلَيْهِ مَحَبَّتِي فَمَا فَارَقْتُهُ حَتَّى دَفَنْتُهُ بِالشَّامِ مَيِّتًا ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَى أَفْئَةِ النَّاسِ بَعْدَهُ فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُوْدٍ فَلَزِمْتُهُ حَتَّى مَاتَ (۱)

حضرت عمرو بن میمون رضي الله عنه وایي : کله ، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم معاذ رضي الله عنه یمن ته داستازي په توگه راو لېږی نو ما دسهار په لمانځه کي دده تکبیر واورېدئ ، چي اوازی یې ډک او دروند و نو زما مینه ورسره پیدا سوه او بیا دده مبارک دمرگ تر مهاله زه ځني جلا نه سوم تر داسي بریده ، چي ما په خپل لاس باندي په شام کي دفن کړ ، بیا په خلکو کي ښه عالم ولیدئ نو زه ابن مسعود رضي الله عنه ته راغلم او دمرگ تر مهاله پوري ځني جلا نه سوم .

۱: ابوداود ، باب اذا اخر الامام الصلوة عن الوقت ، ج : ۱ ، ص : ۶۲ ، ومسنند احمد ،

ج : ۵ ، ص : ۱۳۱

په پورتنی روایت کی دحضرت میمون رضی اللہ عنہ وینا ، چي زه دمعاذ رضی اللہ عنہ سره ملگری وم تر هغه وخت پوري ، چي دی ژوندی و او بیا ، چي کله دی وفات سو نو ما ابن مسعود رضی اللہ عنہ ته حُکمه رجوع وکړه ، چي ابن مسعود رضی اللہ عنہ تر معاذ رضی اللہ عنہ وروسته ښه عالم و ، دده مبارک دغه وینا پردې باندي دلالت کوي ، چي لومړی باید هغه چا ته رجوع وکړل سي ، چي هغه تر ټولو ښه عالم وي تر هغه وروسته بیا هغه چا ته رجوع وکړل سي ، چي تر پاته خلکو ښه عالم وي مطلب داچي میمون رضی اللہ عنہ یوازي دمعاذ رضی اللہ عنہ په ژوند کی ابن مسعود رضی اللہ عنہ ته هیڅ رجوع نه کول دمسائلو زده کړه یې یوازي دمعاذ رضی اللہ عنہ څخه کول داچي میمون رضی اللہ عنہ یوازي دمعاذ رضی اللہ عنہ تقلید کوي او ابن مسعود رضی اللہ عنہ ته دده په ژوند کی نه ورځي همدا دشخصي تقلید معنا ده .

څو بېلابېل مثالونه

۵ : داصحابانو رضی اللہ عنہم په څېر ډېرو تابعینو هم تقلید کړی دی ځینو تابعینو یو صحابي دځان لپاره مقتدا گرځولی دی او ځینو بیا بل صحابي دځان لپاره مقتدا گرځولی دی او دوی مبارکانو یې شخصي تقلید کړی دی لکه ، چي امام شعبي رضی اللہ عنہ فرمایي :

من سره ان یاخذ بالوثیقة فی القضاء فلیاخذ بقول عمرو رضی اللہ عنہ (۱)

ژباړه : که څوک په دې خوشالیري ، چي په قضا کی وثیقه واخلی نو د عمرو رضی اللہ عنہ قول دي ټینگ ونیسي .

۶ : حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمایي :

۱: اعلام الموقعین لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۵

إذا اختلف الناس في شيء فانظروا ما صنع عمر فخذوا به. (۱)

ژباړه: کله، چي دخلکوپه کومه مسئله کي اختلاف پیدا سي نو و دي گوري، چي عمر رضي الله عنه په دغه اړه څه کړي دي همدغسي دي وکړي.

۷: د ابراهيم نخعي په اړه اعمش رضي الله عنه ليکي:

انه كان لا يعدل بقول عمر رضي الله عنه وعبدالله رضي الله عنه اذا اجتماعا فاذا اختلفا كان قول عبدالله رضي الله عنه اعجب اليه. (۲)

ژباړه: ابراهيم نخعي رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه او عبدالله رضي الله عنه په قول عمل کاوه کله، چي به دوی دواړه سره متفق وه خو کله، چي به يې په منع کي اختلاف پېښ سو نو د ابراهيم نخعي رضي الله عنه د عبدالله رضي الله عنه په قول عمل کول خوښ وه.

۸: حضرت ابوتيميمه رضي الله عنه فرمايي:

قدما الشام فاذا الناس مجتمعون يطيفون برجل، قال قلت من هذا، قالوا هذا افقه من اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم هذا عمر والبكائي رضي الله عنه. (۳)

ژباړه: موږ شام ته راغلو که موکتل خلک پريو کس باندي شاوخوا راټول دي او پراگرځي، دی وايي، چي ماديوه چا څخه پوښتنه وکړه، چي دا کس څوک دی؟ دوی راته وويل: دا په ژونديو اصحابانو کي ترټولو ښه فقيه دی.

۹: امام محمد بن جرير طبري رضي الله عنه فرمايي:

لم يكن احد له اصحاب معروفون حرروا فتياه ومذاهبه في الفقه غير ابن مسعود رضي الله عنه وكان يترك مذهبه وقوله لقول عمر رضي الله عنه وكان لا يكاد يخالفه في شيء من مذاهبه ويرجع

۱: اعلام الموقعين لابن القيم، ج ۱: ص ۱۵

۲: اعلام الموقعين لابن القيم، ج ۱: ص ۱۳، ۱۴

۳: اعلام الموقعين لابن القيم، ج ۱: ص ۱۴

من قوله الي قوله وقال الشعبي كان عبدالله لا يفت ، وقال : ولو فتت عمر لفتت
عبدالله. (۱)

ژباړه : دابن مسعود رضي الله عنه پرته بل څوک داسي نسته ، چي دومره ډېر
شاگردان دي يې وي ، فتاواوي او فقهي مذاهد دي يې مدون سوي وي
، سره ددې ، چي ابن مسعود رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه دومره تقلید کاوه
، چي خپله وينا يې د عمر رضي الله عنه دوينا په مقابل کي پرېښوول په هيڅ شي
کي يې ورسره مخالفت نه کاوه ، امام شعبي رحمته الله عليه فرمايي : ابن
مسعود رضي الله عنه قنوت نه لوستی ، که عمر رضي الله عنه لوستلی وای نو ده هم
خامخا لوستی .

پورته ، چي بيان سوه دا ټول دشخصي تقلید مثالونه وه البته يوه خبره
ديادولو وړ ده هغه دا چي تقلید دمقلد په اعتبار درجې لري ، ددغه
درجو په اعتبار سره کله داسي ، چي يو مقلد سره ددې ، چي دخپل امام
تقلید کوي مگر بيا هم په ځينو مسائلو کي ورسره اختلاف کوي ، دې ته
هم شخصي تقلید ويل کېږي لکه ځيني حنفي مشايخ ، چي دامام
ابوحنيفه رحمته الله عليه په خلاف يې ځيني ځايونه فتوا ورکړې ده ، خو بيا هم
دوی ته دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه مقلدين ويل کېږي ، ددې خبري پوره
تفصيل به انشاء الله وروسته راسي . دپورتنيو خبرو په نظر کي
نيولوسره ويلای سو ، چي ابن القيم رحمته الله عليه دتقلید په وړاندي ، چي
د اصحابانو رضي الله عنهم او تابعينو دا اختلافاتو کوم مثالونه وييلي په هغو سره
زمور استدلال نه اغېزمن کېږي. (۲)

۱: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۶

۲: علامه ابن القيم رحمته الله عليه ، چي دتقلید په خلاف کوم اوږد بحث کړی دی او زياتي
نيوکي او اعتراضونه يې باندي وارد کړي دي ددغه اعتراضونه لپاره پوره تفصيل

حاصل داچي ڊپورٽنيو روايتونو څخه داخبره په ثبوت رسيږي ،چي
داصحابانو ﷺ په زمانه کي په دواړه تقلیدونو يعني په شخصي او
مطلق دواړو سره عمل سوی دئ ، داچي دوی مبارکانو دواړه ډوله
تقلید کړی دئ نو حقیقت هم دادئ ،چي هغه کس ،چي داصل په اعتبار
سره دقرآن او حدیث څخه مستقيما دمستلو استنباط نه سي کولای هغو
ته دا جايزه او صحيح ده ،چي دواړه ډوله تقلید وکړي ځکه حضرت شاه
والي الله محدث دهلوي رحمته الله عليه ليکي :

وليس محله فيمن لايدن الا بقول النبي ﷺ ولايعتقد حلالا الا ما احله الله ورسوله
ولاحراما الا ما حرم الله ورسوله لكن لما يكن له علما بماقاله النبي ﷺ ولابطريق الجمع
بين المختلفات من كلامه ولابطريق الاستنباط من كلامه اتبع عالما راشدا علي انه مصيب
فيما يقول ويفتي ظاهرا متبع سنة رسول الله ﷺ فان خالف مايطننه اقلع من ساعته من
غير جدال ولا اصرار فهذا كيف ينكره احد مع ان الاستفتاء ولافتاء لم يزل بين المسلمين
من عهد النبي ﷺ ولا فرق بين ان يستفتي هذا دائما او يستفتي هذا حيناً وذلك حيناً بعد
ان يكون مجمعا علي ماذكرناه (۱)

ژباړه : کوم څوک ،چي دتقلید په اړه بد وایي دهغه اطلاق پر هغه چا نه
کېږي ،چي دالله ﷻ اور رسول الله ﷺ دویناوو پرته دبل چا قول حجت
او دلیل نه مني ، عقیده یې داوي ،چي فقط کوم څه ،چي الله ﷻ او
رسول ﷺ حلال کړي دي هغه حلال دي او فقط کوم څه ،چي الله ﷻ او

لرونکي او قناعت ورکونکي جواونه یې دهر جز لپاره په ج : ۲ ص : ۴ تر ۶ پوري په
انهارالسکن کي وگورئ ،چي داعلاء السنن مقدمه ده . همدا ډول وگورئ: الفائده
الثالثة دمولانا حبيب احمد کيرانوي تالیف ، ط : کرا، چي ، کال : ۱۴۷۸
۱: حجة الله البالغة ، ج : ۱، ص : ۵۶، ط : مکتبه سلفية لاهور، نېټه : ۱۴۶۵هـ ، عقد
الجيد ، ص : ۳۹، ط : مجتبابي ، دهلی ، نېټه : ۱۴۴۴هـ .

دهغه رسول ﷺ حرام کړي وي هغه حرام دي مگر داچي درسول الله ﷺ احاديث ورته معلوم نه وي ، نه درسول الله ﷺ دمتعارضو احاديثو په تطبیق پوهیږي ، نه درسول الله ﷺ دا احاديثو څخه دمسائلو داستنباط په طریقه پوهیږي نو ځکه دیوه داسي عالم تقلید وکړي ، چي هدایت لاره یې خپله کړې وي او په ښکاره دستتو متبع وي نوموړی کس دي دده عالم اتباع او پیروي ځکه وکړي ، چي دده په آند نوموړی عالم حق ته رسېدلی وي او دده په گومان نوموړی عالم پر هدایت او دست متبع وي خو کله ، چي دده دغه گومان غلط ثابت سو نو دڅه جنک جگړې پرته دده د تقلید څخه لاس واخلي ، د داډول تقلید څخه څنگه انکار وکړل سي ؟ لکه دفتوا او فتوا ورکولو سلسله ، چي درسول الله ﷺ د زمانې څخه راپیل ده ، کله ، چي پوښتنه کول جایز سوه نو بیا په دې کي هیڅ فرق نسته ، چي یو کس دیوه خاص عالم څخه پوښتنه کوي ، چي ورته شخصي تقلید ویل کیږي او داچي کله دیوه عالم ، څخه پوښتنه کوي او کله بیا په بله مسئله کي دبل عالم څخه پوښتنه کوي ، چي ورته مطلق تقلید وویل سي . البته دا خبره لازمي ده ، چي په پوښتل سوي عالم کي به پورته ذکر سوي شرطونه موجود وي .

شخصي تقلید ته اړتیا

اصلاً د شخصي او مطلق دواړو تقلیدونو څخه په یوه باندي عمل کول جایز دي ، خو داچي الله ﷻ ددې وروستی . زمانې پر علماوو باندي خپل خاص رحمت کړی دی ، دوی ته یې داسي ذکاوت ، فکر او پوهه ورکړې ده ، چي دمعاصري زمانې بدلېدونکي حالات درک کولای سي او نظر ورباندي ورکولای سي ، دوی دیوه ځواکمن مصلحت پر بنسټ

باندي داسي پرېکړه کړې ده ،چي په دواړه ډوله تقلیدونو کي دي یوازي په شخصي تقلید عمل وکړل سي يعني داچي کله مقلد دیوه امام خبره عملي کوي او کله دبل امام خبره عملي ددې پرځای دي دیوه امام تقلید دي وسي .

اوس پوښتنه داده ،چي دغه ځواکمن مصلحت نو څه شي دی؟ دپورتنۍ پوښتنې په جواب کي باید لومړۍ داخبره وسي او په ذهن کي وساتل سي ،چي خواهش پرستي هغه سخته او ناوړه گناه ده ،چي ډېر وخت انسان تر کفره پوري رسوي ، همدا لامل دی ،چي په قرآنکریم کي په بېلابیلو ځایونو کي پر دې خبره باندي ټینګار سوی دی ،چي انسان باید په کلکه دخواهشت پرستی څخه ځان وساتي ، دقرآنکریم په ډېرو آیاتونو او احادیثو کي ددې خبري تلقین ورکړل سوی دی ،چي تاسو باید دخواهش پرستی څخه ځانونه وژغورئ .

دخواهش پرستی څخه یو ډول داهم ده ،چي یوڅوک بداو گناه حرام بولي مگر دخواهش پرستی په وجه په دغه گناه او حرام کارلاس پوري کوي دا ډول خواهش پرستي که څه هم لویه گناه ده مگر یوه ورځ نه یوه ورځ انسان پر خپله گناه باندي پښېمانه کېږي او توبه ایستونکی جوړیږي .

دخواهشت پرستی دوهم ډول دادی ،چي انسان دخواهشت پرستی په غلامۍ کي تر داسي بریده ورسېږي ،چي حلال حرام وبولي او حرام حلال وبولي او ددین څخه دلوبو گین جوړ کړي ، بنسکاره خبره ده ،چي دخواهشت پرستی دغه دوهم صورت زیات دروند او سخت تاوان لرونکی دی .د فقه شریفی علماوو ثابته کړې ده ،چي دخلکو دیانت ورځ تربلي دتیت والي پر لوري ځي که دمطلق تقلید اجازه ورکړل سي نوډېر خلک به په قصده او ډېر خلک به دناپوهۍ په وجه په خواهشت

پرستی اخته سي. د مثال په ډول دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه پر مذهب د بدن څخه په وینه وتلو باندي اودس ماتیري او دامام شافعي رحمته الله علیه پر مذهب د بدن څخه په وینه وتلو باندي اودس نه ماتیري، که چیري د مطلق تقلید اجازه ورکړل سي نو یوکس به دگرمی په موسم کي دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په مذهب وي په وینه سره به اودس ماتوي او نوی اودس به تازه کوي، د یخنی په موسم کي به دامام شافعي رحمته الله علیه په مذهب وي په وینه سره به اودس نه ماتوي او نوی اودس به نه تازه کوي، بې اودسه به پرلمانځه دریري، همدا ډول دامام شافعي رحمته الله علیه مذهب دادی، چي که دیوچا پر بنځه باندي لاس ولگېدی اودس یې مات دی او دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه پر مذهب ددغه کس اودس نه دی مات. اوس خواهشت پرست یا ناپوه انسان به دخپلي اسانی په وجه په دغه ځای کي دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په مذهب وي، دامام شافعي رحمته الله علیه له نظره به بې اوسه پرلمانځه باندي ودریري، مطلب داچي دکوم امام قول، چي ده ته اسانه وي هغه به عملي کوي او دکوم امام قول، چي ده ته گران وي دهغه څخه به مخ اړوي همدا ډول به دده نفس دهغه امام، چي دده د طبیعت سره یې قول سم دی دهغه د قول پر صحت به شاهدي ورکوي، ددغه کار په کولو سره به نوموړی کس په غیر شعوري ډول په خواهشت پرستی اخته سوی وي او شرعي احکام به دنفساني خواهشات تابع محض گرځېدلي وي، که خدای مه کړه داسي وسي نو دداسي کړني په حرمت کي دمسلمان امت څخه هیچا اختلاف نه دی کړی، علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه دنوموړي کار خرابي په گوته کوي او فرمایي:

وقد نص الامام احمد وغيره ان ليس لاحد ان يعتقد الشيء واجبا او حراما ثم يعتقد غير واجب او حراما، ثم يعتقد غير واجب او محرم بمجرد هوا، مثل ان يكون طلبا لشفعة الجوار يعتقدها اها حق له ثم اذا طلبت منه شفعة الجوار اعتقدها اها ليس ثابتة او مثل من

يعتقد اذا كان اخا مع جد ان الاخوه تقاسم الجد فاذا صار جدا مع اخ اعتقد ان الجد لا تقاسم الاخوة... فمثل هذا ممن يكون في اعتقاده حل الشئ وحرمته ووجوبه وسقوطه بسبب هواه هو مذموم مجروح خارج عن العدالة وقد نص احمد وغيره علي ان هذا لا يجوز.^(۱)

ژباړه: امام احمد او نورو داخبره څرگنده کړې ده، چې چاته ددې خبرې اجازه نسته، چې شی دي واجب یا حرام وبولي او بیا دي دنفسي هوا په غوښتنه هغه شی نه واجب او نه حرام وبولي، د مثال په ډول کله، چې نوموړی کس د چا څخه د شفع غوښتنه کوي نو دی دامام ابو حنیفه رضی الله عنه مذهب اختیاروي، چې شفع دده حق دی او که دده څخه چا د شفع غوښتنه وکړه نو دی دامام شافعي رضی الله عنه مذهب اختیاروي، چې د شفع حق ثابت نه دی. او یاد اچي که دیو سړي ورور مړ سي او نیکه یې هم ژوندی وي نو دده دا عقیده وي یعنی دهغه مذهب پیروان وي، چې ورور د نیکه سره میراث وړلای سي او که دی خپله نیکه وي لمسی یې مړ سي نو دده دا عقیده وي یعنی دهغه مذهب پیروان وي، چې د نیکه سره ورور میراث نه سي وړلای داسي کړنه یعنی داچي دنفسي خواهشاتو په سبب دیو شي حلالوالی یا حرام والی ثابتوي او یا دیو شي دوجوب او جواز حکم کوي داسي کړنه بده، غلطه او دعدالت څخه دباندې کړنه ده، امام احمد او داسي نورو علماوو په همدغه خبره سره تصریح کړې ده او داکاریې ناجایز گڼلی دی. په بل ځای کي لیکي:

^۱: الفتاوى الكبرى لابن تيمية رضی الله عنه، ج: ۲، ص: ۲۳۷، ط: دارالكتب الحديث مصر، التزام مذهب والمسائل التي يذكر فيها وجهان.

یکونون فی وقت یقلدون من یفسده فی وقت یقلدون من یصححه بحسب الغرض والهوی ومثل هذا لایجوز باتفاق الائمة.

ژباړه : داسي خلک یو وخت د داسي امام تقلید کوي ، چي نکاح فاسدوي او بل وخت بیا د داسي امام تقلید کوي ، چي نکاح صحیح کوي دخپل نفسي هوا په وجه باندي داسي کړنه د ټولو امامانو په آند نه ده جایزه.

خو کړنې وروسته لیکي:

ونظير هذا ان يعتقد الرجل ثبوت شفعه الجوار اذا كان طالبا لها وعدم ثبوتها اذا كان مشتريا فان هذا لایجوز بالاجماع وكذا من صحة ولاية الفاسق في حاله نکاحه وبني علي فساد ولايته حال طلاقه لم یجز ذلك باجماع المسلمين ، ولوقال المستفتي المعین انا لم اکن اعرف ذلك وانامن اليوم التزم ذلك لم یکن ذلك لان ذلك یفتح باب التلاعب بالدين وفتح الذریعة الي ان یكون التحليل والتحریم بحسب الالهواء. (۱)

ژباړه : د دې مثال داسي دی لکه یوسړی ، چي د شفع دعوه کوي نو د شفع پر ثبوت باندي عقیده لري خو کله ، چي بیا رانیونکی وي نو بیا د شفع دنه ثبوت عقیده لري ، دا کار دامت په اجماع سره حرام اوناروا دی ، همدا ډول کوم سړی ، چي دنکاح د قیام پر مهال د فاسق ولایت جایز بولي خو کله ، چي مغلظ طلاق خني واقع سي نو بیا د فاسق ولایت بې حایه بولي او نکاح فاسده بولي ، دا کار دامت په اجماع سره حرام اوناروادئ او که کوم مستفتي ووايي ، چي دغه نوي لاره ماته پنخوا معلومه نه وه اوس معلومات راته وسوزه اوس عقیده ورته لرم دا خبره هم دمنلوړ نه ده ځکه په داسي کړنه سره د دې لاره خلاصیږي ، چي په

۱: ایضا فتاوی ابن تیمیمه ، ج : ۲ ص : ۲۸۵ ، ۲۸۶ ، فیمن تزوج امرأة بولاية فاسق .

دین خلک بازی و کړي او ددې ذریعه جوړه سي ، چي حلال او حرام د هوا پر بنسټ باندي صورت ونیسي .

حاصل دا چي دخپل نفساني خواهشاتو پر بنسټ یو شی ته کله حلال او کله حرام ویل او یا دخپل ځاني گټي په وجه باندي کله مذهب منل او کله نه منل لوی جرم او سخته گناه ده آن تردې ، چي هیڅوک ورته روا او جایز کار نه وایي .

که څه هم په دې اړه زیات نصوص راغلي دي او د علماوو څرگندوني هم په دې اړه خورا زیات دي خو مور د لته یوازي دابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ په ویناوو باندي بسنه وکړه ځکه کوم کسان ، چي تقلید ته جایز کار نه وایي هغه هم دابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ علمیت او لوړ منزلت پیژني ، که څه هم ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ خپله هم شخصي تقلید نه مني مگر دا وایي ، چي څوک دخپلو خواهشاتو په وجه کله یوه مذهب ته ځي او کله بل مذهب دا کار د ټول امت په اجماع سره جایز نه دی .

څرنگه ، چي د اصحابانو رضی اللہ عنہم او تابعینو په زمانه کي د الله جبار مکرر وېره زیاته وه په هغه وخت کي مطلق تقلید جایز و ، ځکه په هغه وخت کي دا وېره نه وه ، چي خلک دي دخپلو ځاني خواهشاتو په وجه کله یو شی حلال وبولي او کله دي یې حرام وبولي یعنی دا چي کله دي دیوه مجتهد خبره ومني او کله دي دبل مجتهد خبره ومني ، په هغه وخت کي پر مطلق تقلید باندي هیڅ بندیز نه و کوم چا ، چي به مطلق تقلید کاوه هیچا بد نه باندي ویل ، کله ، چي ددې وروستی زمانې فقهاوو ولیدل ، چي دخلکو دیانت پر کمېدو دی ، ورځ تربلي خلک دخپلو خواهشاتو تابع کېږي ، پر خلکو باندي خواهشات غالبه کېږي نو ځکه دغه فقهاوو دیوه انتظامي مصلحت په وجه باندي دا پرېکړه وکړه ، چي شخصي تقلید دي لازم سي او مطلق تقلید دي پاته کړل سي یعنی مطلق تقلید

دي جايز نه سي که شه هم دغه پرپکړه يوه شرعي فتوا نه ده بلکي ديوه انتظامي مصلحت پر بنسټ دغه پرپکړه سوې ده.

د شخصي تقليد دوجوب وجهه د صحيح مسلم شارح شيخ الاسلام علامه نووي رحمته الله عليه داسي ليکلي ده:

ووجهه انه لوجاز اتباع اى مذهب شاء لافضي الي ان يلتقط رخص المذاهب متبعا هواه ويتخير بين التحليل والتحريم والوجوب والجواز وذلك يودي الي اخلال ربه التكليف بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب الوافيه باحكام الحوادث مهذبة وعرفت فعلى هذا يلزمه ان يتجهد في اختيار مذهب يقلده علي التعين.^(۱)

ژباړه: د شخصي تقليد دوجوب وجهه داده، چي که ددې اجازه ورکړل سي، چي هر سړي دي دخپلي خوښي جواب سوې مسئله رااخلي په هر مذهب کي، چي دده د طبيعت سره سم حل سوې وي په هغه دي عمل کوي نو خلک به دخپلو نفساني هواوو تابع وگرځي، حالوالی، حراموالی، جواز او وجوب اختيار به دخلکو په لاس کي سي کوم شی، چي په هر مذهب کي اسانه و هغه به عملي کوي او کوم شي، چي گران وي هغه به نه کوي، په لومړيو وختو کي مطلق تقليد حکم جايز و، چي په هغه وختو کي زيات نوي مسائلې نه وي حل سوي نو بناءً په اوس وخت کي لازمي ده، چي هر څوک شخصي تقليد وکړي.

علامه نووي رحمته الله عليه په خپله ليکنه کي ويلي دي، چي که دمطلق تقليد بنکاره اجازه خلکو ته ورکړل سي نو خلک به دخپل طبيعت مطابق حلال، حلال بولي او حرام به دخپل طبيعت مطابق حرام بولي، د شرعي احکامو پابندي به بېخي له منځه ولاړه سي، دلابنه روښانتيا لپاره

^۱: المجموع شرح المذهب، للنووي رحمته الله عليه، ج: ۱ ص: ۹۱، ط: مطبعة العاصمة قاهره، مقدمه، فصل في اداب المستفتي، مسئله نمبر: ۳.

ويلاى سو ، چي د اصحابانو رضي الله عنهم د زمانې څخه تر اوسه پوري په زرهاوو علماء او مجتهدين راغلي دي د هريوه په مذهب کي داسي اسانتياوي سته ، چي دنورو په مذهبو کي بيا نه وي ، همدا ډول ټول مجتهدين داسي نه دي ، چي هيڅ غلطي ځني نه وي سوې بلکي د هريوه په مذهب کي داسي څو مسئلې سته ، چي د امت د جمهورو علماوو له نظره خلاف وي . که دمطلق تقييد دروازه خلاصه پرېښوول سي او خلکو ته اجازه ورکړل سي نو يقينا به خلک دمجتهدينو د مذهبونو څخه دخپلي خوښي مسئلې راټولي کړي او بيا به عمل په کوي نو يقينا به هغه خبره سي کومه ، چي امام نووي رحمه الله عليه ورته اشاره کړې ده ، د مثال په ډول د امام شافعي رحمه الله عليه پر مذهب باندي شطرنج کول جايز دي ، همدا ډول عبد الله بن جعفر ته د دې خبري نسبت کېږي ، چي دده له آنده موسيقي جايزه وه. (۱)

د حضرت قاسم رحمه الله عليه څخه روايت دى ، چي دده په آند صوري تصويره جايز دي. (۲)

امام اعمش رحمه الله عليه ته د دې خبري نسبت کېږي ، چي دده پر مذهب باندي په روژه کي خوله بندول د سپېدو څخه نه بلکي دلمر ختو څخه پيلېږي. (۳)

۱: انحاء السادة المتقين ، للزبيدي رحمه الله عليه ، ج : ۶ ، ص : ۴۵۸ ، ۴۵۸

۲: نووي شرح مسلم ، ج : ۲ ص : ۱۹۹ ، باب صورة الحيوان .

۳: روح المعاني للالوسي ، ج : ۲ ص : ۶۷ ، سورة بقره الاية ۱۸۷ ، د علامه الوسي رحمه الله عليه څخه داسي جمله رانقل سوې ده ، چي ډېره دلچسپه ده: خالف الاعمش ولا يتبعه الا الاعمي .

حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه فرمايي: که داختر ورغ دجمعي دورخي سره برابر سي نو په دغه ورغ باندي دماپنين لمونخ نسته او نه دجمعي لمونخ سته بلکي تر مازديگر پوري هيخ لمونخ نسته. (۱)

دداود ظاهري رضي الله عنه او ابن حزم رضي الله عنه خخه داسي رانقل سوي دي ، چي شوک که دکومي بنخي سره نکاح کول غواړي نو دهغې بنخي کتل داسي جايز دي ، چي لوخه وي. (۲)

ابن سحنون رضي الله عنه او خه نورو علماوو ته ددې خبري نسبت کېږي ، چي ددوی له آنده دبنخي سره په دبره کي وطي کول جايز دي. (۳)

حاصل داچي که هر چا ته اجازه ورکړل سي ، چي مطلق تقليد وکړي نو ډېر خلک به داسي وي ، چي دخپل نفس دپيروی په وجه به هر هغه مسئله ، چي يې خوبه سي په هغه به عمل کوي بلکي دتولو مذهبونو خخه به اسانه ، اسانه مسئلې راټولي سي يو نوی دين او مذهب به خني جوړ سي او ددغه مذهب او دين بنسټ ايښودونکي به نفس او شيطان وي ، ددين خخه به دلوبو يوشی جوړ سي داسي کړنه دهیخ مذهب په رڼا کي جايزه نه ده لکه ، چي حضرت معمر رضي الله عنه فرمايي :

لو ان رجلا اخذ بقول اهل المدينة في استماع الغناء واتيان النساء في ادبارهن ، ويقول اهل مكة في المتعة والصرف ويقول اهل الكوفة في المسكر شر عباد الله. (۴)

۱: تهذيب الاسماء واللغات للنووي رضي الله عنه ، ج : ۱ ، ص : ۳۳۴.

۲: تحفة الاحوذلي للمبارکپوري ، ج : ۲ ، ص : ۱۷۰ ، فتح الملمه ، ج : ۳ ، ص : ۴۷۶.

۳: تلخيص الحبير للحافظ ابن حجر رضي الله عنه ، ج : ۳ ، ص : ۱۸۶ ، ۱۸۷.

۴: تلخيص الحبير للحافظ ابن حجر رضي الله عنه ، ج : ۳ ، ص : ۱۸۷ ، كتاب النکاح ، نمبر

۱۵۴۲ ، عقد الجيدو ص : ۲۲.

ژباړه: که یو څوک د موسیقۍ دا ورېدلو او د بنځو سره دلواپت اړونده د مدینې دخلکو څه خبرې ومني، د متعی او صرف اړونده دمکې دخلکو څه خبرې ومني، د منشیاتو اړونده دکوفې دخلکو څه خبرې ومني نو دغه کس به د الله ﷻ د شریرو بندگانو څخه وي.

همدا وجه ده، چې وروستیو فقهاوو شخصي تقلید لازمي گرځولی دی څو خلکو د دې لاره پیدا نه سي، چې حلال او حرام دخپلو طبیعتونو سره برابر وټاکي.

علامه عبدالرؤف مناري رحمته الله علیه په دې اړه خورا تفصیلي بحث کړی دی نوموړی عالم د دغه مسئلې اړونده ابن الهمام رحمته الله علیه قول رانقل کړی دی اولیکلي یې دي:

والغالب ان مثل هذا التزامات لكف الناس عن تتبع الرخص (۱)

ژباړه: غالبه داده، چې دغه التزامات له دې امله دي، چې خلک دنفسي غوښتنو پر بنسټ داسانیدلو څخه منع کړل سي.

علامه ابواسحاق شاطبي رحمته الله علیه په خپل کتاب الموافقات کې په دې اړه تفصیل واره بحث کړی دی او ویلي یې دي:

د بېلابیلو مذاهبو څخه اسانه شیان را جمع کول او بیا عمل په کول سخت ناروادئ.

نوموړي عالم پر دغه موضوع باندي خورا زیات دلایل ویلي دي په لړ کې یې د مالکي مذهب دیوه مشهور عالم مازري رحمته الله علیه پېښه رانقل کړې ده، چې دده مبارک څخه پر یوه غیر مشهور قول باندي دفتوا غوښتنه وسوه ده نه ومنل او په جواب کې یې وویل:

۱: فیض القدير، شرح جامع الصغير للمناوي رحمته الله علیه، ج: ۱، ص: ۲۱۱

ولست ممن یحمل الناس علي غير المعروف المشهور من مذهب مالک رحمۃ اللہ علیہ واصحابه لان الورع قل ، بل کاد یعدم والتحفظ علي الديانات کذالك وكثرت الشهوات وكثر من يدعي العلم ويتجاسر علي الفتوي فيه فلو فتح لهم باب في مخالفت المذهب لاتسع الخرق علي الراقع، وهتكوا حجاب هية المذهب وهذا من المفسدات التي لاختفاء بها. (۱)

ژباړه: زه دهغو خلکو څخه نه یم ، چي خلک دې ته اماده کړم ، چي دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ او دده دملگرو په غیر مشهورو اقوالو باندي عمل وکړي ځکه اوس خلک په تقوا کي کم راغلي دي بلکي تقوا بېخي له منځه تللي ده ، دديندارۍ دساتني احساس کم سوی دئ ، دخلکو نفساني خواهشات زیات سوي دي ، دعلم دعوه کونکي زیات سوي دي ، په معاملاتوکي په فتوا ورکول کي تېز او دلاوره دي ، له همدې امله که دمالکي مذهب څخه دمخالفت دروازه خلاصه سي نو داصلاح ترهڅي به فساد ډېر سي ، دمذهب دویري (دبدبې) ، چي کومه پرده غورږدلې ده هغه به څیري سي ، دایو داسي فساد دئ ، چي دخلکو څخه هیڅ پټ نه دئ او نه څوک ځني منکر کېدای سي .

علامه شاطبي رحمۃ اللہ علیہ زیاتوي:

فانظر كيف لم يستجز وهو المتفق علي امامته الفتوي بغير مشهور المذهب ، ولايغير مايعرف منه بناء علي قاعدة مصلحية ضرورية ، اذ قل الورع والديانة من كثير ممن ينتصب لبث العلم والفتوي ، كما تقدم تمثيله فلو فتح لهم هذا الباب لانتحل عري المذهب بل جميع المذاهب. (۲)

۱: الموافقات للشاطبي ، ج : ۴ ، ص : ۱۴۶ ، كتاب الاجتهاد

۲: الموافقات للشاطبي ، ج : ۴ ، ص : ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، كتاب الاجتهاد ، الطرف الاول ،

مسئله : ۳ ، فصل : ۵

ژباړه : تاسو وگورئ ! علامه مازري رحمۃ اللہ علیہ څنگه د مالکي مذهب په غیر مشهورو اقوالو باندې فتوا غلطه وبلل، دده مبارک دغه وینا د مصلحت او ضرورت د قاعدې پر بنسټ باندې ځکه د ډېرو هغو خلکو څخه تقوا او دیانت کم سوی دی، چې د علم او فتوا په نشر او خپراوي کې بوخت دي، لکه مخکي، چې یې مثالونه تېر سوه، که دوی ته د مالکي مذهب د باندې اجازه ورکړل سي نو نه یوازې مالکي مذهب بلکې ټول مذهبونه به له منځه ولاړسي.

ابن خلدون رحمۃ اللہ علیہ د شخصي تقلید د سببونو په اړه داسې لیکلي دي:

ووقف التقليد في المصارعة هؤلاء الاربعة ودرس المقلدون لمن سواهم وسد الناس باب الخلاف وطرقه لما كثر تشعب الاصطلاحات في العلوم ولما عاق عن الوصول الي رتبة الاجتهاد ولما خشى من اسناد ذلك الي غير اهله ومن لا يوثق برأيه ولا يدينه فصرحوا بالعجز والاعواذ وردوا الناس الي تقليد هؤلاء كل من اختص به من المقلدين وخطروا ان يتداول تقليدهم لما فيه من التلاعب. (۱)

ژباړه: په ټولونښارونو کې د څلورو امامانو تقلید حصر کړل سوی دی، د نورو امامانو تقلید له منځه تللی دی، خلکو د څلورو امامانو سره دا اختلافاتو دروازه بنده کړې ده یو لامل یې دادی، چې د علومو اصطلاحات په لاس راوړل خورا پېچل سوي دي او دا جهاد تر بریده رسېدل گران کار جوړ سوی دی، بل لامل یې دادی، چې که دا جهاد لاره خلاصه سي نو د نااهله خلکو په لاس به اجتهاد ورسې، که داسې وسي نو داسې خلک به دا جهاد څخه گټه پورته کړي، چې دهغوی رایه او نظر د اعتماد وړ نه وي همدا لامل و، چې علماوو دا جهاد څخه عجز

۱: مقدمة ابن خلدون رحمۃ اللہ علیہ، ص: ۴۴۸، ط: مکتبة تجاریه کبر مصر، کتاب: ۱، باب: ۹، فصل: ۷.

اعلان کر، او خلک یې د خلورو امامانو شخصي تقلید ته را وبلل او دا یې هم خلکو ته وښوول، چي دوی دي مذهبهونه بدلول او رابدلول نه کوي يعني داچي کله یو مذهب انتخابوي او کله دي بل مذهب انتخابوي داسي دي نه کوي ځکه که داسي کړنه جایز سي نو په دین به دبازیو کولو سبب جوړ سي، حاصل داچي د اصحابانو رضی اللہ عنہم په زمانه کي شفاییت او صفوف زیات و په هغه وخت کي مطلق تقلید کېدی ځکه ددوی سره رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د ملګرتیا فیوضات وه او ددوی نفسونه بېخي مغلوب وه په ځانګړي ډول په شرعي احکامو کي پر دوی باندي بېخي ددې وېره نه وه، چي دوی دي د خواهشاتو پیروي وکړي، همدا وجه وه، چي په هغه وخت کي شخصي او مطلق دواړه تقلیدونه جایز وه ځکه په هغه کي د نفسي خواهشاتو پیروي وېره نه وه، وروسته، چي دغه وېره پیدا سوه نو تقلید یوازي په شخصي تقلید کي منحصر سو.


حقیقت دادی، چي که داسي نه وای سوي يعني یوازي د شخصي تقلید دلزوم پرېکړه نه وای سوي نو شرعي احکام به پر بې ساري ډولو باندي څرګند سوی وای په دین کي به داسي تفرق رامنځته سوی وای، چي حل به یې بیا ناشونی وای.

حضرت شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

واعلم ان الناس كانوا في المائة الاولى والثانية غير مجتمعين علي التقليد لمذهب واحد بعينه وبعد المائتين ظهر فيهم المتذهب للمجتهدين باعيانهم وقل من كان لا يعتمد علي مذهب بعينه وكان هذا هو الواجب في ذلك الزمان. (۱)

۱: الانصاف في بيان سبب الاختلاف، ص: ۵۷ تر ۵۹، باب: ۴، ط: مجتبائي، كال: ۱۹۳۵، اردو ترجمه والا.

ژباړه : پوه سئ! په لومړۍ اودوهمه پېړۍ کې خلک پر یوه مذهب باندې راغونډ نه وه تر دوو پېړیو وروسته دټاکلي مجتهد دتقلید رواج پیل سو تر داسې بریده ،چې ډېر کم خلک داسې پیدا کېدل ،چې دیوه مذهب تقلید به یې نه کاوه .

عینو خلکو ته داسوال پیدا کېږي ،چې کوم شی داصحابانو  په زمانه کې لازمي نه و اوس نوولي لازمي سي په دې اړه ده مبارک قناعت بخشه جواب ویلی دئ او فرمایلي یې دي :

قلت الجواب الاصلي هو ان يكون في الامة من يعرف الاحكام الفرعية من ادلتها التفصيلية ، اجمع علي ذلك اهل الحق ومقدمة الواجب واجبة ، فاذا كان للواجب طرق متعددة وجب تحصيل طريق من تلك الطرق من غير تعين ، واذا تعين له طريق واحد وجب ذلك الطريق بخصوصه ... وكان السلف لا يكتبون الحديث ثم صار يومنا هذا كتابة الحديث واجبة لان رواية الحديث لاسبيل لها اليوم الامعرفة هذه الكتاب وكان السلف لا يشتغلون باللغو واللغة وكان لسائهم عربيا لا يجتاجون الي هذه الفنون ثم صار يومنا هذا معرفة اللغة العربية واجبة لبعده العهد عن العرب الاول وشواهد ما نحن فيه كثيرة جدا وعلي هذا ينبغي ان يقاس وجوب التقليد لامام بعينه فانه قد يكون واجبا وقد لا يكون واجبا .

ژباړه : ددغه پوښتنې په جواب کې وایم ،چې په حقیقت کې خو باید په امت کې داسې وي ،چې شرعي احکام ددلایلو سره په تفصیلي ډول پېژني څو خلک مسائلي ځني زده کړي او بیا عمل په وکړي ، پردې خبره باندې دټول امت اجماع ده البته دواجب لپاره مقدمه هم واجب دي یعنی داچې که دواجب دادا لپاره ډیري لاري وي نو دیوې لاري په انتخاب سره دواجب غوښتنه پوره کېږي او که دواجب ادا لپاره یوه لاره وي نو دهمدې لاري لاسته راوړل هم واجب دي دمثال په ډول زمور اسلافو احادیث نه لیکل خو زمور په زمانه کې دا حدیثو لیکل واجب دي ځکه ددې پرته بله لاره نه پاته او نه دروايت لپاره بل مرجع کېدای سي

همداډول زموږ اسلاف په صرف ، نحو او دلغتو په علومو بوخت نه وه ځکه عربي ژبه دهغو مورنۍ ژبه وه ، دوی صرف ، نحو او داسي نورو علومو ته اړتیا نه درلوده مگر اوس د عربي ژبي زده کړه واجب گرځېدلې ده مگر موږ داسي نه یو ځکه موږ د عربو څخه ډېر لیري یو حتما پورتنیو فنونو ته اړتیا لرو .

ددې څخه دا معلومه سوه ، چي د زمانې تغیر او بدلون په وجو باتو کي هم بدلون راوستای یعنی داچي یو شی په یوه زمانه کي واجب نه وي وروسته بیا واجب سي لکه پورته ، چي یې مثالونه ذکر سول ددغه جملې څخه شخصي تقلید هم دی ، چي په تېره زمانه کي واجب نه و او اوس واجب گرځېدلی دی

شاه ولي الله رحمته الله علیه لیکي :

فاذا كان انسان جاهل في بلاد الهند وما وراء النهر وليس هناك عالم شافعي ولا مالكي ولا حنبلي ولا كتاب من كتب هذه المذاهب وجب عليه ان يقلد لمذهب ابي حنيفة رحمته الله عليه ويحرم عليه ان يخرج من مذهبه لانه حينئذ يخرج من عنقه ريقه الشريعة ويقي سدى مهملا ، بخلاف ما اذا كان في الحرمين .^(۱)

ژباړه : ک ، چيري کوم ناپوه کس په هندوستان او يا ماوراء النهر کي وي او هلته نه شافعي ، نه مالکي او نه حنبلي عالم وي ، نه ددغه مذهبونو څخه کوم کتاب وي پر نوموړي کس باندي دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه تقلید واجب دی ، همداډول دده مبارک د مذهب څخه وتل ورته حرام دي ځکه په دغه حالت کي نوموړی کس د شريعت د پايبندي څخه بېخي ازادېږي او که په حرم شريف کي و بيا نو هر مذهب ، چي یې خوښ وي هغه اتتخابولای سي .

^۱: الانصاف ، ص : ۶۹ تر ۷۱ .

ددې وروستی زماڼې علماوو ،چې دشخصي تقليد په مټ دکومو لویو گناهونو مخه نیولې ده شاه ولي الله رحمته الله علیه اشاره ورته کړې ده او ليکلي يې دي :

وبالجملة فالمتذهب للمجتهدين سر الهمة الله تعالى العلماء وجمعهم عليه من حيث يشعرون او لا يشعرون.^(۱)

ژباړه : خلاصه داچې مذهب اتتخابول داسي یو پټ سردی ،چې الله جبارک الله دعلماوو په زړونو کې واچوئ او دوی یې په شعوري او غیر شعوري توگه باندي متفق کړل.

په بل حای کې شاه ولي الله رحمته الله علیه ليکي :

ان هذه المذاهب الاربعة المدونة المحررة قد اجتمعت الامة او من يعتد به منها علي حواز تقليدها الي يومنا هذا وفي ذالك من المصالح ما لاينفي لاسيما في هذه الايام التي قصرت فيها الهمة جدا واشربت النفوس الهوي واعجب كل ذي راي براهيه.^(۲)

ژباړه : بېشکه دغه څلورمذېبونه ،چې تدوين سوې دي او په ليکلي ډول پاته دي ، ددغه مذېبونود تقليد پرجواز باندي دټول امت اجماع ده ، په دغه کار کې ،چې کومي ځانگړتيا وي سته بېخي بنکاره دي په ځانگړې توگه زموږ په زمانه کې ،چې همتونه ټيټ سوې دي او خواهشت پرستی دخلکو په رگونو باندي ننوتلي دي کوم کسان ،چې نظر لري هغه هريو پر خپل نظر باندي پرېکړه کوي .

دشخصي تقليد دلزوم يو څرگند مثال

^۱: الانصاف ، ص : ۶۴

^۲: حجة الله البالغة ، ج : ۱ ص : ۵۴. باب حكاية اهل الناس قبل المائة الرابعة وبعدها.

حضرت شاه ولي الله رحمته الله عليه فرمايلي دي:

په لومړيو پېړيو کي خلک ديوه ټاکلي مجتهد پر تقليد باندي راجمع نه وه وروسته بيا دشخصي تقليد پر کولو باندي متفق سوه او شخصي تقليد واجب وگرځېدئ ، يو بنکاره مثال يې دحضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کي دقرآن راجمع کېدل دي، دابن جرير رحمته الله عليه او نورومشهور نظرونو مطابق حضرت عثمان رضي الله عنه داوو حروفو څخه شپږ حروف له منځه يو ورل يوازي دقريشو حرف يې پرېښودئ نور ټول حروف يې وسوځل ، تاسو وگورئ درسالت په زمانه کي ، حضرت ابوبکر رضي الله عنه دخلافت په زمانه کي اودحضرت عمر رضي الله عنه په خلافت کي دپورتنی کار اجازه نه وه بلکي داوو قرئتونو څخه ، چي به هر چا غوښتي هغه به يې لوستلای سواي خو کله ، چي حضرت عثمان رضي الله عنه پوه سو ، چي که دغه اختلاف پاته سي نو ددغه اختلاف څخه به فتنه جوړه سي نو ځکه يې ددې اقدام وکړ او هغه شپږ حروف يې له منځه يوورل او يو دقريشو حرف يې پرېښودئ او پرهمدې حرف باندي يې تلاوت لازم وگرځاوه .

حافظ ابن جرير طبري رحمته الله عليه دپورتنی خبري لامل داسي بيانوي:

فكذلك الاممة امرت بحفظ القرآن وقرائته وخيرت في قرائته باي الاحرف السبعة شاءت قرئت ، لعله من العلال اوجبت عليها الثبات علي حرف واحد قرائته بحرف واحد ، ورفض القرائت بالاحرف الستة الباقية. (۱)

ژباړه : همدا ډول ټول امت ته امر کړل سوی و څو دقرآن حفظ وکړي او تلاوت يې وکړي خو په دې لاره کي اختيار ورکړل سوی و ، چي داوو حروفو څخه يې هر حرف خوښ وي پر هم هغه طريقه دي يې وايي خو

۱: تفسير ابن جرير طبري رحمته الله عليه ج : ۱ ص : ۱۹

دځینو لاملونو په وجه پر امت باندي لازمه کړل سوه خو پریوه حرف باندي تلاوت وکړي او پاته شپږ حروف پرېږدي.

داسي پوښتنه حتما پیدا کېږي، چي در رسول الله ﷺ په زمانه کي اوه واړه حرفونه ويل جايز وه وروسته ناجايز سوه يوازي يوه طريقه جايز سوه نو کوم شی، چي در رسول الله ﷺ په زمانه کي جايز وه هغه شی نو ولي وروسته ناجايز وگرځېدی؟

ددغه سوال په جواب کي ابن جرير طبري رحمۃ الله علیه ليکي:

امت په لومړيو کي داوو واړو حروفو اجازه ورکړل سوې وه، چي تلاوت باندي وکړي خو دغه کار پردوی باندي واجب يا فرض نه و، وروسته امت په دې کي مصلحت وليدی، چي يوازي يوه حرف پاته او نور له منځه ولاړ سي نو همداسي يې وکړل هغه يو حرف يې پرېښودئ او نور يې له منځه يو وړل.

ابن جرير طبري رحمۃ الله علیه زياتوي:

كان الواجب عليهم من الفعل ما فعلوا اذا كان الذي فعلوا من ذلك كان هو النظر للاسلام واهله فكان القيام بفعل الواجب عليهم بهم اولى من فعل ما لو فعلوه كانوا الى الجناية الى الاسلام واهله اقرب منهم الى السلامة من ذلك.^(۱)

ژباړه: کوم کار، چي ددوی مبارکانو دنده وه هغه کار دوی ترسره کړ، کوم کار، چي دوی ترسره کړی دی يعني داوو حروفو څخه يې يو پرې ايښی دی او نور يې له منځه وړي ددوی مبارکانو دغه کار داسلام او مسلمانانو لپاره زيات گټمن دی تر هغه، چي دا کار يې نه وای ترسره کړی دهغه فتنه به داسلام او مسلمانانو لپاره زياته وای.

^(۱) تفسير ابن جرير، ج: ۱، ص: ۲۲، مقدمة.

پورته بحث، چي ذکر سو دا دابن جریر رحمۃ اللہ علیہ، دنظر سره برابر و خو ددې نظر پرته د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ذکرني، چي داوو حرفونو څخه یې یو پرېښودئ په اړه بل نظر هم سته، چي امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، علامه ابن قتیبه رحمۃ اللہ علیہ، ابوالفضل الرازي رحمۃ اللہ علیہ، علامه ابن الجزري رحمۃ اللہ علیہ او داسي نورو لوړو علماوو غوره کړی دی. دغه علماء وايي، چي حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نور شپږ حروف لمنځه نه دي وړي بلکي هغه حروف اوس هم په تواتر سره سته، لوستل کېږي او محفوظ دي د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ یوازنی کار داو، چي یو د قرآن کریم اړونده ده یو ټاکلی رسم الخط وټاکي. (۱)

دغه دوهم نظر ته زیاتو علماوو رجحان ورکړی دی په هر صورت که دغه نظر ومنل سي نو داهم دشخصي تقلید لپاره یو ښه مثال دی ځکه، چي د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ تر دغه کار وړاندي قرآن کریم په ډول، ډول رسم الخطونو باندي لیکل کېدئ او ترتیب یې هم بېل، بېل و ده مبارک د خاص مصححت پر بنسټ دټولو رسم الخطونو څخه یو خاص رسم الخط وټاکي، خاص ترتیب یې ورکړ، دنورو رسم الخطونو جوازي یې له منځه یو وړئ او وې سوخل، یوازي ټاکلی رسم الخط یې پرېښوئ. (۲)

په هر صورت کي که حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نور حروف لمنځه وړي وي یو یې پرې ایښي وي، که یې خاص رسم الخط ټاکلی وي په دواړو صورتو

۱: ددغه نظر دپوره تفصیل لپاره وگورئ: غرائب للنیشاپوري رحمۃ اللہ علیہ بهامش ابن جریر، ج: ۱ ص: ۲۱، فتح الباري، ج: ۹، ص: ۲۵، ۲۶ ط: بهیه
۲: ددغه موضوع دپوره تحقیق لپاره دي د شیخ الاسلام محمد تقی صاحب علوم القرآن کتاب وکتل سي.

کي دتقلید لپاره مثال دئ او دا حال په کټ مټ ډول مخته راغلی دئ ځکه داصحابانو رضی الله عنہم او تابعینو په زمانه کي شخصي تقلید واجب نه و ، وروسته علماوو دیوه خاص مصلحت پر بنسټ باندي شخصي تقلید لازم وگرځاوه همدا وجه ده ، چي دغه کار ته بدعت نه ویل کېږي ځکه دحضرت عثمان رضی الله عنہ پورتنی کړنه دتقلید دجواز لپاره بڼه دلیل دئ .

که ، چیري امت ته دیوې ځانگړي موخي لپاره څو لاري ورکړل سوي وي نو دوی دهغو لارو څخه یوه لاره وټاکي دخپلي زمانې داصلاحتو په نظر کي نیولو سره او دفساد دله منځه وړلو لپاره دا کار کولای سي ، چي یوه لاره وټاکي او نوري پرېږدي ، دشخصي تقلید اړونده په دې لړ کي نور څه نه دي سوي .

دڅلور مذهبونو تخصیص

کله ، چي دشخصي تقلید حقیقت او اړتیا څرگنده سوه نو یو بل سوال پیدا کېږي هغه داچي شخصي تقلید لازم سوه نو بیا ولي دڅلورو خاصو امامانو تخصیص وسو؟ ، چي خامخا به ددغه څلورو مذهبونو تقلید کېږي دبل مذهب تقلید جایزه دئ حال داچي نور وتلي علماء هم سته لکه سفیان ثوري رضی الله عنہ ، امام اوزاعي رضی الله عنہ ، عبدالله بن مبارک رضی الله عنہ ، اسحاق بن راهویه رضی الله عنہ ، امام بخاري رضی الله عنہ ، ابن ابی لیلی رضی الله عنہ ، ابن شبرمة رضی الله عنہ ، حسن بن صالح رضی الله عنہ او داسي نور ډېر علماء او مجتهدین وه دهغو تقلید ولي نه کېږي ، چي ددغه څلورو خاصو امامانو تقلید کېږي؟ ددغه پوښتني جواب دادئ ، چي دپورتنیو علماوو ، چي نومونه یې دځینو ولیکل سوه او دځینو نومونه ، نه دي لیکل سوي دنه تقلید لامل یې مجبوریت دئ ځکه ددوی مبارکانو

مذهبونه په مدون او ليكلي ډول نه دي ساتل سوي ، که ددوی مذهبونه په مدون شکل باندي پاته وای نو يقيني خبره ده ، چي ددوی تقلید به هم داسي کېدای لکه ددغه څلور مذهبونو تقلید ، چي کېږي ، وجه يې هم داده ، چي ددغه علماوو نه کتابونه په مدون شکل پاته دي او نه يې د مذهب علماء سته نو ځکه ددوی دتقلید لپاره هيڅ لاره نه ده پاته . مشهور محدث علامه عبدالرؤف مناري رحمته الله عليه دامام ذهبي رحمته الله عليه څخه داسي نقل کړی دی :

ويجب علينا ان نعتقد ان الائمة الاربعة والسفيانين والاوزاعي وداود الظاهري واسحاق بن راهوية وسائر الائمة علي هدى ... وعلي غير المجتهد ان يقلد مذهبها معينا... لكن لا يجوز تقليد الصحابة وكذا التابعين كما قاله امام الحرمين من كل من لم يدون مذهبه فيمنع تقليده غير الاربعة في القضاء والافتاء لان المذاهب الاربعة انتشرت وتحررت حتي ظهر تنقيده مطلقها وتخصيص عامها بخلاف غيرهم لانقراض اتباعهم وقد نقل الامام الرازي رحمته الله عليه اجماع المحققين علي منع العوام من تقليد اعيان الصحابة واکابرهم. (۱)

ژباړه : پر موږ باندي لازمه ده ، چي داسي عقیده ولرو ، چي څلور گوني امامان ، سفيان ثوري ، سفيان بن عينه ، امام اوزاعي ، داود ظاهري اسحاق بن راهوية او نور ټول امامان پر هدايت باندي دي ... کوم کس ، چي خپله مجتهد نه وي پر هغه کس باندي واجب ده ، چي ديوه خاص امام تقلید وکړي ... البته دحرمينو دامام په آند دهغه اصحابانو ، تابعينو او امامانو ، چي مذهب يې مدون نه وي تقلید يې نه دی جايز ، دخلورو امامانو ماسوا دبل چا پر قول باندي په قضا او افتاء کي پرېکړه کول جايز نه دي ځکه څلور گوني مذاهب خپاره سوي ، ليکل سوي دي ،

۱: فيض التقدير ، شرح الجامع الصغير للمناوي رحمته الله عليه ج : ۱ ، ص : ۲۱۰ ، حديث اختلاف امتي رحمة

دعامو الفاظو تخصیصات او دمطلق الفاظ قیود یې څرگند سوي دي او دنورو مذهبونو پیروان له منځه تللي دي ، امام رازی رحمۃ اللہ علیہ پر دې خبره باندي دامت اجماع رانقل کړې ده ، چي عوام خلک دي داصحابانو او نورو مخورو اکابرینو دتقلید څخه منع سي .

پورتني خبره علامه نووي رحمۃ اللہ علیہ داسي رانقل کړې ده :

وليس له المتذهب بمذهب احد من ائمة الصحابة رضي الله عنهم وغيرهم من الاولين وان كانوا اعلم واعلي درجة من بعدهم لانهم لم يتفرغوا لتدوين العلم وضبط اصوله وفروعه فليس لاحد منهم مذهب مهذب محرم مقرر وانما قام بذلك من جاء بعدهم من الائمة الناحلين لمذاهب الصحابة والتابعين القائمين بتمهيد احكام الوقائع قبل وقوعها الناهضين بايضاح اصولها وفروعها كمالك رحمۃ اللہ علیہ وابي حنيفة رحمۃ اللہ علیہ (۱)

ژباړه : اصحابان رضي الله عنهم او د لومړۍ پېړۍ وتلي او مخور علماء كه څه هم دعلم او مرتبې له اړخه تر وروستيو علماوو لوړ دي مگر دوى ته ددې زمانه نه ده برابره سوې ، چي دوى دي خپل علم تدوين كړي ، داصولو او فروعو مسائلې دي ضبط كړي همدا لامل دى ، چي هيچا ته ددې اجازه نسته ، چي په دوى كي دي ديوه تقليد وكړي ځكه په دوى كي يو هم داسي كس نه دى پيدا سوى ، چي ليكلې او ټاكلې مذهب دي ولري پر همدې بنسټ باندي دفقہ شريفي تدوين وروستيو علماوو ته پاته سوى دى داسي امامان ، چي داصحابانو رضي الله عنهم او تابعينو مذاهب يې دگل ، چين په څېر راټول كړل او داسي مسائل او احكام يې وضع كړل ، چي لاپېښ سوي نه وه ، دوى مباركانو خپل مذاهب ، اصول او فروع څرگند او تدوين كړل لكه امام مالك رحمۃ اللہ علیہ او امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ .

۱: المجموع شرح المذهب للنووي رحمۃ اللہ علیہ ج ۱ : ص : ۹۱ . فصل في اداب المستفتي .

که څه هم پردې موضوع باندې د ډېرو علماوو اقوال سته مگر مور دلته یوازې د لنډوالي او اختصار په وجه د دوو علماوو ویناوې رانقلوو ځکه دغه علماء د علم او دیانت په اعتبار سره تر نورو لوړ مقام لري نوموړي دوه علماء یو ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ دی او بل شاه ولي الله محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ دی.

علامه ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ په خپله فتاوا کې لیکي:

وليس في الكتب والسنة فرق في الائمة المجتهدين بين شخص وشخص فمالك والليث بن سعد والاوزاعي والثوري هؤلاء ائمة في زمانهم وتقليد كل منهم كتقليد الاخر لايقول مسلم انه يجوز تقليد هذا دون هذا ولكن من منع من تقليد احد هؤلاء في زماننا فانما يمنعه لاحد شيئين احدهما اعتقاده انه لم يبق من يعرف مذاهبهم وتقليد الميت فيه خلاف مشهور فمن منعه قال هؤلاء موقفي ومن سوغه قال لا بد ان يكون في الاحياء من يعرف قول الميت الثاني ان يقول الاجماع اليوم قد انعقد علي خلاف هذا القول ... واما اذا كان القول الذي يقول به هؤلاء الائمة او غيرهم قد قال به بعض علماء الباقية مذاهبهم فلاريب انه قوله مؤيد بموافقة هؤلاء ويعتضد به.^(۱)

ژباړه: د قرآن او حديث په اعتبار سره د مجتهدينو او امامانو ترمنځ کوم توپير نسته. امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، سفيان الثوري رحمۃ اللہ علیہ، اوزاعي رحمۃ اللہ علیہ ليث بن سعد رحمۃ اللہ علیہ دغه ټول دخپلي زمانې امامان وه داسي يې تقليد کېږي لکه دنورو، چي تقليد کېږي هيڅ مسلمان داسي نه سي ويلای، چي په دغه امامانو کي ديوه امام تقليد جايز نه دی او د بل امام تقليد جايز دی البته دکومو امامانو تقليد، چي منعه کړل سوی دی د دوو وجوهاتو له امله سوی دی:

^۱: الفتاوى الكبرى لابن تیمية رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۲ ص: ۴۴۶. فيمن صلي خلف الصف منفردا.

لومړی داچي، چي دهغو امامانو پيروان پاته سوي نه دي، داسي څوک نسته، چي دهغو امامانو د مذهبونو په اړه دي ورته پوره معلومات وي، او د وفات سوي په تقلید کي د علماوو خپل منځي اختلاف خورا مشهور دی، څوک د وفات سوي امام تقلید جاي نه بولي او څوک، چي يې جايز بولي هغه وايي حتما به په ژوندو کي داسي څوک وي، چي د وفات سوي عالم په اقوالو پوره علم لري. داچي د چا د مذهب په اړه پوره معلومات نه وي نو د داسي چا نو څنگه تقلید وسي، دکومو امامانو مذهبونو ته، چي زياته توجه سوي ده که څه هم دغه امامان وفات سوي دي يعني ژوندي نه دي خو تر دوی وروسته علماء يې د مذهب په اړه پوه او ژور معلومات لري او پيروان يې هم پاته دي له همدې امله د دوی تقلید لازمي دی.

دوهمه وجه دهغو علماوو د مذهبونو دنه پاتېدو داده، چي د امت اجماع د دوی د قول خلاف واقع سوي ده. کومه خبره، چي دهغه علماوو څخه پاته وي، چي د دې مجتهدينو د قول سره برابر وي نو د شک پرته د وروستيو علماوو وينا دهغه پخوانيو علماوو د وينا تائيد کوي.

يو بل مخور او ستر عالم شاه ولي الله محدث دهلوي رحمته الله عليه په خپل کتاب عقد الجيد کي په دې اړه خورا تفصيلي بحث کړی دی او د دغه موضوع لپاره يې بېل باب ټاکلی دی او دهغه باب نوم دی: (باب تاکيد الاخذ بهذه المذاهب الاربعه والتشديد في ترکها والخروج عنها) د دغه باب پيل په لاندي الفاظو سوی دی:

اعلم ان في الاخذ بهذه المذاهب الاربعة مصلحة عظيمة وفي الاعراض عنها كلها مفسدة كبيرة ونحن نبين ذلك بوجوه... الخ (۱)

ژباړه : پوه سئ! دخلور گونو مذهبونو په غوروالي کي لوی مصلحت پروت دی، چي مخ ځني اړول ډېر لوی فساد منځته راوړي او دا موږ په څو وجوهاتو بيانوو:

تريپورتنی خبري وروسته شاه صاحب رحمته الله عليه ياد وجوهات په پوره تفصيل سره بيان کړي ، ددغه ټولو وجوهاتو دلته دعربي متن سره بيانول خورا اوږد کار دی ځکه اوږدوالی منځته راوړي موږ يې دلته يوازي خلاصه بيانوو:

۱ : په شريعت دپوهاوي لپاره داسلاډو پر ويناووباندي اعتمادکول دټول امت په اجماع لازمي دی ،مگر دايوه خبره لازمي ده هغه داچي هغه وخت ددوی مبارکانو پر ويناووباندي اعتماد کېدای سي ،چي دغه ويناوي په صحيح سند ترموږپوري راسېدلي وي اوياپه صحيح ډول تدوين سوي وي ، داهم لازمي ده ،چي وروستيو علماوو ددوی پرويناووباندي شروحي کړي وي ، ددوی ويناوي يې څرگندي کړي وي او که ددوی يو نظر دڅو معناوو احتمال لري نو يوه خاصه معنایې ځني ټاکلې وي او تر بحث کولو وروسته يې راجح کول ځني معلوم کړي وي ، همدار ډول کله داسي وي ،چي ديوه مجتهد قول عام وي مگر دده دغه قول څخه کوم خاص صورت مراد دا وي ،چي يوازي هغه علماء په پوهيږي ،چي په دنوموږي مجتهد په مذهب کي برلاسی او معلومات ولري ، دا هم لازمي ده ،چي ددغه مذهب علماء به داسي صورتونه

۱: عقد الجيد في احكام الاجتهاد والتقليد ، ص : ۳۱ ، ط : مجتباتي، ډهلی دمولانا محمد حسن نانوتوي رحمته الله عليه ، داردو ترجمې سره.

واضح کړي او ټاکلي وي او د داسي مسائلو علتونه به يې څرگند کړي ، په کوم مذهب کي ، چي دا شرطونه موجود وي يعني دغه کارونه ورته سوي دهغه مذهب تقلید کېدای سي او که پورتنی کارونه ، نه وي ورته سوي دهغه مذهب تقلید نه سي کېدای ، مور ، چي اوس وگورو نو د څلور مشهورو مذهبونو پرته د بل مذهب لپاره پورته کارونه ، نه دي سوي ، يوازي زیدیه او امامیه ډلي د دې څخه مستثني دي ځکه هغوی بدعتیان (روافض) دي دهغوی تقلید کول او يا يې پر ويناووباندي اعتماد کول جایز نه دی.

۲: شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ د څلورگونو مذهبونو د تقلید دوهمه وجه داسي بيان کړې ده:

رسول الله ﷺ فرمايي:

اتبعوا لسواد الاعظم.

ژباړه: تاسو د سواد اعظم پیروي وکړئ.

داچي د څلورو مذهبونو پرته نور حق مذهبونه نسته نو ځکه د څلور مذهبونو پیروي کول د سواد اعظم اتباع ده او د دې څلورو مذهبونو څخه مخالفت د سواد اعظم څخه مخالفت دی.

۳: شاه والي الله رحمۃ اللہ علیہ د څلورگونو مذهبونو د تقلید دریمه وجه داسي بيان کړې ده:

که چيري د څلورو مذهبونو پرته دنورو مجتهدينو پر قول دفتوا اجازه ورکړل سي نو علماء سوء (خواهش پرسته علماء) به دخپلو نفساني خواهشاتو په وجه خپله وينا او فتوا دسلفو علماوو څخه يوه پنخواني مشهور عالم ته منسوبوي او دا به وايي ، چي دا وينا فلانکی عالم کړې ده او دهغه څخه ثابته ده ، همدا لامل دی ، چي دکوم مذهب

د څرگنوالي لپاره، چې زيات شمېر علماء بوخت وي د داسي مذهب په پيروي کي پورتنی خطر موجود نه وي .
پاته دي نه وي، چې په ټوله دنيا کي داسي نه ده بلکي د ځينو مجتهدينو ځينو اقوال پيدا کېږي مگر د دغه اقوالو په وړاندي ددې سخته وېره ده، چې دغه ويناوي به غلطې تعبير سوي وي نو ځکه ځان ځني ژغورل لازمي دى څو ددې لاره ډېر سي، چې خلک دخپلي خوښي پايله ځني وباسي. (۱)

دتقليد بېلابېلي درجې

الله ﷻ لره دي حمد وي دپورتني بحث څخه دا خبره ثابته سوه، چې دخلورو مذهبونو څخه ديوه مذهب تقليد کول لازمي دى، يعنې داچي دخلورو امامانو څخه ديوه امام پر شخصي تقليد باندي زيات ټينگار کېږي.

اوس موږ تاسو ته يو اړين او گټور وړانديز کوو، چې دتقليد ددرجو اړونده دى يعنې داچي تقليد بېلابېلي درجې لري او دتقليد دپلوالې له امله بېلابېل احکام لري، که ددغه درجو توپير ونسي نو زيات تاوانونه به رامنځته سي کوم خلک، چې پرتقليد باندي نيوکي او اعتراضونه کوي زماله آنده دوى دتقليد ددرجو ترمنځ توپير نه سي کولای او يا دتقليد درجې نه ورته معلومېږي نظر ځني اړوي موږ ددغه درجو بيان په لاندي ډول باندي کوو:

۱: عقد الجيد في احكام الاجتهاد والتقليد، ص: ۳۱، ۳۳، ط: مجتباتي، ډهلی
دمولانا محمد حسن نانوتوي رحمته الله عليه، داردو ترجمي سره.

والله الموفق للحق والصواب.

دعوامو خلکو تقلید

ترټولو وړاندي دعوامو دتقلید درجه ده دلته په دې حای کې دعوامو خلکو څخه لاندې کسان مراد دي:

الف: هغه خلک، چې د عربي ژبې او نورو اسلامي علومو اړونده هېڅ معلومات نه لري نور علوم لازم نه دي په هغه کې که معلومات لري او که یې نه لري خو دلته یوازې اسلامي علوم مراد دي.

ب: هغه کسان، چې په عربي ژبه پوهیږي مگر په تفسیر، فقه، حدیث او نورو اړونده دیني علومو داسې نه پوهیږي، چې پر استاد باندې یې ویلي وي او په حقیقي ډول په پوه وي.

ج: هغه کسان، چې په رسمي ډول داسلامي علومو څخه فارغه وي مگر په تفسیر، حدیث او فقه کې پوره مهارت، بصیرت او برلاسی نه لري.

پورته درې ډلې خلک، چې ذکر سوه درې واړه ډلې دعوامو په لړلیک کې داخل دي یعنې دا چې په تقلید کې دعوامو په څېر دي دتقلید په موضوع کې ددوی او دعوامو حکم یو دی. ددغه خلکو لپاره پرته له دې، چې محض تقلید وکړي بله چاره نه لري ځکه په دوی کې هېڅ داسې استعداد نه سته، چې دوی دي مستقیماً دقرآن او حدیث څخه استنباط وکړي. یا دي دمتعارضو احادیثو تطبیق وکړي او بیا دي دترجیح فیصله وکړي له همدې امله پردغه کسانو باندې لازمه ده، چې دوی دیوه مجتهد لمن ټینګه ونیسي دهغه څخه دیني احکام زده کړي او بیا عمل په وکړي ځکه دوی خپله اجتهاد نه سي کولای نوبله چاره نه

لري پرته له دې، چې تقلید وکړي لکه، چې علامه خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

اما من یسوغ له التقلید فهو العامی الذی لایعرف طرق الاحکام الشرعیة فیجوز له ان یقلد عالما ویعمل بقوله ... ولانه لیس من اهل الاجتهاد فکان فرضه التقلید کتقلید الاعمی فی القبلة فانه لما لم یکن معه آلة الاجتهاد فی القبلة کان علیه تقلید البصیر فیها. (۱)

ژباړه: داچې چاته تقلید جایز دی؟ هغه عام سړی دی هغه سړی، چې د شرعي احکامو طریقې نه ورته معلومېږي نو داسې کس ته پکار ده، چې دیوه عالم تقلید وکړي او بیا یې په وینا عمل وکړي... ځکه داسې کس دا جهاد کولو جوگه نه دی نو پرده باندې تقلید کول فرض دی لکه روند سړی، چې په قبله کې د لیدونکي کس تقلید کوي په داسې حال کې، چې درانده سره د قبلې پیدا کولو کومه آله شتون نه لري د داسې رانده لپاره لازمي ده، چې د لیدونکي کس د قبلې په تعین کې تقلید وکړي.

ددغه مرتبې لرونکي کس ته هېڅ جایزه نه ده، چې د دلائلو په بحث ځان مشغول کړي یا دا، چې راجح قول په خپل فکر سره پیدا کړي او بیا په هغه عمل وکړي ځکه داسې کس د دې جوگه نه دی، چې دمجتهدینو د لایل سره پرتله کړي او بیا پردې پرېکړه وکړي، چې دغه قول راجح دی او دامرجوح دی، دغه کس ته فقط دومره پکار ده، چې دکوم مجتهد شخصي تقلید وکړي او عمل په وکړي تر داسې بریده که داسې کس ته یو حدیث په مخه ورغلی، چې دده دامام دنظر سره مخالف و بیا هم دده لپاره لازمي او فرض ده، چې دخپل امام تقلید وکړي او حدیث په اړه

۱: الفقیه المتفقہ للخطیب البغدادي، ج: ۱، ص: ۶۸، ط: دارالافتاء السعودیة، ریاض. نېټه: ۱۳۸۹هـ.

دي داسي فکر وکړي، چي زه د حديث په مفهوم پوه سوې نه يم او يا دي داسي فکر وکړي، چي زما دامام سره حتما داسي قوي دليل سته، چي تردې حديث قوي دئ.

که څه هم په بنسټه دا خبره ډېره عجيبه معلومېږي، چي مقلد دي د حديث عمل پرېږدي د مجتهد قول دي عملي کړي او د حديث دي تاويل کړي مگر د داسي مقلد لپاره، چي اوس موږ بحث کوو بله چاره نسته ځکه که دغه ډول مقلد په حديث عمل کولو باندي اجازه ورکړل سي او د دې اجازه ورکړل سي، چي هر کله دي دخپل امام قول د حديث څخه مخالف وليدئ دامام قول پرېږده په حديث عمل کوه نو يو لوی تاوان به رامنځته سي او پايلي به يې ډيري خطرناکه وي، بالاخره به دغه کس په يولوپه گمراهي کي لوېدلی وي ځکه دقران او حديث څخه دمسائلو استنباط خوار وسيع، عميق او پراخ فن دئ که ديو کس ټول عمر هم په دغه فن کي مصرف سي بيا هم ورته گرانه ده، چي دقران او حديث څخه دي دمسائلو استنباط وکړي ځکه ډېر وخت داسي پېښېږي، چي ديوه حديث څخه يو مفهوم ثابت سي مگر دقران او حديث دنورو دلايلو په رڼا کي بېخي بل مفهوم ثابت سي اوس نو که، چيري يو عام سړي د حديث په ليدلو سره د حديث په ظاهري معنا باندي عمل وکړي د دې څخه به ډول، ډول گمراهياني پيدا سي.

دلارو بناتيا لپاره ويلاي سم، چي زما خپله تجربه ده، چي څوک دقران او حديث باندي په عميق ډول پوه نه وي او عميقه مطالعه يې نه لري د حديثو کتابونه مطالعه کړي او بيا عمل ورباندي کوي د داسي کس څخه به ستره اشتباه سوې وي لار ورکي او گمراه سوې به وي ځکه زما يو دوست، چي تعليم لرونکی او د مطالعې سره يې هم زياته مېنه درلوده په ځانگړي ډول د حديثو مطالعه يې بېخي زياته کول، دده په ذهن کي

داشي کنبښناستلی و ،چي که زه کوم حدیث پیدا کړم ،چي دحنفي مذهب څخه مخالف وي نو زه به په حدیث عمل کوم او مذهب به پرېږدم ، یوه ورځ یې زما په مخکي یو چاته وویل ،چي دانسان ددبري څخه ،چي کوم باد راووزي ،چي اواز او ښځونه لري اودس نه په ماتېږي ده ،چي دا خبره وکړه زه پوه سوم ،چي دا غریب په حدیث نه دی پوه سوی ما ډیري خبري ورته وکړې ده په جواب کي راته وویل ،چي زه څنگه ترحدیث تېر سم ما په حدیث کي لیدلي دي ،چي دغه ډول باد اودس نه ماتوي ، بیا ما په پوره تفصیل بیان ورته وکړ ، چي ته په حقیقت نه یې پوه سوی دحدیث مفهوم داسي نه دی لکه تا ،چي فهمولی دی ، ده په جواب کي راته وویل ،چي داخو زه دډېره وخته په دې عقیده ،چي دغه باد اودس نه ماتوي ، خدای خبر ،چي داسي ما څومره لمونځونه کړي وي يعني څومره لمونځونه به مي بې اودسه کړي وي .

داچي نوموړی کس په دومره لویه غلطي اخته سوی و ، لامل یې داوو ،چي ده خوارکي دترمذي شریف لاندې حدیث لیدلی و :

عن ابي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ قال : لا وضوء الا من صوت او ريح .

ژباړه : دابي هريرة رضي الله عنه څخه روايت سوی دی ،چي رسول الله ﷺ فرمایلي دي یوازي دهغه باد څخه اودس سته ،چي ښځونه لري او یابوی ولري .

دپورتني حدیث ترڅنگ یې لاندې هم لیدلی دی :

اذا كان احدكم في المسجد فوجد ريحا بين اليته فلا ينجح حتى يسمع صوتا او ريحا. (۱)

۱: جامع الترمذي ، ج : ۱ ص : ۳۱ ، باب ماجاء في الوضوء من الريح .

ژباړه : کله ، چي ستاسو څخه يو کس دخپلو کوناتو په منع کي باد محسوس کړي نو تر هغه دي دمسجد څخه نه وزي شو ، چي ددغه باد برغي نه وي اورېدلی او يا يې بد بوی نه وي محسوس کړی .

هغه زما دوست ددغه حديث دظاهر الفاظو څخه دامقصد ترلاسه کړی و ، چي څوک که دباد احساس وکړي نو ترهغه يې اودس مات نه دی شو ، چي ددغه باد برغي اورېدلی نه وي او يا يې بد بوی محسوس کړی نه وي ، حال داچي دټولو فقهاوو پر دې خبره اتفاق دی ، چي دغه حديث او ددغه حديث مفهوم دهغه چا لپاره دی ، چي وسواسي او ډېر ژر يې په اودس ماتېدو کي شک پيدا کړي نو ددغه کس لپاره دا حکم دی ، چي تر هغه پوري يې اودس نه ماتېږي شو ، چي دباد وتلو يې داسي يقين نه وي راغلی لکه ، چي يې برغ واورې او يا يې بوی محسوس کړي يعني داچي څوک ددغه باد برغ واورې او يا يې بوی محسوس کړي نو يقيني خبره ده ، چي اودس يې ماتېږي ، هغه سپری ، چي وسواسي وي دهغه لپاره هم دا حکم دی ، چي هغه وخت يې اودس ماتېږي ، چي پوره يقين يې راځي .

همدا ډول په يو بل حديث کي راځي ، چي ددغه مطلب بڼه څرنگوالی په راځي حديث په دې ډول دی :

اذا كان احدكم في الصلوة فوجد حركة في دبره احدث او لم يحدث فاشكل عليه فلا ينصرف حتى يسمع صوتا او يبد ريحاً . (۱)

ژباړه : که ستاسو څخه يوه کس ته په لمانځه کي په کوناتو کي حرکت محسوس سو او داسي شک ورته پيدا سو ، چي دده به اودس مات

۱: سنن ابي داود ، ج : ۱ ص : ۲۴ ، باب من شك في الحدث .

سوی وی که یا؟ نو تر هغه پوری دی دلمانخه خخه نه گرخی یعنی اودس یی نه دی مات شو ،چی اوازیی نه وی اورپدلی اویایی بدوی نه وی محسوس کری .

همدا ډول په یو بل روایت کی رآخی ،چی عبدالله بن زید رضی الله عنه فرمایلی : رسول الله صلی الله علیه و آله پورتنی جواب داسی چا ته ووايه ،چی وسواسی و دوسوسې په ناروغی باندي اخته و .

داچی احادیث په بېلابیلو طریقو او الفاظو سره رآخی نو ،چی ټولی طریقې او الفاظ سره راجمع سی هغه کس مطلب خنی اختلای سی ،چی په حدیثو کی مهارت او برلاسی ولری یوازی ،چی شوک په کتاب کی حدیث وویایی او یایی یوازی ترجمه ولولی په دې کار سره دحدیث خخه شوک صحیح مفهوم نه سی اختلای او نه حقیقی مطلب خنی پورته کولای سی .

همدا ډول که هر چاته دا اختیار ورکړل سی ،چی که تا داسی حدیث ولیدئ ،چی ستا مذهب ورسره مخالف و نو خپل مذهب پرېږده په دغه حدیث عمل کوه کېدای سی ،چی دغه کس ته دی دترمذی شریف لاندي حدیث هم ترنظر تیر سی ،چی راغلی دی :

عن ابن عباس رضی الله عنه قال جمع رسول الله صلی الله علیه و آله بين الظهر والعصر وبين المغرب والعشاء بالمدينة من غير خوف ولا مطر ، قال فقيل لابن عباس رضی الله عنه ما اراد بذلك؟ قال : اراد ان لا يخرج امته .^(۱)

ژباړه : دابن عباس رضی الله عنه خخه روایت دی ،چی رسول الله صلی الله علیه و آله په مدینه منوره کی دماپسین او مازدیگر لمونخه یوځای وکړه ، دماپنام او ماخوستن لمونخه یی یوځای وکړه ،هیڅ وېره او باران هم نه ، چا دابن

^۱: ترمذی ، ج : ۱ ص : ۴۶ .

عباس رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه ، چې رسول الله ﷺ ولي دا کار وکړ؟ څه حکمت يې پکښې و؟ ابن عباس رضی اللہ عنہ وفرمايل: در رسول الله ﷺ دا کار ددې لپاره و ، چې دده مبارک پر امت باندي څه تکليف رانسي .
دپورتنې حديث دښکاره الفاظو څخه داسي معلومېږي ، چې هر څوک کولای سي ، چې په کور کي وي دغذر ، ويږي او سفر پرته دماښپنښ لمونځ دمازديگر په وخت کي دمازديگر دلمانځه سره يوځای وکړي او دماښام لمونځ دماخوستن په وخت کي دماخوستن دلمانځه سره يوځای وکړي .

کله ، چې څوک پورتنی حديث تر نظر تير کړي او بيا خپل مذهب وگوري ، چې ددې حديث سره مخالف وي نو دی وايي ، چې زه خپل مذهب نه منم زه په دې حديث عمل کوم حال داچې څلور واړه مذهبونه او اهل حديث په يوه خوله پردې باور دي ، چې دغذر پرته جمع بين الصلاتين يعني ددوو لمونځونو په يوه وخت کي جمع کول ناجايز دي .
څرگنده خبره ده ، چې دقرآن او حديث په رڼا کي نه يوازې دا حنافو بلکي دڅلور واړه مذهبونو او اهل حديثو له آنده پورته حديث پر جمع صوري باندي محمول دی .^(۱)

حقيقت دادی ، چې دپورتنی حديث مطلب دادی ، چې رسول الله ﷺ دماښپنښ لمونځ په آخر وخت کي ادا کړ ، او دمازديگر لمونځ يې په اول وخت کي ادا کړ ، ددې مطلب داو و ، چې خپل امت ته دا تعليم ورکړي ، چې په لومړی وخت کي هم يو مسلمان لمونځ ادا کولای سي او په اخر کي يې هم ادا کولای سي څو دمسلمانانو څخه تکليف پورته سي

١: تحفة الاحوذی للمبارکپوري ، ج : ١ ، ص : ١٦٦ ، ١٦٧ .

، همدا ډول رسول الله ﷺ د ماښام او ماخوستن په لمونځونو کې پورته کړنه ترسره کړه، په ښکاره داسې معلومېږي، چې رسول الله ﷺ دوه لمونځونه پر یوه ځای باندي ادا کړه مگر په حقیقت کې یې په دوو وختونو کې ادا کړه همدې کار ته جمع صوري ویل کېږي.

پورته، چې دوه حدیثونه ذکر سوه یوازې د نمونې لپاره وه که نه نو داسې ډېر احادیث سته، چې څوک په قرآن او حدیث کې پوره مهارت نه لري او دا حدیث وگوري نو خامخا به تېروتنه وکړي په غلطۍ به اخته سي، همدا لامل دی، چې علماء وایي: کوم کس، چې په دیني علومو کې پوره برلاسی نه لري هغه ته پکار ده، چې حدیث مطالعه د ماهر استاد دلارښوونې پرته ونه کړي.

تړپورتنیو خبرو وروسته دا خبره هم درسره یاد لرئ، چې دیوه مجتهد امام تقلید هغه وخت کېدای سي، چې د قرآن او حدیثو په دلایلو کې تعارض محسوس سي، همدا وجه ده، چې کله په یوه مسئله کې دامام ابو حنیفه رضی الله عنه او امام شافعي رضی الله عنه ترمنځ اختلاف وي معلومه خبره ده، چې د دغه دوو امامانو دواړو سره دلایل سته.

د تقلید کولو موخه داده، چې که څوک دراجح او مرجوح دلایلو توپیر نه سي کولای هغه ته پکار ده، چې مذهبونو څخه دي دیوه مذهب تقلید وکړي.

داچې په یوه اختلافي مسئله کې دامام ابو حنیفه رضی الله عنه او امام شافعي رضی الله عنه دواړو سره دلایل سته یعني هر یو د ځان لپاره آیت یا حدیث دلیل لري نو ته، چې په دیني علومو کې پوره معلومات نه لري ناخپه پر هغه حدیث برابر سوې، چې امام شافعي رضی الله عنه دلیل په ویلی دی تاته نو پکار نه ده، چې ته نو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه مذهب پرېږدې ځکه تاته مخکي هم دا معلومه، چې امام شافعي رضی الله عنه خامخا یو دلیل

لري داچي امام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ دغه دلیل پرې ایښی دی خامخا بل دلیل لري هغه داسي دلیل دی، چي د امام شافعي رضی اللہ عنہ تر دلیل قوي او ټینګ دی ته نو داسي مه کوه، چي د دواړو امامانو دلایل دي نه وي مطالعه کړي خپل مذهب پرېږدي بلکي دلته، چي موږ دکومي درجې دمقلد بحث کوو هغه داسي مقلد دی، چي د دلایلو د توپیر او تمیز وړتیا نه لري یعنی دا نه سي معلومولای، چي د دواړو امامانو دلایل سره پرتله کړي او بیا دي یو دلیل قوي او راجح وبولي او بل دلیل دي ضعیف او مرجوح وبولي ځکه مخکي موږ ووویل، چي د دغه درجې مقلد د توپیر او تمیز وړتیا نه لري نو ځکه ده لره پکار ده، چي یوازي دخپل امام تقلید وکړي او کله که یې داسي دلیل ولیدئ، چي دده د مذهب خلاف و ورته پکار ده، چي ووايي: دا داسي دلیل دی، چي زه یې پوره په مفهوم نه یم پوه سوی او یا یې په محمل باندي زما عقل نه دی رسېدلی.

ددې مثال داسي دی لکه، چي څوک ځان دیو هیواد په قانون پوهول غواړي نو داسي نه کوي، چي پر خپل سر باندي کتابونه مطالعه کړي بلکي دخپل سري کتابونو پرځای یو قانون پوه ته ورځي دهغه څخه زده کړه کوي، که دغه کس دیوه داسي قانون پوه څخه زده کړه کړې وي، چي دهغه پوهه منل سوې وي، پوښتونکي کس ته هم دا ثابته وي، چي دغه کس زما سره دوکه نه کوي بلکي په صحیح ډول قانون راته ښيي اوس نو که دغه قانون پوه ده ته د قانون دکوم ټکي وضاحت او څرنگوالی کړی وي نو دی پوره اعتماد باندي کوي، که نوموړي کس ته، چيري یو ځای کوم کتاب په لاس ورسې او په هغه کتاب کي داسي یوه جمله وويني، چي د قانون پوه دوینا سره په ټکر کي وي نو ده ته پکار نه ده چی دی دا ووايي، چي قانون پوه پر غلطه باندي دی ددې کتاب خبره صحیح ده بلکي ورته پکار ده، چي داسي فکر وکړي، چي د قانون پوه

خبره درستہ ده اوزه په هغه عمل کوم داچي په دې کتاب کي دقانون دخبري خلاف وينا سوې ده نو اصلا زه ددې کتاب په جمله نه يم پوه سوی او صحیح مطلب مي نه دی ځني اخستی ځکه دقانون دکتابونو څخه هر څوک صحیح مطلب نه سي پورته کولای بلکي ددې کار لپاره پوره مهارت او تجربې ته اړتيا سته.

پورتنی مثال پر قرآن او حدیث باندي صادقېرې يعني داچي څوک دقرآن او حدیث څخه دشرعي احکامواستنباط کوي کلکه دې ته اړتيا لري ،چي په ديني علومو کي پراخ مهارت اوبرلاسی ولري همدا لامل دی ،چي زموږ علماوو فرمایلي دي : عاموخلکو ته هيڅ اجازه نسته ،چي مستقيما دقرآن او حدیث څخه دمساءلو استنباط وکړي بلکي دوی ته پکار ده ،چي فقيهو علماوو ته رجوع وکړي ، که فرضا يو عام سړي ته يوه مفتي غلطه فيصله ورکړي وي نو ددې مسألې دغلطتيا گناه پر عام سړي نسته بلکي گناه يې پرمفتي ده او که عام سړی پر خپل سر باندي دحدیثونو مطالعه وکړي او دخپل سوال جواب مستقيما دقرآن او يا حدیث څخه واخلي او دی په خپله دغه جواب کي تېروتلې وي نو گناه يې پر ده باندي ده ځکه دقرآن او حدیث څخه مستقيما دمساءلو استنباط دده کار نه و بلکي دده کار دا و ،چي ديوه مفتي څخه دخپلي پوښتني جواب وغواړي .

دپورتنی خبري دلاروښانتيا په موخه ويلاى سو ،چي زموږ دجمهورو علماووله آنده په ښکر لگولو سره روژه نه ماتېږي ، يو ناخبره کس دمفتي څخه دښکر لگولو په اړه پوښتنه وکړي ،چي روژه په ماتېږي او که يا؟ مفتي صاحب په غلطۍ سره ورته وويل ،چي هو روژه ماته ده ، سړي فکر وکړ ،چي روژه دي ماته سوه ولاړی خوراک او څښناک يې وکړ ، دغه کس ،چي روژه يې ماته نه وه په قصدي توگه يې خوراک او

څښناک وکړ، په اړه یې هدایه ووايي، چي پر دغه کس باندي یوازي قضا سته او کفارو باندي نه سته وجهه یې داسي بیانوي:

لان الفتوا دلیل شرعي في حقه.

ژباړه: ځکه ددغه عام سرې په اړه فتوا شرعي دلیل دی.

او که کوم کس دابوداود، ترمذي اونورو کتابونوهغه حدیث مطالعه کړي، چي رسول الله ﷺ په روژه کي تېرېدئ پر ښکر لگونکي یې سترگي وموښتي نو وې فرمایل:

افطر الحاجم والمحجوم.^(۱)

ژباړه: دښکر لگونکي او ور لگونکي دواړو روژه ماته سوه.

که دپورتنی حدیث څخه څوک دا مطلب واخلي، چي په ښکر لگولو سره هغسي روژه ماتېږي نو نور شيان هم وخوري، امام ابي يوسف رحمته الله فرمایي، چي پر دغه کس باندي قضا او کفارو دواړه لازم دي ځکه پر دغه کس باندي دمفتي څخه پوښتنه کول لازم وه او ده پوښتنه ونه کړه. امام ابویوسف رحمته الله فرمایي:

لان علي العامي الاقتداء بالفقهاء لعدم الاهتداء في حقه الي معرفة الاحاديث.^(۱)

۱: دا حدیث سندا صحیح دی مگر په صحیح بخاري کي یوبل حدیث هم راغلی دی، چي رسول الله ﷺ په خپله دروژې پر مهال ښکر لگولی دی. همدا ډول په نسائي کي هم یو حدیث راځي، چي ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کړی دی، چي رسول الله ﷺ روژه نیونکي کس ته دښکر لگولو اجازه ورکړې ده. دپورتنیو احادیثو پر بنسټ امام ابوحنیفه رحمته الله، امام مالک رحمته الله، امام شافعي رحمته الله او نور جمهور علماء وایي، چي د افطر الحاجم والمحجوم حکم یا خومنسوخ سوی دی اویا رسول الله ﷺ دڅه خاصي وجهي پر بنسټ څه خاصو کسانو ته اجازه کړې ده او دې ته ورته نوري یوشمېر وجوهات هم راغلي دي. دلازیاتو معلوماتو لپاره وگورئ: تحفة الاحوذی، ج ۲: ص ۶۴، ۶۵.

ژباړه : ځکه پر عامي باندي لازمه ده ، چي د فقهاوو تقلید وکړي ځکه دی دا حادثو څخه د صحیح نتیجې ایستلو جوگه نه دی .

خلاصه داچي د تقلید دغه لومړی درجه دعوا مولپاره ټاکل سوې ده دوی ته پکار ده ، چي په هره مسئله کي دخپل امام تقلید وکړي ، په هر حالت کي دي دخپل امام په قول عمل کوي ، که یې داسي حدیث پیدا کړ ، چي دده دامام دوینا خلاف و نو داسي فکر دي وکړي ، چي زه ددې حدیث په صحیح مطلب او مفهوم نه یم پوه سوی ، زما مذهب ، چي کوم حدیث ددې مسئلې اړونده لري هغه حتما تر دغه حدیث قوي دی ، دعام سرې لپاره ددې پرته بله هیڅ چاره نسته او که داسي ونه سي نو په دین کي به ډېر سخت او شدید اختلافات پیدا سي او دادین به پر ډېرو برخو ووېشل سي .

د جید او متبحر عالم تقلید

د تقلید دوهمه درجه :

د تقلید دوهمه درجه د جید او متبحر عالم ده .

د متبحر عالم څخه زموږ هغه څوک مراد دی ، چي دا جتهاد مرتبې ته که څه هم نه وي رسېدلی مگر په اسلامي علومو کي یې پوره مهارت او پوهه دتکره استادانو څخه ترلاسه کړې وي . دتالیف ، تصنیف او تدریس په کارونو کي مشغول وي ، تفسیر ، حدیث ، فقه او ددوی اړونده اصول یې په یاد وي ، دهر ډول مسئلې په څېړنه کي دپخوانیو

۱: هدایة ، ج : ۱ ، ص : ۲۲۶ ، باب مایوجب القضاء والكفارة .

مخورو علماوو دنظرياتو او ويناوو څخه بڼه استفاده کولای سي ، همدادول ددوی دتصنيف دکړنلاري او استدلال څخه معلومات ولري . شاه ولي الله رحمته الله عليه دداسي عالم تقليد د (متبحر في المذهب) په نوم ياد کړی دی او په اړه يې ويلي دي:

فصل في المتبحر في المذهب وهو الحافظ لكتب مذهبه من شرطه ان يكون صحيح الفهم عارفا بالعربية واساليب الكلام ومراتب الترجيح متفطنا لمعاني كلامهم لا يتغني عليه غالبا تعقيد ما يكون مطلقا في الظاهر والمراد منه المقيد واطلاق ما يكون مقيدا في الظاهر والمراد منه المطلق. (۱)

ژباړه : متبحر في المذهب هغه کس دی ، چي دخپل مذهب کتابونه يې ياد وي ، شرط يې دادی ، چي صحيح الفهمه وي ، په عربي ژبه او دکلام په طريقو به پوهيږي ، دخپل مذهب دا قوالو دترجیح په مراتبو به پوهيږي ، دفقهاوو په ويناوو به بڼه پوهيږي ، کوم کلام ، چي په ښکاره مطلق وي او په حقيقت هغه کي هغه کلام مقيد وي ده ته به يې معلومات کپري پټه به باندي نه وي او يا داسي وي ، چي په ښکاره مقيد وي خو په معنا کي مطلق وي ددې معلومات به هم ورته وي . داسي کس که څه هم داجتهاد مرتبې ته دنه رسېدلو له امله مقلد بلل کپري مگر دخپل مذهب مفتي جوړېدای سي . دپورتنی کس تقليد دعوامو خلکو دتقليد څخه په لاندي شيانو کي بېل دی:

۱ : دغه ډول عالم دعوامو په څېر يوازي په مذهب پوه نه وي بلکي دمذهب دپوهي ترڅنگ دمذهب په دلايلو هم لږترلږه پوه وي .

۱: عقد الجيد ، ص : ۵۱

۲: پورتنی عالم دیوه مفتي په حيث دخپل مذهب په ټولو بېلابېلو اقوالو خبروي او ددې جوگه وي، چي دخپل عرف او زمانې دمسائلو دحل لپاره دخپل مذهب يو قول اختيارولای سي اويا دیوه مذهب تشریح کولای سي، همدا ډول دهغه مسائلو حل دمذهب داصولو په رڼا کي کولای سي، چي په پخوانيو کتابونو کي نه وې په اوس زمانه کي پيدا سوي وي. (۱)

۳: داسي عالم کولای سي، چي کله، کله دخپل مذهب دامام پرځای دبل مجتهد پر قول فتوا ورکړي، چي شرايط يې د اصول الفقه او اصول الفتاوی په کتابونو کي موجود دي. (۲)

که ددوهمي درجې مقلد، چي عالم دئ داسي حديث يې پيدا کړ، چي دده دمذهب څخه خلاف و او ددې حديث په مقابل کي کوم بل قوي دليل هم نه و، په دې اړه شاه ولي الله رحمته الله عليه ليکي:

اذا وجد المتبحر في المذهب حديثا صحيحا يخالف مذهبه فهل له ان ياخذ بالحديث ويترك مذهبه في تلك المسئلة؟ في هذه المسئلة بحث طويل واطال فيها صاحب خزانه الروايات نقلا عن دستور السالكين فلنورد كلامه بعينه.

ژباړه: که يو متبحر عالم داسي حديث پيدا کړ، چي دده دمذهب څخه مخالف و، په دغه وخت کي نودغه عالم کولای سي، چي خپل مذهب پريرېدي که يا؟ په دې مسئله کي خورا اوږد بحث دئ او صاحب خزانه په

۱: ددغه کارونو دمفصل اصول اوقواعدو لپاره وگورئ: شرح عقود رسم المفتي لابن العابدین اواصول فتوا، دواړه.

۲: داصول الفتاوا ترڅنګ وگورئ: ردالمحتار للشامي، ج: ۲ ص: ۱۹۰، ۱۹۱، کتاب الحدود، باب التعزير، مطلب فيما اذا ارتحل الي غير مذهبه، و جلد ۳، ص: ۲۰۰، کتاب السرقة، مطلب يعذر العمل بمذهب الغير الخ

پوره تفصيل سره د دستور السالكين څخه را نقل كړې دى، مور يې دلته په كټ مټ ډول را نقلوو.

تر پورتنۍ خبرې وروسته شاه ولي الله رحمته الله عليه په تفصيلي ډول سره بحث كړې دى او فرمايلي يې دي:

ځيني علماء په دې آند دي، چي متبحر عالم ته پكار ده، چي دخپل مذهب تقليد وكړي ځكه دى لا دا جتهاد مرتبې ته نه دى رسېدلى، بله وجهه داده، چي كېداى سي دده امام داسي يو دليل ليدلى وي، چي ده نه وي ليدلى.

د زياتو علماوو نظر دادى، چي داسي متبحر عالم كي دخپل امام د حكم ټول اړخونه څېړلي وي، ټول دلايل يې تر نظر تېر كړي وي نو ده لره پكار ده، چي دقوي حديث په مقابل كي خپل مذهب پرېږدي خو دا خبره لازمي ده، چي شرطونه به يې موجود وي شرطونه يې په لاندې ډول دي:

۱: لومړى شرط يې دادى، چي خپله به يې د متبحر عالم او د علم ټول اړين شرطونه پوره كړي وي.

۲: دوهم شرط دادى: كوم حديث، چي ده ليدلى دى دهغه اړوند به ده پوره باور تر لاسه كړى وي يعني دا چي د ټولو محدثينو له آنده به هغه حديث صحيح وي، ځكه ډېر وخت داسي وي، چي ديوه حديث په سند كي اختلاف وي ځيني يې صحيح بولي او ځيني يې ضعيف بولي كوم مجتهدين، چي يې صحيح بولي هغه عمل په كوي او كوم مجتهدين، چي ضعيف بولي هغه عمل نه په كوي كه داسي حديث وي نو حتمآ دده امام دخپل نظر مطابق پر نوموړي حديث باندي دضعف پرېكړه كړې ده او عمل يې نه دى باندي كړې په داسي حديث سره متبحر عالم خپل مذهب نه سي پرېښوولای ځكه دى دومره علم نه لري لكه مجتهد، چي يې لري.

۳: دريم شرط دادئ، چي ددغه حديث په خلاف به بل کوم آيت يا حديث موجود نه وي.

۴: څلورم شرط دادئ، چي دغه حديث به داسي څرگند وي، چي په معنا کي به يې هيڅ ناڅرگندتيا موجوده نه وي، بلکي ښه ښکاره معنا به يې وي ځکه ډېر وخت داسي وي، چي يو حديث دڅو معناوو احتمال لري او مجتهد په خپل بصيرت سره ددغه معناوو څخه يوه معنا ټاکلې وي، په داسي حالت کي څوک نه سي ويلاي، چي دا حديث دمذهب څخه مخالف دئ بلکي په داسي حالت کي مقلد عالم نه سي کولای، چي ددغه حديث بل مطلب واخلي، چي دده دمذهب دامام څخه مخالف وي ځکه دتقليد موخه داده، چي که يو آيت يا حديث دڅو معناوو لرونکی و، نو ددې پرځای، چي ته په خپل فکر او نظر سره ددغه معناوو څخه يوه ټاکې ديوه مجتهد نظر په دغه ځای کي ومنه او عملي يې کړه.

که دغه څلور واړه شرطونه موجود نه وه نو موږ داسي پرېکړه نه سو کولای، چي مذهب دحديث څخه مخالف دئ او نه عالم ته ددې اجازه سته، چي دمذهب تقليد پرېږدي او په حديث عمل وکړي. (۱)

۵: دا خبره هم لازمي ده، چي پنځم شرط هم پکښي موجود وي، پنځم شرط دادئ، چي دغه حديث به دڅلور امامانو دنظر څخه مخالف نه وي ځکه که مخالف وي نو زيات تاوانونه او فسادونه لري، چي مخکي يې بيان وسو. (۲)

۱: پورته څلور شرطونه دحکيم الامت مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه دکتاب الاقتصاد څخه اخستل سوي دي. کتاب الاقتصاد، ص: ۳۴ تر ۳۶، دڅوارلسمي شبهي جواب، همدا ډول اوولسم مقصد، ج: ۴۳، ۴۴.
۲: دغه شرط دعقد الجيد، ص: ۵۸ څخه اخستل سوی دئ.

په دې اړه د شیخ الاسلام علامه نووي رحمته الله علیه اونورو ډېرو مخورو علماوو څرگندونې کړي دي ، شیخ الاسلام علامه نووي رحمته الله علیه لیکي :
قال الشيخ ابو عمرو فمن وجد من الشافعية حديثا يخالف مذهبه نظر ان كملت الات الاجتهاد فيه مطلقا ، اوفي ذلك الباب او المسئلة كان له الاستقلال بالعمل به ، وان لم يكمل وشق عليه مخالفة الحديث بعد ان بحث فلم يجد لمخالفته عنه جواب شافيا فله العمل به ان كان عمل به امام مستقل غير الشافعي ، ويكون هذا عذرا له في ترك مذهب امامه هنا ، وهذا الذي قاله حسن متعين.^(۱)

ژباړه : شیخ ابو عمر (ابن الصلاح) فرمایي : که یو شافعی مذهب کس داسې حدیث پیدا کړ ، چې دده د مذهب څخه مخالف و ، دغه کس که داجتهاد مرتبې ته رسېدلی و ، یا په دغه باب او یا په دغه مسئله کې داجتهاد مرتبې ته رسېدلی و نو په دغه حدیث باندي عمل کولای سي او که نه و رسېدلی ، پوره هلي ځلي يې وکړې دمخالفت لپاره يې کوم شافي جواب پیدا نه کړ ، او د حدیث مخالفت ورته گران معلومېدی کولای سي ، چې په دغه حدیث عمل وکړي خو په دې شرط سره ، چې په دغه حدیث باندي دامام شافعي رحمته الله علیه پرته بل مستقل امام هم عمل کړی وی نو د داسې چا لپاره به عذر سي ، چې په دغه مسئله کې خپل مذهب پرېږدي . علامه نووي رحمته الله علیه فرمایي : د شیخ ابو عمرو ابن الصلاح دغه خبره ډېره غوره ده باید عمل په وسي .
حضرت شاه ولي الله رحمته الله علیه هم دغه خبره غوره گڼلې ده او فرمایلي يې دي :

^۱: المجموع شرح مذهب ، ج : ۱ ، ص : ۱۰۵ ، مقدمة فصل في قول الشافعي اذا صح الحديث فهو مذهبي .

والمختار ههنا هو قول ثالث ، هو ما اختاره ابن الصلاح وتبعه النووي رحمهما الله و صححه الخ: (۱)

ژباړه: دریم قول غوره او بهتر دی، نوموړی قول ابن الصلاح غوره کړی دی، امام نووي رحمهما الله یې پیروي کړې ده او صحیح یې بللی دی. شاه ولي الله رحمهما الله تر پورتنۍ وینا وروسته د علامه نووي رحمهما الله بیان را نقل کړی دی او لیکلي یې دي:

داصول فقه د علماوو تر منځ په دې خبره کې اختلاف سته، چې یو کس په ټولو احکامو کې مجتهد نه وي مگر په یوه مسئله او یا یو باب کې دا جتهاد مرتبه ورته حاصله سي. ځیني علماء په دې آند دي، چې داسې نه سي کېدای بلکې یو کس ته، چې دا جتهاد مرتبه رسیږي هغه وخت رسیږي، چې په ټولو احکامو کې مجتهدانه نظر ولري، ځیني علماء بیا په دې آند دي، چې یو جتهاد تجزیه قبلولای سي او وایي، چې په یوه باب او یا یوه مسئله کې هم چاته دا جتهاد مرتبه رسېدلای سي لکه، چې علامه تاج الدین رحمهما الله او علامه محلي رحمهما الله لیکي:

(والصحيح جواز تجزئ الاجتهاد) بان تحصل لبعض الناس قوة الاجتهاد في بعض الابواب كالفرائض بان يعلم ادلته باستقراء منه او من مجتهد كامل وينظر فيها.

ژباړه: صحیح خبره داده، چې جتهاد تجزیه قبلولای سي، په داسې ډول، چې ځینو خلکو ته دي دا جتهاد قوت په ځینو بابونو کې حاصل سي لکه په فرائضو کې، چې دا جتهاد قوت حاصلېدای سي البته، چې ده ته په لټون او استقراء سره ټول دلایل معلوم وي او یا دیوه مجتهد په مرسته یې پر دلایلو باندي احاطه کړې وي.

علامه بناني رحمهما الله د جمع الجوامع په شرحه کې لیکي:

۱: عقد الجید ، ص : ۵۷ ، فصل في المتبحر في المذهب.

ان الاجتهاد المذهبي قد يتجزء فرما يحصل لمن هو دون المجتهد الفتيا في بعض المسائل^(۱).
 ژباړه: يقيني خبره ده، چي اجتهاد تجزيه کېدای سي دهمدې خبري په
 نظر کي نيولو سره دغه مرتبه هغه چاته هم حاصلېدای سي، چي
 دمجتهد الفتيا تر مرتبې يې مرتبه ټيټه وي.

همدا ډول د اصول فخر اسلام بزدوي ﷺ په شرحه کي علامه
 عبدالعزيز بخاري ﷺ ليکي:

وليس الاجتهاد عند العامة منصبا لا يتجزء بل يجوز ان يفوز العالم بمنصب الاجتهاد في
 بعض الاحكام. (۲)

ژباړه: اجتهاد داسي منصب نه دی، چي تجزيه نه سي قبلولای بلکي
 کېدای سي، چي په ځينو مسئلو کي دا اجتهاد منصب يو عالم ته ورپه
 برخه سي او په بعضو مسئلو کي دي بيا دا اجتهاد مقام ورنه کړل سي.
 امام غزالي ﷺ ليکي:

وليس الاجتهاد عندي منصبا لا يتجزء بل يجوز ان يقال للعالم بمنصب الاجتهاد في بعض
 الاحكام دون البعض. (۳)

ژباړه: زما په آند اجتهاد داسي منصب نه دی، چي تجزيه نه سي
 قبلولای بلکي کېدای سي، چي په ځينو مسئلو کي دا اجتهاد منصب يو

۱: ددغه اوپورته دواړه عبارتونولپاره وگورئ: حاشية البناني ﷺ علي شرح جمع
 الجوامع، ج: ۲، ص: ۴۰۳، ۴۰۴، ط: المكتبة التجارية الكبرى مصر.

۲: كشف الاسرار لعبدالعزیز البخاري ﷺ، ج: ۳، ص: ۱۱۳۷، باب معرفة احوال
 المجتهدین.

۳: المستصفي للغزالي ﷺ، ج: ۲، ص: ۱۰۳، القطب الرابع في حکم المستثمر وهو
 المجتهد.

عالم ته ورپه برخه سي او په بعضو مسئلو کي دي بيا دا جهاد مقام ورنه کړل سي.

علامه تفتازاني رحمته الله عليه ليکي :

ثم هذه الشروط انما هي في حق المجتهد المطلق الذي يفني في جميع الاحكام ، وامام المجتهد في حكم دون حكم فعليه معرفة ما يتعلق بذلك الحكم. (١)

ژباړه : دغه شرائط دهغه چا لپاره دي ، چي مجتهد وي او په ټولو احكامو کي فتوا ورکوي او هغه مجتهد ، چي په يو حکم کي مجتهد وي په بل کي بيا مجتهد نه وي دهغه لپاره فقط په هغه خبرو علم پکار دی ، چي په اړونده مسائلو پوري تعلق لري.

دپورتنی خبري اړونده مولانا اميرعلي رحمته الله عليه وايي :

قوله وامام المجتهد في حكم . الخ فلا بد له من الاطلاع علي اصول مقلده لان استنباطه علي حسبها فالحكم الجديد اجتهاد في حكم والدليل الجديد للحكم المروي تخريج. (٢)

ژباړه : هغه کس ، چي په ځينو مسائلو کي مجتهد وي هغه لره پکار ده ، چي دهغه چا داستنباط په اصول علم لري ، چي دی يې مقلد دی ځکه نوموړی کس دخپل امام تر تقلید لاندي استنباط کوي ، که ددغه اصولو مطابق کوم حکم صادرسي دې ته اجتهاد في الحكم وايي او که حکم دامام څخه رانقل سوی وي دليل يې وروسته ورته ويل سوی وي دې ته تخريج وايي.

علامه ابن الهمام رحمته الله عليه هم داخبره غوره گڼلې ده ، چي اجتهاد تجزيه کېدای سي ، ده په څرگندو الفاظو ويلي دي ، چي کوم څوک ، چي مطلق

١: التلويح مع التوضيح ، ج : ٢ ص : ١١٨ ، ط : مصر .

٢: التوشيح علي التلويح لمولانا اميرعلي رحمته الله عليه ، ص : ٦٠٤ ، باب الاجتهاد ، ط : نولکشور .

مجتهد نه وي پر هغه باندي يوازي په مسائلو کي تقليد واجب دئ، چي دى په هغه مسائلو کي دا جهاد مرتبې ته نه وي رسېدلى .
پورتنى عبارت امير بادشاه بخاري رحمته الله عليه د شرعي سره مل ليکلى دئ (۱)
علامه زين الدين ابن نجيم رحمته الله عليه هم په کت مت ډول پورتنى خبره کړې ده. (۲)

پاته دي نه وي، چي علامه ابن امير الحاج رحمته الله عليه د علامه زلمکاني رحمته الله عليه څخه پرېکنده فيصله رانقل کړې ده او ليکي:
دا جهاد کلي شرايط لکه قوي استنباط، دکلام اسلوب، ددلایلو رد او قبول او داسي نور بنسټيز اصول تجزيه کېدای نه سي بلکي د جزوي اجتهاد لپاره يې وجود هم لازمي دئ او دا کېدای سي، چي په مسئله کي ددلایلو پر پرېکړه دي تجزيه قبوله کړي او داهم ممکن دئ، چي په ځينو مسائلو کي دي ټول شرايط راسي او په ځينو مسائلو کي رانه سي. (۳)

۱: (غير المجتهد المطلق يلزمه) عند الجمهور التقليد وان كان مجتهدا في بعض المسائل الفقه او بعض العلوم ... (كالفرائض) ... (علي القول بالتجزي) للاجهاد اي يلزمه التقليد بناء علي القول بان الاجتهاد يتجزء فيجوز ان يكون شخص مجتهدا في بعض المسائل دون بعض (وهو الحق) اي القول بالتجزي وهو الحق وانه عليه الاكثر (فيما لا يقدر عليه من الاحكام) متعلق بالتقليد. تيسير التحرير لامير بادشاه البخاري رحمته الله عليه ج: ۴، ص: ۲۴۶، مصطفى الباني مصر، نېټه: ۱۳۵۱ هـ
۲: فتح الغفار بشرح المنار لابن نجيم مصطفى الباني مصر، سنه: ۱۳۵۵ هـ ج: ۳، ص: ۳۷.

۳: فما كان من الشروط كليا كقوة الاستنباط ومعرفة مجاري الكلام وما يقبل من الأدلة وما يرد ونحوه فلا بد من اجتماعه بالنسبة الي كل دليل ومدلول فلا تتجزء

په هر صورت داصولو دعلماوو دپورتینو څرگندونو په رڼا کې معلومېږي، چې یو متبحر عالم ته که د یوې مسئلې ټول اړخونه معلوم وي، د ټولو اړخونو دلایل یې ورته معلوم وي، که څه هم په ټولو شرعي احکامو کې داجتهاد مرتبې ته نه وي رسېدلی خو په دغه یوه مسئله کې داجتهاد مرتبې ته رسېدلی وي، پردغه عالم لازمه ده، چې دخپل امام دپرېکړې خلاف پرېکړه وکړي او دا ووايي، چې زما دامام پرېکړه دفلاني مشهور حدیث خلاف ده بالاخره دخپل امام قول ترک کړي او په حدیث عمل وکړي.

فقیه العصر حضرت مولانا رشید احمد گنگوهي رحمته الله علیه داسې لیکي: غرض دادی، چې که ددې امر ثبوت وسي، چې دامام قول دقرآن یا حدیث څخه خلاف دی نو دامام قول پرېښودل په آیت یا حدیث باندي عمل کول خو لازمي کار دی مگر پوښتنه داده، چې داڅېړنه به څنگه عوام خلک وکړي (یعني داچې عوام خلک دا کار نه سي کولای دادمتبحر في المذهب عالم کار دی [۱])

دپورتني مسئلې ښه تحقيق مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله علیه کړی دی موږ په دې ځای کې دده مبارک اړونده عبارت ټکي په ټکي رانقلوو که څه هم عبارت اوږد سي پروا یې نه کوو ځکه دده عبارت د موضوع اصلي مغز دی، حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله علیه فرمایي:

تلك الاهلية وماكان خاصا بمسئلة او باب فاذا استجمعه الانسان كان فرضه في ذالك الجزء الاجتهاد. التقرير والتحرير لابن الامير الحاج، ج: ۳، ص: ۲۹۴.

۱: سبيل الرشاد، دمولانا گنگوهي رحمته الله علیه تالیف، ص: ۳۰ او ۳۱، ط: ټهلی، سنه:

۱۳۵۲ هـ س

که کوم عالم، چي ذکي الفهم، وسيع النظر او دقيق نظر لرونکی وي او ورته څرگنده سوه او يا عام سړي ته ديوه تقوا لرونکي عالم دڅېړني څخه دزړه له صدقه څرگنده سوه، چي دوهم لوري راجح دئ په دې ځای کي دي وکتل سي، چي مرجوح لوري هم کوم شرعي دليل لري او که يا؟ که يې دليل درلودئ په دې صورت کي که ددې وپره وه، چي په خلکو کي به فتنه، شر او فساد منځته راسي نو دژغورلو په موخه دي بيا هم په مرجوح قول باندي عمل وکړي او دليل يې لاندي حديث دئ:

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايي، چي رسول الله ﷺ وفرمايل: تاته نه ده معلومه، چي ستا قوم قريشو مکه مکرمه پر هغه بنياد نه ده جوړه کړې کوم، چي ابراهيم عليه السلام جوړه کړې وه؟ عايشه رضي الله عنها وايي: ما ورته وويل: اي دالله ﷻ رسوله ﷺ! تاسو يې بېرته پر هغه طريقه جوړه کړئ کومه، چي دابراهيم عليه السلام طريقه وه؟ رسول الله ﷺ په جواب کي ورته وفرمايل: که دقريشو زمانه کفر ته نژدې نه وای نو ما به خامخا همداسي کړی وای خو زما سره دا وپره ده، چي که زه دغه کار وکړم خلک به دستي فکرمن سي او وبه وايي، چي وگورئ! کعبه شريفه يې ونړول نو زه داسي نه سم کولای.

تاسو په پورته حديث کي فکر وکړئ معلومه خبره ده، چي دکعبې جوړېدل پر ابراهيمي طريقه باندي راجح جانب دئ او نه جوړېدل يې مرجوح جانب دئ رسول الله ﷺ دفتني دويري څخه مرجوح جانب غوره کړ، او په همدې مرجوح جانب يې عمل وکړ او راجح جانب يې پرېښودئ.

همدا دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت سوی دئ، چي ده مبارک يو وخت په سفر کي څلور رکعته لمونځ ادا کړ، چا پوښتنه ځني وکړه، چي تاسو خو پر حضرت عثمان رضي الله عنه باندي له دې امله نيو که کول

، چي هغه به په سفر کي څلور رکعت له مونځ ادا کاوه او اوس تا خپله په سفر کي څلور رکعت له مونځ ادا کړ، دا ولي؟ ده مبارک په جواب کي وويل، چي دا کار مي ځکه وکړ، چي دشر څخه وېرېدلې نو په دې وجهه، چي شرافتنه رامنځته نه سي نو ځکه مي څلور رکعت له مونځ ادا کړ.

په پورته روايت کي که وکتل سي معلومه خبره ده، چي د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په آند په سفر کي څلور رکعت له مونځ کول مرجوح قول دئ او دوه رکعت له مونځ کول راجح قول دئ ده مبارک له دې امله، چي فتنه رامنځته نه سي او شريې نه سي په مرجوح قول يې عمل وکړ او راجح قول يې پرېښودئ.

په هر صورت دپورته روايتونو څخه معلومېږي، چي که دشر او دفتني دپېښېدو وېره وه نو په مرجوح قول باندي عمل کول هم جايز دئ بلکي غوره او اولي کار دئ.

که، چيري داسي و، چي په مرجوح قول باندي دعمل کېدو لپاره هيڅ لاره نه وه يعني داچي واجب پاتېدئ دو واجب پاتېدو گناه رامنځته کېدل، دمرجوح قول لپاره دقيقاس پرته بل دليل نه و او دراجح قول لپاره صحيح حديث ددليل په توگه موجود و په داسي حالت کي دښک پرته په صحيح حديث باندي عمل کېږي او تقليد په دغه وخت کي بېخي جايز نه دئ ځکه اصل دين قرآن او حديث دئ، دتقليد اصلي مقصد هم دادئ، چي په قرآن او حديث باندي په صحيح ډول، سلامتي او اساني سره عمل راسي، په داسي حالت کي، چي دراجح قول لپاره قوي، صريح او صحيح حديث موجود وي، دمرجوح قول لپاره هيڅ دليل موجود نه وي بيا هم په مرجوح قول باندي عمل کول او تقليد په وجه ټينگ پر درېدل دهغه تقليد بلل کېږي، چي په قرآن حديث او اود علماوو په ويناوو کي يې بدي بيان سوې ده، پاته دي نه وي، چي

یوه خبره دیادولو وړه ده هغه داچې په داسې مسئله کې ، چې تقلید پرېښودل سي دخپل امام په وړاندي گستاخي ، بې ادبي او یا په زړه کې بدگماني ، چې زما امام د حدیث څخه مخالفت کړی دی جایز کار نه دی ځکه کېدای سي ، چې دا حدیث ده ته رسېدلی نه وي ، یا په ضعیف سند سره ورته رسېدلی وي او یا ده په کومه شرعي قرینه ماول کړی وي له همدې امله دی معذور بلل کېږي ، بې ادبي ورسره کول او یا بدي خبري ورته کول جایز کار نه دی ، دا خبره هم باید یاده سي ، چې دامام په علمي کمال کې نقص پیدا کول هم بې ادبي ده ځکه داسې پېښ سوي دي ، چې لوړو او مخورو اصحابانو ته تر یو وخته پوري احادیث نه وه رسېدلي ، ددوی ددغه حدیثونو نه رسېدل ددوی علمي کمال کوم تاوان نه دی رسولی او نه چا ددوی پر علمي کمال باندي د نقص خبره کړې ده سره ددې ، چې ددوی علمي کمال منل سوی و .

همدا ډول هغه مقلد ته بدر د ویل جایز نه دي ، چې دخپل امام پر خبره کلک ولاړ وي ، کلک مقلد وي او دده گومان دا وي ، چې دده دامام خبره د حدیث څخه مخالفه نه ده او دده سره هم دومره علم نه وي ، چې د حدیث او دخپل امام د قول ترمنځ دي توپیر وکړي ، په پوره تفصیل دي یې پوه سي ، دغه مقلد د حدیث صحت ته هم قایل وي مگر دده پر خپل امام باندي ښک گومان وي ، چې زما امام د شریعت حکم د قرآن او حدیث سره برابر کړی دی زه دخپل امام د قول پوره اطاعت کوم ، داسې مقلد ته بدر د ویل جایز نه دی ځکه دی هم په شرعي دلیل باندي متمسک دی او دایې هوډ دی ، چې د شریعت اتباع وکړي .

همدا ډول هغه چا ته هم بدر د ویل جایز نه دي ، چې دیوه قوي حدیث په وجه یې دخپل امام تقلید په یوه خاصه مسئله کې پرې ایښی وي ځکه

داسي اختلاف داسلافو علماوو څخه را روان دئ ددغه اختلاف اړونده علماوو ويلي دي :

خپل مذهب ظناً صواب گڼل او محتمل خطا گڼل، بل مذهب ظناً خطا گڼل او محتمل صواب گڼل .

يعني داچي په غالب گومان باندي خپل مذهب حق گڼل او په لږ شک او احتمال سره خطا گڼل ، بل مذهب په غالب گومان سره خطا گڼل او په لږ شک او احتمال سره حق گڼل .

دپورته خبري څخه هغه نيوکه هم دفعه سوه ، چي ټول مذهبونه حق دي نو بيا ولي پر يوه مذهب باندي عمل وکړل سي؟

لنډه داچي کله دا خبره ثابته سوه ، چي بل هم د صواب احتمال لري نو د چا تضليل ، تفسير کول او يا د بدعتي او وهابي لقب ورکول جايز نه دي ، همدا ډول دهغو سره حسد او عناد جايز نه دئ ، دهغو غيبت کول ، طعن او لعن پر ويل هم جايز نه دي .

دايوه خبره لازمي ده هغه داچي که څوک په عقايدو کي مخالفت وکړي او يا په اجتماعي اسلامي شيانو کي مخالفت وکړي او يا سلف صالحينو ته بد رد ووايي داسي کس د اهل السنه والجماعت له ډلي څخه وتلی دئ ځکه اهل السنه والجماعت هغه کسان دي ، چي په عقايدو کي اصحابانو رضي الله عنهم پر طريقه روان وي ددوی مبارکانو د عقايدو څخه هيڅ مخالفت نه کوي له همدې امله داسي څوک د اهل سنت والجماعت څخه وتلی دئ او د بدعتيانو په ډله کي داخل دئ همدا ډول هغه څوک هم ډېر بد دئ ، چي په تقليد کي زياتی کوي ، دقران او حديث په مقابل کي تقليد غوره کوي قرآن او حديث پرېږدي ، ددغه

دواړه ډلو څخه په کلکه بايد ځانونه وساتل سي او ددوی سره د مناظرې ، خبرو او استدلال څخه هم بايد ځانونه وساتل سي. (۱)

حقيقت دادی ، چي مولانا تهانوي رحمۃ اللہ علیہ دالله ﷻ په مرسته داسي دا اعتدال لاره څېړلې او بيان کړې ده ، چي که دزړه له کومي عمل په وکړل سي د مسلمانانو ډېري خپل منځي شخړي او جنجالونه به له منځه ولاړ سي .

دپورته شرطونو په شتون کي متبحر في مذهب عالم کولای سي ، چي په يوه مسئله کي ، چي قوي صريح او صحيح حديث دليل ولري دخپل امام څخه مخالفت وکړي ، سره ددې ، چي دغه عالم په دغه مسئله کي دخپل امام څخه مخالف سو خو بيا هم په ټوليزه توگه ورته مقلد عالم ويل کېږي ، لکه ، چي ډېرو حنفي علماوو په ډېرو مسئلو کي دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ قول پرې ايښی دنورو علماوو پر قول يې فتوا کړې ده دمثال په ډول امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ فرمايي : دانگورو پرته که دنورو شيانو د شرابو څخه دومره قدر و څښل سي ، چي محض قوت په حاصل سي جايز دی ، دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ ددغه قول څخه فقهاء کرام مخالف دي دخپل امام قول يې پرې ايښی دی دنورو مذهبونو په رڼاکي يې دټولو شرابو پر حرمت باندي پرېکړه کړې ده او کوم شراب ، چي په کمه اندازه امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ جايز کړي دي دوی حرام بللي دي ، همدا ډول دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب باندي زراعت (بزگري) جايز کار نه دی ، مگر دده مبارک ددې قول څخه احناف علماء او بنسټي دي او پرېکړه

۱: الاقتصاد في التقليد والاجتهاد ، حضرت مولانا تهانوي رحمۃ اللہ علیہ تاليف ، ص : ۴۲ تر ۴۵ ، اوم مقصد .

يې کړې ده، چي په بزگري کي دحاصل متناسب (ټاکلي برخه) اخیستل روا کار دی.

دادوه مثالونه، چي ذکر سوه دا داسي مسئلې دي، چي دټولو متاخرينو علماوو پراتفاق دی که نه نو په انفرادي ډول داسي ډېري مسئلې سته، چي فقهاوو ديوه صحيح حديث په وجه خپل مذهب پرې ايښی وي او په حديث يې عمل کړی وي خو دا خبره ډېره لازمي ده، چي دا ډېر نازک کار دی هر چا ته دا پکار نه ده، چي ځان ته دي متبحر عالم ووايي او ځان دي ددې منصب خښتن او اهل وگڼي ځکه دا کار هر څوک نه سي کولای هيچا ته جايزه نه ده، چي دپورته شرايطو دپروا او رعايت پرته په شرعي احکامو کي لاس وهنه او تصرف وکړي.

مجتهد في المذهب

دریمه درجه:

دتقليد دريمي درجې ته مجتهد في المذهب تقليد ويل کېږي مجتهد في المذهب هغه چا ته ويل کېږي، چي داستدلال او استنباط په بنسټيزو مسائلو کي ديوه مجتهد په مطلق ډول سره مقلد وي مگر دهغو اصولو او قواعدو لاندې په کښته جزي مسائلو کي ددې اهليت او وړتيا لري، چي په مستقيم ډول سره دقرآن، حديث او داصحابانو رضي الله عنهم داثارو څخه دمسائلو استنباط وکړي، له همدې امله داسي عالم دخپل امام سره په ډېرو فروعې مسائلو کي اختلاف لري خو په ټوليزه توگه داصولو په لحاظ داسي چا ته مقلد ويل کېدای سي لکه په حنفي فقه کي امام ابويوسف رضي الله عنه او امام محمد رضي الله عنه، په شافعي فقه کي امام مزني رضي الله عنه او امام ابو ثور رضي الله عنه، په مالکي فقه کي امام

سخنون ﷺ او امام ابوالقاسم ﷺ ، په حنبلي فقه كي ابراهيم الحربي ﷺ او امام ابوبكر الاثرم ﷺ.

ابن العابدین ﷺ دپورتنیو علماوو دپیژندگلوی په اړه داسي ليکي :
الثانية طبقة المجتهدين في المذهب كابي يوسف ﷺ ومحمد ﷺ وسائر اصحاب ابي حنيفة ﷺ القادرين علي استخراج الاحكام عن الادلة المذكورة على حسب القواعد التي قررها استاذهم ، فافهم وان خالفوا في بعض احكام الفروع ولكنهم يقلدونه في قواعد الامول. (۱)

ژباړه : دوهمه طبقه مجتهدين في المذهب دي لکه ابويوسف ﷺ ، امام محمد ﷺ او دامام ابوحنيفة ﷺ نور اصحاب ، چي دا حکامو پر استنباط باندي ديا دو دلایلو په رڼا كي توانايي لري دهغو اصولو پر بنسټ ، چي استاذانو ورته ټاکلي دي ، دغه علماء که څه هم په فروعی مسائلو كي دخپلو امامانو څخه مخالف دي مگر دوی په اصولو كي دخپلو امامانو تقليد کوي او مقلدين ورته ويل کېږي.

همدا لامل دی ، چي مجتهد في المذهب ته د اصولو په لحاظ مقلد ويل کېږي او د فروعو په لحاظ مجتهد ورته ويل کېږي. همدا وجه ده ، چي دامام ابويوسف ﷺ او امام محمد ﷺ سره د دې ، چي حنفيان دي بيا هم دامام ابوحنيفة ﷺ سره په ډېرو فروعی مسائلو كي اختلاف لري.

۱: شرح عقود رسم المفتي لابن العابدین ، ص : ۴ ، ط : دارالاشاعة کرا ، چي ، سنة

دمجتهد مطلق تقلید

څلورمه درجه:

دا دتقلید وروستی او اخره درجه ده ، مجتهد مطلق هغه کس ته ویل کېږي ، چي په ده کي داجتهاد ټول شرطونه موجود وي ، نوموړی عالم دخپل علم او فهم په مټ کولای سي ، چي داستدلال اصول دقرآن او حدیث څخه وضع کړي ، تردغه اصولو لاندې کولای سي ، چي شرعي احکام دقرآن او حدیث څخه استنباط کړي لکه امام ابوحنیفه رحمته الله ، امام شافعي رحمته الله ، امام مالک رحمته الله ، امام احمد بن حنبل رحمته الله او داسي نور وتلی علماء ، دغه علماء که څه هم په فروعې او اصولي مسائلو کي مجتهدین بلل کېږي مگر بیا هم دوی ته یو ډول مقلدین ویل کېږي ځکه کومه مسئله ، چي په څرگند ډول په قرآن او حدیث کي واضح سوې نه وي نو دغه علماء ددې پرځای ، چي دخپلي رایي او قیاس څخه کار واخلي او فیصله وکړي هڅه کوي ، چي دمبارکو اصحابانو رضی الله عنهم څخه داسي قول یا فعل پیدا کړي ، چي دارونده مسئلې حل پکښي وي ، که دوی ته دیادي مسئلې دحل لپاره داصحابانو مبارکانو قول یا فعل په لاس ورغلی نو دوی دخپلي رایي او قیاس پرځای ددغه اصحابانو رضی الله عنهم دقول یا فعل په رڼا کي فیصله کوي او ددې لپاره زیات شمېر مثالونه هم سته ، چي ځیني یې په لاندې ډول دي:

۱: لومړی مثال هغه مکتوب دی ، چي حضرت عمر رضی الله عنه دقاضي شریح په نوم لیکلی او استولی و ، امام شعبي رحمته الله دغه بیان په لاندې ډول کوي:

عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ شَرِيحٍ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ إِلَيْهِ : إِنَّ جَاءَكَ شَيْءٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَأَقْضِ بِهِ وَلَا تُلْفِتْكَ عَنْهُ الرِّجَالُ ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَأَنْظِرْ سُنَّةَ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَقْضِ بِهَا ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ فِيهِ سُنَّةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَنْظِرْ مَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ فَخُذْ بِهِ ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَلَمْ يَتَكَلَّمْ فِيهِ أَحَدٌ قَبْلَكَ فَاخْتَرِ أَى الْأَمْرَيْنِ شِئْتَ : إِنْ شِئْتَ أَنْ تَجْتَهِدَ رَأْيَكَ ثُمَّ تَقَدَّمَ فَتَقَدَّمْ ، وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَأَخَّرَ فَتَأَخَّرْ ، وَلَا أَرَى التَّأَخَّرَ إِلَّا خَيْرًا لَكَ. (۱)

ژباړه : حضرت شريح رضي الله عنه فرمايي : ماته عمر رضي الله عنه يو ليک راو لېږي په ليک کي يې راته ليکلي وه : که ، چيري تاته کومه مسئله راسي نو که يې حل په قرآن کي و نو دقرآن په رڼا کي يې پرېکړه وکړه خو دخلکو شخصي رايي تا دقرآن د فيصلې څخه ونه باسي او که په قرآن کي دغه مسئله حل نه وه نو بيا درسول الله صلى الله عليه وسلم سنتو ته رجوع وکړه او دسنت رسول الله صلى الله عليه وسلم په رڼا کي پرېکړه وکړه ، که داسي مسئله درته راغله ، چي په قرآن او حديث کي يې حل نه و نو بيا يې پر داسي ډول باندي حل کړه ، چي مخکني خلک پر متفق سوي وي او عمل په وکړه ، که داسي مسئله درته راغله ، چي په قرآن او حديث کي نه وه او نه درتا وړاندي کوم چا په دې اړه پرېکړه کړې وه نو بيا يوه ددې دوو خبرو څخه ياد وساته ياداچي دغه مسئلې دخپلي رايي مطابق حل کړه او يا ځان ځني وساته او زه ستا لپاره دا وروستي خبره خوښوم .

۱: سنن الدارمي ، ج : ۱ ، ص : ۵۵ ، ح : ۱۶۹ ، باب الفتيا وما فيه من الشدة ، ط :
مدينة المنورة

تاسو وگورئ سره د دې، چي حضرت شريح رضي الله عنه مطلق مجتهد و مگر بيا هم حضرت عمر رضي الله عنه هغه وخت دخپل نظر اجازه ورکړه، چي داسلافو څخه دارونده مسئلې په اړه څه شي نه وي نقل سوی. په پورته ډول د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه هم روايت مخکي د مطلق تقلید په مثالونو کي تېر سوی دی.

۲: همدا ډول په سنن دارمي کي عبید الله بن ابي يزيد رضي الله عنه فرمايي:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِذَا سُئِلَ عَنِ الْأَمْرِ فَكَانَ فِي الْقُرْآنِ أَخْتَبِرُ بِهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْقُرْآنِ وَكَانَ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَخْتَبِرُ بِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَعَنْ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ قَالَ فِيهِ بَرَأْيَهُ. (۱)

ژباړه: د عبدالله بن عباس رضي الله عنه څخه، چي به کله د يوې مسئلې پوښتنه وسوه نو که به دهغې مسئلې حل په قرآن کریم کي و نو ده به لومړی د قرآن کریم په رڼا کي دهغې مسئلې حل کاوه که به په قرآن کي نه و نو بيا به يې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سنتو مطابق هغه مسئله حل کول، که به په سنتو کي دنبي صلى الله عليه وسلم هم نه وه نو بيا يې کتل که به د ابوبکر رضي الله عنه يا عمر رضي الله عنه څخه کوم قول يا فعل ثابت و دهغه په رڼا کي به يې حل کول، که به د دوی مبارکانو څخه څه شي ثابت نه و نو بيا به يې په خپله رايه اجتهاد کاوه.

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه مطلق مجتهد و مگر ده لومړيتوب د ابوبکر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه قولونو ته ورکاوه او د دوی تقلید به يې کاوه، که به دهغو څخه څه شی ثابت نه و بيا يې خپلي رايي او نظر ته رجوع کول.

۱: سنن الدارمي، ج: ۱، ص: ۵۵، ح: ۱۶۸، باب الفتيا وما فيه من الشدة، ط: مدينة المنورة

۳: همدا ډول په سنن دارمي کي روايت دي:

.... عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: جَاءَهُ رَجُلٌ يَسْأَلُهُ عَنْ شَيْءٍ، فَقَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يَقُولُ فِيهِ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: أَخْبِرْنِي أَنْتَ بِرَأْيِكَ. فَقَالَ: أَلَا تَعَجِبُونَ مِنْ هَذَا؟ أَخْبِرْتُهُ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ وَيَسْأَلُنِي عَنْ رَأْيِي، وَدِينِي عِنْدِي أَثَرٌ مِنْ ذَلِكَ، وَاللَّهِ لَأَنْ أُغْنِيَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُخْبِرَكَ بِرَأْيِي (۱)

ژباړه: حضرت شعبي رضي الله عنه ته يو کس راغلی دیوې مسئلې په اړه يې پوښتنه ځني وکړه، چي شعبي رضي الله عنه جواب ورکړ او ورته وې ويل، چي دابن مسعود رضي الله عنه نظر په دې اړه داسي دی، هغه سړي ورته وويل: په دې اړه ستا څه نظر دی؟ ده په جواب کي ورته وويل: تاسو ولي ودي کس ته تعجب نه کوی؟ زه ورته دابن مسعود رضي الله عنه نظر وایم دی راته وايي په دې مسئله کي ستا څه نظر دی؟ په الله تعالى قسم کوم، چي که ته ماته سندري ووايي ماته ددغه سندري اور بدل تردې ښه دي، چي زه خپل نظر ددغه مسئلې په اړه ووايم.

شعبي رضي الله عنه هم مطلق مجتهد و دامام ابو حنيفه رضي الله عنه استاد و مگر ده لومړيتوب دابن مسعود رضي الله عنه قول ته ورکاوه، دهغه تقلید ته يې تر خپل نظر زيات اهميت ورکاوه.

۴: امام بخاري رضي الله عنه په کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة کي ددې آيت په تفسير کي، چي الله تعالى فرمايي: (واجعلنا للمتقين اماما) دمجاهد رضي الله عنه قول تعليقا رانقل کړی دی، چي وايي:

ائمة تقتدي بمن قبلنا ويقتدي بنا من بعدنا.

۱: سنن دارمي، ج: ۱، ص: ۴۵، ح: ۱۰۹، باب تورع عن الجواب فيما ليس فيه

کتاب ولاسنة، ط: مدينة المنورة

ژباړه : اې الله ﷻ! موږ داسې امامان جوړ کړي ، چې موږ په هغه چا پسي اقتدا وکړو ، چې تر موږ مخکې تېر سوي دي او په موږ پسي هغه کسان اقتدا وکړي ، چې تر موږ وروسته راځي .

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي :

دمجاهد رحمته الله پورتنی قول ابن جرير رحمته الله ، فاريابي رحمته الله او نورو علماوو په صحيح سند سره روايت کړی دی .

ورپسي ابن حجر رحمته الله دپورتنی آيت دتفسير اړونده نور آثار هم رانقل کړي دي او ييا يې دابن ابي حاتم رحمته الله په حواله دسدي رحمته الله دا قول هم رانقل کړی دی ، چې فرمايي :

ليس المراد ان نؤم الناس وانما ارادوا اجعلنا ائمة لهم في الحلال والحرام يقتدون بنا فيه .

ژباړه : ددې مراد دا نه دی ، چې موږ دخلکو امامت وکړو بلکې مراد يې دادی ، چې اې الله ﷻ! موږ په حلال او حرام کي امامان جوړ کړي ، چې دوی په موږ پسي اقتدا وکړي .

ابن ابي حاتم رحمته الله دجعفر بن محمد رحمته الله دا قول هم رانقل کړی دی ، چې فرمايي :

معناه اجعلني رضا فاذا قلت صدقوا في وقبلوا مني . (۱)

ژباړه : (دپورتنی آيت) معنا داده ، چې ماته په خلکو کي مقبوليت راکړي ، کله ، چې زه خبره وکړم خلک يې تصديق کړي او زما څخه يې قبوله کړي .

په هر صورت دپورتنی آيت دتفسير اړونده خو دنورو علماوو دا قوالو ذکر استطرادا و سو مگر اصلي مطلب داو ، چې حضرت مجاهد رحمته الله

۱: فتح الباري للمحافظ ابن جرير رحمته الله ، ج : ۱۳ ، ص : ۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ط : ميريه .

خوبنه وگنل، چي دی په پخوانیو خلکو پسي اقتداء او تقلید وکړي، دوروسته خلکو لپاره یې هم دا خوبنه کړه، چي هغوی دي په مخکینو امامانو پسي اقتدا وکړي سره ددې، چي امام مجاهد رحمته الله علیه مجتهد مطلق دی او دعامو علماوو او عامو خلکو لپاره دتقلید یو مثال دی.

پر تقلید باندي شکونه او نیو کي

په تېرو پانوی کي، چي په کوم ډول دتقلید حقیقت څرگند سوی دی، دقرآن او حدیث څخه، چي کوم مثالونه راوړل سوي دي، دتقلید اړونده، چي دمقلد کومي درجاتي او احکام بیان سوي دي که هغه په پوره ډول په ذهن کي ونيول سي نو کوم شبهات او اعتراضونه، چي پر تقلید باندي واردیږي هغه خپل دفعه کېږي او له منځه ځي خو بیا هم مناسبه داده، چي ځیني هغه اعتراضونه په خاصه توگه راوړل سي، چي په زړه کي زیات را وړاندي کېږي یا په عمومي توگه دمخالفو حضراتو پر ژبو باندي زیات جاري وي او هر وخت یې په شد او مد سره بیانوي.

په قرآنکریم کي دپلرونو او نیکه گانو تقلید

۱: لومړی اعتراض پر تقلید باندي دا کېږي، چي قرآنکریم دتقلید بدي په لاندې آیت کي بیان کړې ده:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ. (۱)

۱: سورة بقره، آية ۱۷۰

ژباړه : کله ، چي دوی ته وويل سي : دهغه احکامو پيروي وکړئ ، چي الله ﷻ نازل کړي دي ، دوی وايي موږ دهغه څه پيروي کوو ، چي زموږ دخپلو پلرونو او نيکونو تک لاره وه ، که څه هم ددوی پلرونه په هيش شي نه پوهيږي او نه پر هدايت وي .

مخکي ، چي کومي څېړني دتقليد په اړه وسوي که هغو ته دوکتل سي او دانصاف په نظر غور باندي وسي په ښکاره توگه داشبه ليري کېږي ، چي (معاذالله) دامامانو تقليد کونکي هم تر دې آيت لاندي دي .

دلاسپيناوي په موخه بايد ووايو ، چي لومړی خو کوم آيت ، چي ذکر سوی دئ او په آيت کي ، چي کوم څوک ښودل سوي دي هغه مشرکان دي يعني داچي په دغه آيت کي بنسټيزي عقيدې ښودل سوي دي لکه توحيد ، رسالت ، دآخرت بيان او داسي نور ، کله ، چي به مشرکانو ته دتوحيد دعوت ورکړل سو دهغه احکامو دپلي کېدو دعوت به ورکړل سو کوم ، چي دالله ﷻ دلوري څخه نازل کړل سوي وه دوی به خپل پلرونه او نيکونه بهانه کړل ، چي زموږ دغه دشرک عقیده موږ ته دپلرونو او نيکونه څخه په ميراث پاته ده ، موږ دهمدغه عقيدې پيروي کوو ، چي موږ ته راپاته ده ، دتوحيد عقیده موږ نه سو منلای حاصل داچي مشرکانو به ويل ، چي موږ په دغه بنيادي عقيدو کي لکه توحيد او رسالت موږ دالله ﷻ دلوري څخه عقیده نه منو دخپلو پلرونو عقیده منو . زموږ په آند هم داخبره ده ، چي په اسلامي دين کي په بنيادي عقيدو کي تقليد حرام دئ ، زموږ دفقہ شريفي ټولو علماوو دا مسئله ليکلې ده ، چي په عقيدو او ضروري شيانو کي تقليد نه سي راتلای ځکه دا شيان نه داجتهاد محل کېدای سي او نه دتقليد ، دمثال په ډول امير بادشاه بخاري رحمه الله دتحرير اصول په شرح کي ليکي :

(فيما يخل الاستفتاء فيه) الاحكام الظنية لالعقلية المتعلقة بالاعتقاد فان المطلوب فيها العلم (علي) المذهب (الصحيح) فلا يجوز التقليد فيها بل يجب تحصيلها بالنظر الصحيح... (كوجوده تعالى).^(۱)

ژباړه : هغه مسائل ، چي پوښتنه پكښي كول جايز دي هغه ظني احكام دي ، نه هغه عقلي احكام دي ، چي په عقیده پوري اړه لري ځكه په دغه شيانو كي قطعي علم پكار دئ ، همدا صحيح مذهب دئ ، چي په اعتقاد كي تقليد جايز نه دئ ، بلكي په دغه اعتقاداتو كي اختيار او خپلواكي په صحيح استدلالو باندي پكار دئ لكه دالله ﷻ وجود .

كوم تقليد ، چي په پورته آيت كي ياد سوى دئ او بد تقليد ورته ويل سوى دئ هغه تقليد دئ ، چي زموږ امامانو هم ناجايز كړى دئ او بد يې ورته ويلى دي لكه خطيب بغدادى ﷺ ، چي په اصول عقايد كي دغه تقليد ناجايز بللى دئ او په پورتنى آيت باندي يې دليل ويلى دئ.^(۲)

دوهمه خبره داده ، چي په پورتنى آيت كي الله ﷻ دتقليد بدى بيان كړې ده او ددغه تقليد دبدى لپاره يې دوه سببونه ښودلي دي لومړى داچي كافرانو دهغو احكامو څخه انكار كاوه كوم ، چي دالله ﷻ دلوري څخه نازلېدل ددغه نازل سوو احكامو پر ځاى يې دخپلو پلرونو او نيکه گانو باطل احكام منل يعنى دالهي احكامو څخه منكر وه كفرى احكام يې منل ، دوهم سبب الله ﷻ دا ښودلى دئ ، چي ددغه كافرانو پلرونه او نيکه گان د عقل او هدايت دواړو څخه خالي وه ، موږ ، چي كله تقليد كوو دغه دوه سببونه دواړه مفقود دي ځكه هيڅ يو مقلد داسي نه وايي

^۱ : تيسير التحرير ، لامير بادشاه الحنفى ﷻ ، ج : ۴ ، ص : ۲۴۳ ، ذرياتو معلوماتو لپاره وگورئ : التقرير والتحبير لابن امير الحاج ، ج : ۳ ، ص : ۳۴۳ .
^۲ : الفقه والمتفقه ، ج : ۲ ، ص : ۶۶ .

، چي موبږ الهي احكام نه منو ، دالله ﷻ او رسول الله ﷺ خبره نه منو ، او پر خای يې دخپل مشريا امام خبره منو بلکي هر مقلد دخپل امام خبره دقرآن او حديث دشارح په توگه مني او بيا دهغه تشریح په رڼا کي په قرآن او حديث باندي عمل کوي ، همدا ډول دوهم سبب هم دلته مفقود دئ حکه کوم کسان ، چي دحق خښتنان دي هغوی بالکل ددې خبري تخخه مخ نه اړوي ، چي هغه امامان ، چي تقلید يې کېږي که څه هم هر شومره اختلاف ورسره لري مگر ددغو امامانو عزت او منزلت ته په اهتمام سره قایل دي ، هيڅوک ددوی پر قدر او منزلت باندي سترگي نه پوتوي ، څوک ، چي ددوی تقلید دکافرانو دتقلید سره ايرېدي او دوی دکافرانو دگمراهانو پلرونو او نيکونو سره برابروي دا ډېره دظلم او گناه خبره ده.

۱۰ جبارو او رهبانو تقلید

۲: عیني خلک دامامانو پر تقلید باندي لاندي آیت دلیل وایي:

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ. (۱)

ژباړه : دوی خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله ﷻ پر خای خپل خدايان گڼلي دي.

مخکي موبږ پردې خبره باندي په تفصیل سره خبري کړي وې ، چي دیوه مجتهد تقلید په دې معنا نه دئ ، چي مجتهد دشرعي قانون بنسټ ایښودونکی دئ بلکي دمجتهد تقلید په دې معنا دئ ، چي نوموړی مجتهد دشرعي قانون شارح او تفصیل ورکونکی دئ نه داچي نوموړی

۱: توبه ، آیه : ۳۱.

مجتهد دقانون له سره جوړوي ، دداسي مجتهد اتباع په پورته معنا کېږي، مجتهد خپل ځان په ذاتي اعتبار سره واجب الاتباع نه بولي بلکي دقرآن او حدیث ، چي ده کوم تشریحات او څرنگوالی کړی دی خلک دهغو تشریحاتو پیروي کوي ، دغه مجتهد ته دشارع په سترگه نه گوري .

زما پر پورته تبصره باندي مولانا اسماعیل سلفي یو اعتراضیه مضمون لیکلی دی نوموړی عالم لیکلی دي ، چي پورته تبصره په کټ مټ ډول هغسي ده لکه برېلویان ، چي وایي : مور اهل قبور خدایان نه بولو ، نه مزارونه او خانقاوي مستقل بالذات خدای بولو بلکي مور دلته مجازا خدای گڼو او یا دنائب عقیده لرو ، او یا وایي ، چي مور په دغه شیانو سره توسل کوو او یا وایي ، چي دغه شیان والله جبار ته زموږ شفاعت کوي او داسي نور خو دا ټوله شیان دشرک لاري خلاصوي ، برېلویان دشرک دلارو دخلاصېدو لپاره ډول ، ډول جیلې جوړوي نو په دې بنیاد پورته تبصره همداسي ده. (۱)

دپورتني سوال په جواب کي باید وویل سي ، چي که برېلویانو د (بالذات) او یا (بالواسطه) استعمال غلط ځای کړی وي نو ددې معنا خودانه ده ، چي هر چا که د (بالذات) او یا د (بالواسطه) نوم یاد کړ ، هغه نو دبرېلویانو په څېر کړنه کړې ده دلایله سپیناوي لپاره ویلای سو ، چي علامه ابن تیمیة رحمته الله داسي څوک ، چي دبرېلویت سایه لاهم باندي سوې نه وه هغه هم دغه اصطلاح یاده کړې ده او وایي :

^۱ : تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۳۸ دمولانا محمد اسماعیل سلفي لیکنه ، مکتبه نذیریه . . چیچا وطني .

انما يجب علي الناس طاعة الله ورسوله وهؤلاء اولو الامر الذين امر الله بطاعتهم ... انما تجب طاعتهم تبعا لطاعة الله ورسوله لاستقلالاً.^(۱)

ژباړه: بېشکه دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت پر خلكو باندي واجب دى، دعلم او او حكامو اطاعت هم الله ﷻ امر كړى دى... ددوى اطاعت دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت تبعه دى، ددوى اطاعت مستقل بالذات نه دى.

علامه ابن تيمية رضى الله عنه په خپله مستقل بالذات او بالواسطه اطاعت ياد كړى دى نو دې ته دبريلويانو په خبر فقره ويل كېږي.
علامه ابن تيمية رضى الله عنه په بل حاي كې فرمايي:

فطاعة الله ورسوله وتحليل ما احله الله ورسوله وتحريم ما حرمه الله ورسوله وايجاب ما اوجبه الله ورسوله واجب علي جميع الثقلين الانس والجن واجب علي كل احد في كل حال سرا وعلانية لكن لما كان من الاحكام ما لايعرفه كثير من الناس رجع الناس في ذلك الي من يعلمهم ذلك لانه اعلم بما قال الرسول واعلم بمراده: فائمة المسلمين الذين اتبعوهم وسائل وطرق وادلة بين الناس وبين الرسول يبلغوهم ما قاله ويفهموهم مراده بحسب اجتهادهم واستطاعتهم ، وقد ينص الله هذا العالم من العلم والفهم ما ليس عند الاخر.^(۲)

ژباړه: دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت كول، كوم شيان، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ حلال كړي دي هغه حلال بلل، كوم شيان، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ حرام كړي دي هغه حرام بلل او هغه شيان، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ واجب بللي دي هغه واجب بلل. دغسي كړني پر انسان او پيري دواړو باندي واجب دي په پته او بڼكاره پر واجب دي مگر يوه خبره سته هغه داچي حيني داسي احكام سته، چي ډېر خلك نه

۱: فتاوى ابن تيمية رضى الله عنه، ج: ۲، ص: ۴۶۱.

۲: فتاوى ابن تيمية رضى الله عنه، ج: ۲، ص: ۲۳۹.

په پوهیږي نو هغه چا ته رجوع کوي ، چي هغه په دغو مسائلو باندي پوهیږي ځکه داسي علماء در رسول الله ﷺ په ویناو باندي ښه پوهیږي او مراد یې ښه ورته معلوم وي ، دمسلمانانو امامان ، چي دوی یې پیروي کوي په حقیقت کي دوی در رسول الله ﷺ او دخلکو ترمنځ دوسیلو حیثیت لري او درهنمود حیثیت لري ، دوی هڅه کوي ، چي مسلمانانو ته در رسول الله ﷺ لارښووني ورسوي او دخپل توان په اندازه دوی در رسول الله ﷺ د لارښوونو په اصلي مراد پوه کړي ، کله داسي وي ، چي الله ﷻ ځينو خلکو ته داسي علم او فهم ورکړی وي ، چي دنورو سره نه وي .

تاسو ښه فکر وکړئ ، چي مقلدین له دې څخه زیات نور څه ووایي؟ د کتاب په پیل کي ، چي موږ دتقلید کوم حقیقت بیان کړی دی هغه یو وښسته هم ددې څخه زیات نه دی .

حقیقت دادی ، چي دمستقل بالذات او بالواسطه ترمنځ توپیر کول هغه وخت غلط دی ، چي یوازي دغه توپیر دیوې بهانې په توگه استعمال کړل سي که نه نو پر بالواسطه باندي باید هغه احکام تطبیق کړل سي کوم ، چي پر بالواسطه باندي تطبیق کېږي . مقلدین بېخي ددې کار خلاف دي او یوازي دخولې خبره نه بلکي منځکي موږ پوره ددې خبري څرنګوالی وکړئ ، چي امامان بالذات واجب الاطاعة نه دي ، موږ دتقلید لپاره لاندې ټکي لازمي بللي دي :

۱ : ددین په بنسټیزو عقایدو کي تقلید جایز نه دی .

۲ : ددین ، چي کوم احکام دتواتر په طریقه سره ثابت دي په هغو کي دهیچا تقلید نه سي کېدای او نه جایز دی .

۳ : دقرآن او حدیث ، چي کوم نصوص قطعي الدلالت دي اوڅه معارض نه لري په هغه کي دهیڅ امام تقلید ته اړتیا نه سته .

۴: تقلید یوازي ددې لپاره دئ، چې دقرآن یا حدیث دکوم متن څخه خو معناوي اخیستل کېږي نو په دغو معناوو کې دیوې دټاکلو لپاره ددې پرخای، چې خپل ذهن او فکر په کارواچول سي دیوه مجتهد او امام نظر ومنل سي، اعتماد پړوسي او عمل باندي وکړل سي.

۵: دټول مسلمان امت له آنده ټوله مجتهدین دگناه څخه پاک دي او دخطا څخه پاک نه دي ځکه کېدای سي ددوی په اجتهادي کړنو کې دخطا احتمال شتون ولري.

۶: که کوم متبحر عالم دیوه مجتهد خبره وويني، چې دصحيح او صريح حدیث څخه خلاف وي، معارض هم نه ولري نو دشرايطو په نظر کې نیولو سره، چې بیان یې په پوره ډول مخکې تیر سو - دغه عالم به دمجتهد خبره پریږدي او پرده باندي واجب ده، چې په هغه صحيح حدیث باندي عمل وکړي.

که ددغه خبرو سره بیا هم تقلید شرک وي او پردې کار باندي دا الزام لگول کېږي، چې مقلدینو خپل عالمان خدایان گڼلي دي او دشرک وعید ورته اورېدل کېږي نو بیا په دنیا کې کوم داسي کار سته، چې دشرک څخه خالي وي.

کوم کسان، چې تقلید نه کوي هغو ته هم هیڅ چاره نسته، چې په یو ډول نه په یو ډول، په یو حیثیت نه په یو حیثیت په تقلید اخته کېږي ځکه غیر مقلدین ټوله داسي نه دي، چې دمور دنس څخه عالم پیدا سوی دئ، نه هرڅوک عالم جوړېدای سي، که عالم هم سي نو هرځای ده ته دقرآن او حدیث ذخیره په لاس نه سي ورتلای لکه دغیر مقلدینو عام خلک، چې دخپلو علماوو څخه پوښتني کوي.

غیر مقلدینو، چې کومي فتاواوي نشر او خپرې کړي دي لومړی خو یې دټولو مسائلو لپاره دلایل نه دي ویلي که یې ویلي هم وي نو عام

خلک، چیري ددې فیصله کولای سي، چي ددوی دغه دلایل صحیح دي او که صحیح نه دي له همدې امله د علماوو پر فهم او ذکاوت باندي اعتماد کول همدا د تقلید نوم دی.

کوم خلک، چي د غیر مقلدینو علماء دي هغه دي په انصاف سره دا خبره وکړي، چي دوی د هري مسئلې د حل لپاره د قرآن او حدیث څخه مسئله استنباط کولای سي، دوی دومره توانايي لري، چي دا کار ترسره کړي، دوی که د دغه پوښتني په جواب کي پر حقیقت سترگي پټي نه کړي په انصاف جواب ووايي نو ددوی جواب به منفي وي. ښکاره خبره ده، چي دغه غیر مقلدین علماء خپله د قرآن او حدیث څخه د مسائلو استنباط نه سي کولای بلکي دوی هم د پخوانیو علماوو کتابونو ته رجوع کوي خو یوازي دومره توپیر لري، چي دوی د حنفي، مالکي، حنبلي او شافعي علماوو پر ځای د ابن تیمیة، ابن حزم، ابن القیم او قاضي شوکاني په څېر علماوو ته مراجعه کوي، دوی په هره مسئله کي د دغه علماوو څېرني رانقلوي او د مسئلې حل په کوي ځکه دوی وایي، چي پورتنی علماء د قرآن او حدیث ښه عالمان وه، دوی وایي، چي د دغه علماوو ویناوي د قرآن او حدیث سره ټکر نه لري.

همدا ډول که دغه غیر مقلدینو علماوو ته ددې زمڼه مساعده، چي د حدیثو ذخیره هر ځای په لاس ورسې نو بیا ددوی سره خپله ځاني پوهه نسته بلکي دوی د حدیث د معلومولو لپاره د جرح او تعدیل دامامانو تقلید کوي د مثال په ډول ځیني وخت غیر مقلدین علماء یو حدیث رد کړي او وایي، چي دا حدیث ضعیف دی، که دده څخه پوښتنه وسي، چي ددې حدیث د ضعف لپاره ته څه دلیل لري؟ نو دی په جواب کي فقط دومري وایي، چي فلاني محدث دا حدیث ضعیف بللی دی، یا پر فلاني راوي باندي فلاني محدث جرح کړې ده کوم کسان، چي د جرح

او تعدیل په کتابونو کې معلومات لري هغو ته معلومه ده ، چي هر وخت د جرح او تعدیل په کتابونو کې د جرح او تعدیل لپاره دلایل موجود نه وي بالاخره ددغه فن د عالمانو پر تحقیق باندې اعتماد کېږي ، کله داسې وي ، چي دیوه صحیح حدیث په مقابل کې بل په صحیح سند حدیث راغلی وي نو غیر مقلدین حضرات دغه دوهم حدیث له دې امله ردوي ، چي فلاني محدث دغه حدیث ته معلول یا مرجوح ویلي دي اوس نو که دغسې کړني ته تقلید نه ویل کېږي نو څه ورته ویل کېږي؟ که څوک په دغه موضوع کې پردوی باندې لاندنی آیت دلیل ووايي:

اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرَهَابَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ. (۱)

ژباړه : دوی خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله ﷻ پرځای خپل خدايان گڼلي دي.

غیر مقلدین به پرته له دې څخه ، چي په جواب کې لاندې خبره وکړي بله دلیل نه لري:

موږ ، چي دا حدیثو په صحت او ضعف کې د جرح او تعدیل د علماوو او نورو محدیثینو تقلید کوو یوازې یې له دې امله کوو ، چي دوی د فن ماهرین بولو مستقل بالذات ددوی اطاعت واجب نه بولو . حقیقت دادی ، چي دژوند یوه برخه هم د تقلید څخه خالي نه ده که ، چیري تقلید په پوره ډول منعه کړل سي نو ددین او دنیا دواړه کارونه به یو هم پر مخ ولاړ نه سي.

د حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه حدیث

۱: توبة ، آية : ۳۱.

۳: کوم کسان، چي دتقلید څخه مخالف دي هغو لاندې دعدي بن حاتم رضي الله عنه حديث ددليل په توگه زيات بيانوي:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي عُنُقِي صَلِيبٌ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ يَا عَدِيُّ اطْرَحْ عَنْكَ هَذَا الْوَتْنَ وَسَمِعْتُهُ يَقْرَأُ فِي سُورَةِ بَرَاءَةِ { اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ } قَالَ أَمَا إِنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا يَعْبُدُونَهُمْ وَلَكِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا أَحْلَوْا لَهُمْ شَيْئًا اسْتَحْلَوْهُ وَإِذَا حَرَّمُوا عَلَيْهِمْ شَيْئًا حَرَّمُوهُ. (۱)

ژباړه: حضرت عدي بن حاتم رضي الله عنه فرمايي: زه درسول الله صلى الله عليه وسلم حضورته راغلم زما دسرو زرو صليب په غاړه و، رسول الله صلى الله عليه وسلم راته وفرمايل: اي عدي! دا بت وغورځوه او ما واورېدل، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم لاندې مبارک آيت لوستی:

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ. (۲)

ژباړه: اهل کتابو خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله جبارمکال پرځای خپل خدايان گڼلي دي.

بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: اهل کتابو دخپلو علماوو او راهبانو پرستش نه کاوه بلکي کله، چي به هغو کوم شي ورته حلال کړ، دوی به هم حلال ورته ويل او کوم شی، چي به علماوو او راهبانو ورته حرام کړ، دوی به هم حرام ورته ويل.

حقيقت دادی، چي ددغه حديث دتقلید دامامانو سره هيڅ اړه نسته دراهبانو او امامانو توپير په پوره ډول سره بيان سو لکه دمخکني اعتراض په جواب کي چي يې سپيناوی وسو خو دلته فقط دومره خبره

۱: رواه الترمذي، ح: ۳۰۲۰.

۲: توبة، آية: ۳۱.

زیاتول لازمي بولم، چي درسول الله ﷺ مبارک ارشاد دهغه اهل کتابو په اړه دئ، چي هغو دحلالو او حرامو واک او اختیار خپلو عالمانو او راهبانو ته ورکړی وو، هغو خپل راهبان او پادریان دخپل قانون شارح نه بلکي بالذات دقانون جوړونکي بلل او دا یې عقیده وه، چي ددوی پادریان او راهبان بېخي دهر ډول گناه څخه معصوم او پاک دي، دوی دحلالو او حرامو پوره اختیار خپلو پادریانو او راهبانو ته ورکړی و، دلاسپیناوي په موخه ویلای سو، چي انسائیکلوپیدیا برناتانیکا دپاپ دصلاحیتونو په اړه داسي ليکي:

پاپ دعقایدو اړونده دمقتدر اعلي په حیثیت سره دهغه دلیل (AUTHORITY) او هغه دسپېڅلتیا (Infallblity) لرونکی دئ، چي ټولي کلیسا ته په مجموعي توگه حاصل دئ ځکه پاپ دقانون جوړونکی (legislator)، همدا ډول دقاضي په څېر پوره اختیارات لري، چي دکلیساوو اجتماعي کونسل، چي یې لري. دپاپ اقتدار اعلي او حقوق لازمي دي په دې ډول، چي دی دهر ډول گناه څخه معصوم وگڼل سي او دا حق ورکړل سي، چي دټولو عقیده والو دعقاید اختیار لرلای سي او تغیر پکښي راوستلای سي.^(۱)

همدا ډول په پورتنی کتاب کي دپاپ دمعصومیت تشریح داسي سوې

:هـ

^(۱) انسائیکلوپیدیا برناتانیکا، ج: ۱۸، ص: ۲۲۲، ۲۲۳. مقاله پاپ، سنة ۱۹۵۰.

(رومن کاتولیک چرچ) د پاپ په پوره معصومیت قایل دی ، بنسټیز مفهوم یې دادی ، چې پاپ کله د ټولو اهل عقیده لپاره کوم فرمان صادر کړي حتمي ده ، چې پاپ به هېڅ ډول غلطی نه وي کړي. (۱)

۱: تاسو وگورئ ، چې عیسایانو خپلو پاپانو ته کوم صلاحیتونه ورکړي وه او اوس یې هم ورکوي ، ایا ددې صلاحیتونو نسبت دمجتهدینو امامانو سره کېدای سي؟ (معاذ الله) هېڅکله نه. انسا کلوپیدیا برناتیکا پاپ د پوره حجت په توگه مني او زموږ دامامانو قول هېڅکله په شریعت کې د حجت په توگه نه منل کېږي لکه د کتاب په پیل کې ، چې د تقلید په تعریف کې دا خبره بېخي څرگنده سوه.

۲: پاپ په پوره توگه داسې اختیار لري ، چې د ټولو اهل عقیده لپاره داسې فرمان صادر کي ، چې په پوره ډول نافذ سي ددې برعکس مقلدین دمجتهدینو تقلید په عقایدو کې بېخي نه مني.

۳: پاپ په خپل عیسایي مذهب کې د قانون جوړونکي په توگه منل سوی دی خو په اسلام کې مجتهد بېخي ددې حق نه لري ، چې قانون جوړونکی وبلل سي بلکې د شرعي قانون شارح بلل کېږي لکه مخکې ، چې یې پوره تفصیلي بیان تېر سو .

۴: عیسویان خپل پاپان بېخي معصوم او پاک گڼي خو ټول مقلدین عقیده لري ، چې زموږ دامامانو اجتهاد هر ډول ، چې وي ددې امکان سته ، چې پکښي سهو او خطا راسي یعنی خپل امامان په یقیني ډول سره معصوم نه گڼي بلکې ظنا یې معصوم گڼي .

۱: انسائیکلوپیدیا برناتیکا ، ج : ۱۸ ، ص : ۲۲۲ ، ۲۲۳. مقاله معصومیت.

(AUTHORITY)

۵: په عیسوي مذهب کي پاپ پوره اختیار لري، چي دخپلو اهل عقیده په عقایدو کي تغیر راولي او بیا اهل عقیده هیڅ حق نه لري، چي یو ورېنسته مخالفت وکړي خو ددې څخه برخلاف زموږ په مذهب کي مقلد ته ددې مجال سته، چي په خاصو وختونو کي دخاصو شرطونو په وجود کي خپل مذهب پرېږدي لکه مخکي، چي یې بیان دتقلید ددرجو تر عنوان لاندې وسو.

که څوک پورته پنځه فرقونه مطالعه کړي نو ثابت به سي، چي زموږ دتقلید او دعیسایانو دتقلید ترمنځ دمخکي او اسمان فرق دئ نو داچي دومره فرق سته نو بیا څنگه څوک پر موږ باندي دعدي بن حاتم رضی اللہ عنہ حدیث تطبیقوي دا بیا جلا خبره ده، چي څوک په تقلید کي دومره جامد وي، چي په هیڅ صورت کي دخپل امام خبره نه پرېږدي قرآن او حدیث یې بڼخي هېر وي خپل مجتهد قانون جوړونکی بولي او دخپل امام په اړه داسي عقیده لري لکه عیسویان، چي یې دپاپ په اړه لري په داسي حالت کي نو بیا هیڅ شک نسته، چي دعدي بن حاتم رضی اللہ عنہ حدیث پر داسي چا باندي صادق دئ او هغه وعید دغسي کس لره هم سته.

د حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ سپېڅلي وينا

۴: غیر مقلدین زیات ځایونه د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ حدیث هم ددلیل په توگه وړاندي کوي، چي دی مبارک فرمایي:

لا یقلدن رجل رجلا دینه ان آمن، آمن وان کفر، کفر.

ژباړه : خامخا دي يو کس دبل کس په دين کي داسي تقليد نه کوي ، چي هغه ايمان راوړي دی هم ايمان راوړي که هغه کافر سي نو دی هم کافر سي .

غير مقلدين دتقليد په بدې کي دابن مسعود رضي الله عنه پورته وينا بيانوي ، ددوی څخه زموږ سوال دادی ، چي دغه تقليد ، چي ابن مسعود رضي الله عنه بيان کړی دی دې ته څوک جايز تقليد وايي؟ ځکه دغه تقليد په ايمانياتو کي دی او موږ وړاندي څو حلي ويلي وه ، چي په ايمانياتو کي تقليد کول جايز نه دی داچي دشرعي احکامو دمعلومولو لپاره داسلافو تقليد دی په دې اړه خپله دعبده الله بن مسعود رضي الله عنه لاندې مبارک ارشاد مطالعه کړی:

وعن ابن مسعود قال : من كان مستنا فليسن بمن قد مات فإن الحي لا تؤمن عليه الفتنة . أولئك أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم كانوا أفضل هذه الأمة ... فاعرفوا لهم فضلهم واتبعوهم على آثارهم وتمسكوا بما استطعتم من أخلاقهم وسيرهم فإنهم كانوا على الهدى المستقيم . (۱)

ژباړه : کوم کسان ، چي اتباع کول غواړي نو دهغه چا پيروي دي وکړي ، چي وفات سوي دي ځکه پر ژوندو باندي ددې باور نه سي کېدای ، چي دوی به په فتنه کي نه اخته کېږي ، هغه کسان ، چي پيروي يې بايد وسي هغه درسول الله صلى الله عليه وسلم اصحاب دي ، درسول الله صلى الله عليه وسلم اصحاب دده صلى الله عليه وسلم دامت غوره خلک دي ... نو تاسو دهغو قدر وپېژنئ ، ددوی دآثارو پيروي وکړئ څو ، چي موپه توان وي ددوی داخلاقو او سيرت پوره پابندي وکړئ ځکه دوی هغه خلک دي ، چي پر سيده لاره باندي برابر دي .

۱: مشکوة المصابيح ، ج : ۱ ، ص : ۳۲ باب الاعتصام بالكتاب والسنة .

دمجتهدينو امامانو ويناوي

۵: حِينِي غير مقلدين خلک د دليل په توگه دامامانو دا خبره هم کوي ،چي مجتهدين امامان خپله دا خبره کوي ،چي تاسو تر هغه بريده زموږ خبره مه منئ شو ،چي دليل مو نه وي معلوم کړی او که زموږ خبره د حديث څخه مخالفه وه پر دېواله يې وغورځوئ نو بيا تاسو ولي ددوی خبره ټينگه نيولې ده او دليل يې نه معلوموئ؟

دپورته خبري اړونده که په انصاف او حقيقت خوښوني سره نظر وسي نو معلومه خبره ده ،چي دامامانو خطاب هغه کسانو ته دئ ،چي هغوی خپله مجتهدين او داجتهاد شرطونه پکښي موجود وي ، هغه کسانو ته يې خطاب نه دئ ،چي هغوی داجتهاد دورتيا څخه محروم وي لکه شاه ولي الله رحمه الله عليه ،چي په دې اړه ليکي:

اما يتم فيمن له ضرب من الاجتهاد ولو في مسألة واحدة وفيمن ظهر عليه ظهورا بينا ان النبي صلى الله عليه وسلم امر بكذا ونهي عن كذا وانه ليس بمسوخ اما بان يتبع الاحاديث واقوال المخالف والموافق في المسئلة او بان يرى جها غفيرا من المتبحرين في العلم يذهبون اليه ويرى المخالف له لا يتبع الا بقياس او استنباط او نحو ذلك فحينئذ لاسبب لمخالفة حديث النبي صلى الله عليه وسلم الا نفاق خفي او حتم جلي. (۱)

ژباړه : دامامانو دا ويناوي دهغه چا په اړه صادقيزي ،چي په اجتهاد کولو کي څه وړتيا ولري که څه هم دده دغه وړتيا په يوه مسئله کي وي او هغه څوک ،چي ده ته درسول الله صلى الله عليه وسلم بيان څرگند وي ،چي رسول الله صلى الله عليه وسلم دفلاني شي امر کړی دئ او دفلاني شي څخه يې منعه کړې ده

۱: حجة الله البالغة ، ج : ۱ ، ص : ۱۵۵ ، باب حكاية الناس قبل المائة الرابعة وبعدها.

او دا ورته څرگنده وي ، چي در رسول الله ﷺ دغه حديث منسوخ نه دی ، يا دټولو حديثو دڅېړني وروسته ، دټولو موافقو او مخالفو دلایلو دمعلوماتو وروسته دې پایلي ته رسېدلی وي ، چي ددې حديث دنسخي لپاره هيڅ دليل نسته ، او يا يوه لويه ډله دجيدو علماوو وويني ، چي عمل په کوي او ورته څرگنده سي ، چي ددې حديث څخه مخالفت که څوک کوي دقياس پرته بل هيڅ دليل نه لري په داسي حال کي ، چي در رسول الله ﷺ دحديث څخه مخالفت دپټ منافقت او بې عقلۍ پرته بل شی نه سي جوړېدای .

په هر صورت پورتنۍ خبره بېخي څرگنده ده ، چي نور څرنگوالي ته هيڅ اړتيا نه لري . که ، چيري دامامانو پورتنۍ خبره په دې معنا وي ، چي تقلید بېخي جايز نه دی نو ددوی خپل ژوند دداسي ډېرو پېښو څخه ډک دی ، چي خلکو به ددوی څخه پوښتني کولې دوی به دڅه دليل پرته جوابونه ورکول که ، چيري تقلید ددوی په آند جايز نه وای نو دوی به ددې تقلید سبب نه جوړېدای .

همدا ډول ددوی نوري هم داسي ډېري ويناوي سته ، چي دهغو څخه په ښکاره څرگنديږي ، چي دوی دعامو خلکو لپاره تقلید لازمي بولي دساري په ډول ددوی مبارکانو څو ويناوي رانقلوو :

۱ : په کفاية شرح هداية کي ليکل سوي دي :

واذا كان المفتي علي هذه الصفة فعلي العامي تقليده وان كان المفتي اخطا في ذلك ، ولا معتبر بغيره هكذا روي الحسن عن ابي حنيفة رضي الله عنه وابن رستم رضي الله عنه عن محمد رضي الله عنه وبشير بن الوليد رضي الله عنه عن ابي يوسف رضي الله عنه .^(۱)

۱ : کفاية شرح هداية ، کتاب الصوم ، ماخوذ من خير التنقيد ، مؤلفه حضرت مولانا خير محمد صاحب رضي الله عنه

ژباړه : که ، چیري په مفتي کي دا صفت موجود وي يعني مجتهد وي نو په عامي سرې باندي يې تقلید لازم دی ، که څه هم مفتي خطا وتلی وي ، همدا خبره امام حسن رضی اللہ عنہ دامام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ څخه ، ابن رستم رضی اللہ عنہ دامام محمد رضی اللہ عنہ څخه او بشیر بن ولید رضی اللہ عنہ دابویوسف رضی اللہ عنہ څخه رانقل کړي ده .

۲ : دامام ابویوسف رضی اللہ عنہ دا خبره مخکي تېره سوې ده ، چي دی فرمایي :

علي العامي الاقتداء بالفقهاء لعدم الاهتداء في حقه الي معرفة الاحاديث. (۱)

۳ : دامام احمد بن حنبل اړونده علامه ابن تیمیة رضی اللہ عنہ داسي نقل کړی دی :

ويامر العامي بان يستفتي اسحق رضی اللہ عنہ وابعبيد رضی اللہ عنہ واثور رضی اللہ عنہ وابعصع رضی اللہ عنہ وينهي العلماء من اصحابه كابي داود رضی اللہ عنہ وعثمان بن سعيد رضی اللہ عنہ وابراهيم الحربي رضی اللہ عنہ و ابي بكر الاثرم رضی اللہ عنہ و ابي زرعة رضی اللہ عنہ و ابي حاتم الجستاني رضی اللہ عنہ ومسلم رضی اللہ عنہ وغيره ان يقلدوا احدا من العلماء ويقول عليكم بالاصل بالكتاب والسنة (۲)

ژباړه : امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ عامو خلکو ته امر کاوه ، چي د اسحق رضی اللہ عنہ ، ابا عبید رضی اللہ عنہ ، اثور رضی اللہ عنہ او ابا مصعب رضی اللہ عنہ څخه دمستلو پوښتني وکړي او خپل ملگري يې لکه ابي داود رضی اللہ عنہ ، عثمان بن سعيد رضی اللہ عنہ ، ابراهيم الحربي رضی اللہ عنہ ، ابي بكر الاثرم رضی اللہ عنہ ، ابي زرعة رضی اللہ عنہ ، ابي حاتم الجستاني رضی اللہ عنہ ، مسلم رضی اللہ عنہ او داسي نور يې د تقلید کولو څخه منعه کول او هغو ته به يې امر کاوه ، چي تاسوته واجب ده ، چي دقرآن او حديث څخه دمستلو استنباط وکړي .

۱ : هداية ، ج : ۱ ، ص : ۲۲۶ ، باب مايوجب القضاء والكفارة .

۲ : فتاوى ابن تیمیة ، ج : ۲ ، ص : ۲۴۰ .

دعلامه ابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ دپورتنی عبارت څخه په څرگندو الفاظو معلومېږي، چي هغه کسان دتقلید څخه منعه کړل سوي دي، چي دامام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ خاص شاگردان وه، جلیل القدره محدثین وه او په پوره ډول یې ددې وړتیا درلوده، چي خپله اجتهاد وکړي، هغه کسانو ته، چي دا اجتهاد وړتیا نه لري نه یوازې، چي دتقلید اجازه ورته سوي ده بلکي دتقلید کولو امر ورته سوی دی او دا ورته ویل سوي دي، چي تاسو شرعی مسئلې د یادو علماوو څخه پوښتی.

دعامو خلکو لپاره تقلید واجب دی دا وجوب یې داسي اتفاقي امر دی، چي دمعتزله ډلې پرته هیچا مخالفت ورسره نه دی کړی لکه، چي علامه سیف الدین آمدی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

العامي ومن ليس له اهلية الاجتهاد وان كان محصلا لبعض العلوم المعترفة في الاجتهاد يلزمه اتباع قول المجتهدين والاخذ بفتواه عند المحققين من الاصوليين ومنع من ذالك بعض معتزلة البغداديين.^(۱)

ژباړه: عامي سړی او هغه چاته، چي دا اجتهاد وړتیا نه لري که څه هم په ځینو معتبرو علومو کي مهارت لري - واجب ده چي دمجتهدینو پیروي وکړي، په فتوا یې عمل وکړي، دمحققینو اصولینو علماوو همدا مسلک دی، البته ځینو بغداد والو معزلوو ددې کار منعه کړې ده.

علامه خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ وروسته تردې، چي دعامي سړي لپاره یې دتقلید وجوب بیان کړی دی لیکلي یې دي:

۱: احکام الاحکام للامدی رحمۃ اللہ علیہ ج: ۴، ص: ۱۹۷، قاعده نمبر: ۴، باب نمبر: ۳، مسئله نمبر: ۲، دزیاتو معلوماتو لپاره وگورئ: المستصفی للامام غزالي رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۲، ص: ۱۲۴، فن نمبر: ۲، قطب نمبر: ۴.

وحکی عن بعض المعتزلة انه قال لا يجوز للعامة العمل بقول العالم حتى يعرف علة الحكم ... وهذا غلط لانه لاسبيل للعامة الي الوقوف علي ذلك الا بعد ان يتفقه سنين كثيرة ويخالط الفقهاء المدة الطويلة ويتحقق طرق القياس ويعلم ما يصححه ويفسده وما يوجب تقديمه علي غيره من الادلة وفي تكليف العامة بذلك تكليف ما لا يطبقونه ولا سبيل لهم اليه.^(۱)

ژباړه : د ځينو معتزلوو څخه داسي حكايت سوي دى ، چي عامي سړي ته دعالم په قول باندي عمل كول جايز نه دي شو ، چي دهغه حكم علت ورته معلوم سوي نه وي... او دامسلك غلط دى ځكه عام سړي بېخي ددې لاره نه لري ، چي پر علت باندي علم راولي مگر وروسته تردې ، چي ډېر كلونه علم حاصل كړي او ډېره زمانه د فقهاوو كرامو سره واوسېږي ، د قياس طريقي زده كړي ، همدا ډول صحيح او فاسد قياس سره توپير كړي او دا ورته معلومه سي ، چي كوم دليل تر دوهم دليل مقدم دى دا ډول تكليفونو دعامو لپاره ناشوني دي او ددوى دتوان څخه وتلى كار دى.

يوه خبره د يادوني وړ ده هغه دا چي په كوم چا كې ، چي دا جتهاد اوصاف موجود وي ايا د عسي كس ته تقليد كول جايز دي كه يا؟ په جواب كې بايد وويل سي ، چي په دغه تقليد كې د علماوو اختلاف دى لكه علامه خطيب بغدادى رحمته الله عليه ، چي د سفیان ثوري رحمته الله عليه مسلك را نقل كړى دى ، چي دده له آنده دغه تقليد جايز دى ، دامام محمد رحمته الله عليه مسلك هم دادى ، چي يو څوك تر دده زيات عالم و تقليد كول يې جايز دي خو علامه ابن تيمية رحمته الله عليه بيا د داسي چا لپاره تقليد جايز نه بولي لكه سفیان ثوري رحمته الله عليه ، چي دى ، همدا ډول دامام شافعي او امام احمد بن

^(۱) الفقيه والمتفقه للخطيب البغدادي رحمته الله عليه ، ج : ۲ ، ص : ۶۹ ، ط : دارالافتاء رياض.

حنبل له آنده هم پورته تقلید یعنی دمجتهد لپاره تقلید کول ناجایز بولي. (۱)

مولانا عبدالحی لکهنوي رحمته الله د شمس لائمه حلواني په ترجمه کي دا قول رانقل کړی دی، چي فرمایي:

وقد روي عن الامام الاعظم رحمته الله جواز التقليد المجتهد بمن هو اعلم منه. (۲)

ژباړه: دامام اعظم رحمته الله څخه روایت سوی دی، چي مجتهد ته د داسي چا تقلید جایز دی، چي هغه ترده زیات عالم وي.

ددغه موضوع پوره تفصیل د اصول فقه په کتابونو کي موجود دی. (۳)
حاصل داچي هغه څوک، چي مجتهد وي دده لپاره تقلید کول جایز دي او که نه دي؟ په دې موضوع کي د علماوو ترمنځ اختلاف سته او داچي غیر مجتهد به تقلید کوي په دې موضوع کي د ځینو معتزلوو پرته بل هیچا اختلاف نه دی کړی بلکي د عام سړي لپاره تقلید کول بېخي لازم دی.

عام سړی به څنگه مجتهد پېژني؟

۶: موږ د کتاب په پیل کي ویلي وه، چي د دواړو ډولونو تقلید حقیقت دادی، چي څوک خپله مستقیماً د قرآن او حدیث څخه د مسائلو استنباط

۱: فتاوی ابن تیمیة رحمته الله، ج: ۲، ص: ۲۴۰.

۲: التقلیقات السنیة علی تراجم الحنفیة، ص: ۹۶، د خیر التنقید څخه اخیستل سوی.

۳: لکه فواتح الرحمت شرح مسلم الثبوت، ص: ۱۳۰. المستصفي للغزالي رحمته الله، ج: ۲، ص: ۱۲۱، فن نمبر: ۱، قطب نمبر: ۴.

نه سي کولای نو هغه به دبل عالم ، چي دغه کار کولای سي تقليد به يې کوي او دده پرفهم ، بصيرت او استنباط به اعتماد کوي .

پردي خبره باندي ځينو خلکو دانيوکه کړې ده ، چي شوک ديو چا تقليد کوي يعني يو عام او ناپوه سړی ، چي کله ديو چا تقليد کوي نو دی به څنگه معلوموي ، چي دغه کس يقيناً عالم او مجتهد دئ او ددې وړتيا لري ، چي دقرآن او حديث څخه مستقيماً دمسلو استنباط وکړي؟^(۱)

دپوتني سوال په جواب کي يوازي مور د امام غزالي رحمته الله عليه لاندي عبارت رانقلوو او لاندي عبارت د جواب لپاره کافي بولو :

فان قيل... العامي يحكم بالوهم ويغتر بالظواهر وربما يقدم المفضل علي الفاضل فان جاز ان يحكم بغير بصيرة فلينظر في نفس المسئلة وليحكم بما يظنه ، فلمعرفة مراتب الفضل ادلة غامضة ليس دركها من شان العوام؟ وهذا سوال واقع ولكننا نقول : من مرض له طفل وهو ليس بطبيب فسقاه دواء براهه كان متعديا مقصراضمانا ولو راجع طبيبا لم يكن مقصرا ، فان كان في البلد طبيبان فاختلفا في الدواء فخالف الافضل عد مقصرا ويعلم فضل الطبيين بالتواتر الاخبار وبادعان المفضل له وبتقديمه بامارات تقيدته غلبة الظن فكذلك في حق العلماء يعلم الافضل بالتسامع وبالقرائن عن نفس العلم ، والعامي اهل له فلا ينبغي ان يخالف الظن بالتشهي ، فهذا هو الاصح عندنا ولايق بالمعني الكلي في ضبط الخلق وبلجام التقوي والتكليف.^(۲)

ژباړه : که دانيوکه وسي ، چي عام خلک په اوهامو فيصلې کوي او په ظاهري شيانو باندي دوکه کېږي ، کله داسي هم وي ، چي مفضل تر فاضل غوره گڼي اوس نو که دبصيرت پرته دپړېکړي اجازه ورکړل سي

۱: تحريک ازادي فکر ، دمولانا محمد اسماعيل سلفي رحمته الله عليه ليکنه . ص : ۱۴۰

۲: المستصفي للامام الغزالي رحمته الله عليه ، ج : ۲ ، ص : ۱۲۶ ، ط : مصر ، سنة ۱۳۵۶ ، قبيل الفن الثالث من القطب الرابع .

نو په اصل مسئله کي هم په خپل ظن او گومان سره فیصله کوي ځکه د اصل مسئلې په درک کي ډېرو پېچلو او گرانو دلایلو ته اړتیاسته او دا کار عوام خلک نه سي کولای؟

دپورته سوال په جواب کي باید ووايو ، چي که ديو سړي زوی ناجوره سي ، خپله طبيب نه وي او په خپله رایه او نظر باندي زوی ته دوا ورکړي په دغه وخت کي نوموړی کس ته ظالم او تېری کونکی ويل کېږي ک ، چيري يې زوی ته بدې پایلي ورسېدې دی يې مسؤل دی خو که دغه سړی خپل ناروغه زوی طبيب ته بوزي بيا پرده باندي هيڅ الزام اونیوکه نسته ، همدا ډول ک ، چيري په ښار کي دوه طبيبان وي ، يو طبيب تکړه وي ، بل کمزوری وي او په خپل منځ کي په نظر کي اختلاف ولري په دغه کي که نوموړي سړي د تکړه طبيب پرځای خپل ناروغه زوی کمزوري طبيب ته وروستی بيا تر نیو کي او الزام لاندي دی ، داچي عام سړي ته به تکړه طبيب څنگه معلومېږي ښکاره خبره ده ، چي د تکړه طبيب تکړه والی په مشهورو او متواتر خبره سره معلومېږي اويا داچي يو طبيب دهغه بل طبيب نظر او خبره ومني دستي معلومېږي ، چي هغه طبيب تکړه دی ، چي خبره يې ومنل سوه ، د طبيب دمعلومېدو لپاره دغه دوې علامې دي ، دې ته ورته نوري هم ډېري علامې لري ، چي يو عام سړی د تکړه طبيب مهارت او پوهه ځانته په معلوموي .

د علماوو اړونده هم دغسي پرېکړه ده يعني داچي ديوه عالم مهارت او تکړه والی دده دمشهورو او متواترو نښو څخه څرگندېږي ، عام سړي ته لازمه نه ده ، چي د عالم د علم دي پوره تحقيق وکړي اونه هم کولای سي ، همدا لامل دی ، چي که عام سړي ته يو عالم په خپل گومان او نظر ښه ورغلی نو ده ته دنفسي خواهشاتو پر بنياد باندي دهغه عالم څخه

مخالفت پکار نه دی همدا طریقہ زموږ په آند صحیح ده او دالله ﷻ
دمخلوق دقابو کولو لپاره او ددوی په شرعی احکامو کې دپابندی
لپاره زموږ په آند دغه ډېره غوره طریقہ او مناسب طرز العمل دی.

ايا تقليد كول عيب دئ؟

۷: د کتاب په پیل کې مورې ډېر داسې روایتونه رانقل کړي وه، چې دا خبره یې ثابتول، چې تقلید کول د اصحابانو په زمانه کې هم رواج و، د اصحابانو په زمانه کې، چې به کوم کس اجتهاد نه سوای کولای نو هغه اصحابانو مبارکانو ته به یې رجوع کول، چې هغوی به ښه فقهاء وه او اجتهاد به یې کولای سوای.

پر پورتنۍ خبره باندي ځیني کسان اعتراض کوي او وایي، چې تقلید کول اصلاً یو عیب دئ ځکه تقلید هغه وخت کېږي، چې څوک علم لري که څوک دغه کار یعنی تقلید اصحابانو ته ثابتوي په حقیقت کې دا یو عیب دئ، چې اصحابانو مبارکانو ته یې ثابتوي، که څوک دا کار کوي، چې اصحابانو ته تقلید ثابتوي دا کومه تحفه نه ده، چې دوی یې اصحابانو ته ثابتوي بلکې دایو عیب دئ (معاذلله) اصحابانو ته، عیب ثابتول پکار نه دي ځکه څرنګه، چې ټول اصحابانو عادلان وه همدا ډول ټول اصحابان فقهاء هم وه دوی هېڅ کم علمه نه وه او نه یې تقلید ته اړتیا درلوده. (۱)

حقیقت دادئ، چې پورتنۍ نیوکه یوه جذباتي نیوکه ده ځکه دانسان لپاره مقلد جوړېدل یا تقلید کول څه د عیب خبره نه ده ځکه الله ﷻ د فضیلت او عزت معیار تقوا ښودلې ده او فرمایلي یې دي: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ) یعنی په تاسو کې عزت والا هغه څوک دئ، چې دالله ﷻ څخه زیات ویرېږي، الله ﷻ د عزت معیار افقهکم

۱: تحریک ازادي فکر، ص: ۱۳۳ تر ۱۳۵.

او اعلمکم نه دی ویلی ، دانسان د فضیلت لپاره دا لازمي نه ده ، چي خامخا به دی مجتهد جوړېږي بلکي دانسان د فضیلت لپاره تقوا لازمي ده او تقوا د فضیلت معیار دی ، علم او فقه لازمي نه دي يعني داچي که په چا کي یو شرط دا جهاد موجود نه سي لاهم یوه زړه عیب نه باندي لگيږي د دين په اعتبار سره ، اصحابان ټوله تقوا لرونکي وه بلکي ټوله په پوره تقوا سره فاي زه همدا لامل دی ، چي دوی ته تر انبياؤ وروسته غوره مخلوق ويل سوی دی خو تر کومه بريده ، چي د فقه او علم اړونده خبره ده نو څوک ، چي دا دعوه کوي ، چي اصحابان ټوله د علم څښتنان وه دا دعوه د قرآن او حدیث څخه بېخي مخالفه ده ځکه الله ﷻ فرمايي :

فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا

رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٣٣﴾ (١)

ژباړه : ولي ددوی څخه یوه ډله دهر قوم څخه نه وزي شو په دين کي پوهه لاسته راوړي تر بېرته راتگ وروسته خپل قوم ووېروي بنایي خپل قوم به دا الله ﷻ دنا فرماني څخه وساتي .

په پورتنی آیت کي الله ﷻ اصحابانو ﷺ ته امر کړی دی ، چي په تاسو کي دي یوه ډله په جهاده بوخته سي او بله ډله په علم او پوهه کي بوخته سي ، دا الله ﷻ ددغه وينا څخه په څرگند ډول معلومېږي ، چي په اصحابانو ﷺ کي یوه ډله په جهادي کارونه باندي اخته وه علم حاصلولو ته فارغه نه وه او بله ډله بیا په علمي کارونو اخته وه ، يعني داچي یوې ډلي به علم نه درلودی دغه توپیر الله ﷻ خپله کړی دی او

١ : سورة توبة الاية ١٢٣

کوم شی، چي دالهي منشاء سره موافق وي هغه ته عیب ویل ستره گناه ده، موردداسي گناه څخه په الله ﷻ سره پناه غواړو.

همدا ډول په سورة نساء کي لاندنی آیت، چي الله ﷻ فرمایي:

لَعَلَّمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ. (النساء، آیه ۸۳)

دپورتني آیت په تفسیر کي مخکي ویل سوي وه، چي په اصحابانو ﷺ کي ځينو ته داستنباط اهل ویل سوي وه او هغه اشخاصو ته، چي اهل یې نه وه هغو ته امر سوی و، چي دوی ته دي رجوع وکړي یعنی داچي الله ﷻ خپله په قرآنکریم کي ځينو ته داستنباط اهل ویلي دي او ځينو ته یې داستنباط اهل نه دي ویلي.

همدا ډول رسول الله ﷺ فرمایلي دي:

وعن ابن مسعود قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " نضر الله عبداً سمع مقالتي فحفظها ووعاها وأداها فرب حامل فقه غير فقيه ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه (۱)

ژباړه: رسول الله ﷺ فرمایي: الله ﷻ دي هغه کس خوشاله کړي، چي زما یوه خبره واورې، وې ساتي او یاديې کړه بیا یې نورو ته ورسول، ډېر وخت داسي وي، چي څوک ددین خبره زده کړه مگر دی خپله فقیه نه وي، ډېر وخت بیا داسي وي خپله څه زده کړي داسي چاته یې ورسوي، چي هغه ترده زیات پوه وي.

پورتني حدیث مخامخ او سیده واصحابانو ﷺ ته خطاب دی، په پورتني حدیث کي دوي خبري څرگندي سوي دي لومړی خبره داده، چي ډېر وخت داسي کېدای سي، چي څوک حدیث یاد کړي مگر خپله فقیه (عالم) نه وي، دوهمه خبره داده، چي څوک که فقیه یعنی عالم نه وي نو

^۱ رواه ابوداود وابن ماجه، واحمد و ترمذي، والدارمي عن زيد بن ثابت. مشکوة، ج ۱ ص: ۳۵، کتاب العلم، الفصل الثالث.

ددې معنا دانه ده ،چي دغه کس نو عيب لرونکی دی حکه رسول الله ﷺ دغسي کس ته خپله دخوشالی دعا کړې ده.

حقيقت دادی ،چي درسول الله ﷺ دمبارک مجلس څخه ډېر خلک برخمن سوي او مستفيد سوي دي خو داخبره هم بايد ديا د څخه ونه باسو ،چي درسول الله ﷺ په مجلس کي دابوبکر ؓ او عمر ؓ په څېر خلک هم وه ، دحضرت اقرع بن حابس ؓ او حضرت سلمة بن صخرة ؓ په څېر پاک نفسه او سپېڅلي انسانان هم وه ، حضرت اقرع بن حابس ؓ او حضرت سلمة ؓ که څه هم ددوی په پاکۍ اوسپېڅلتيا کي هيڅ شک نسته ، دومره لوی مقام لري ،چي تردوی وروسته په زرهاوو و علماوو او سپېڅلي انسانان دي تر قربان وي مگر دوی په علم او مقام کي دداسي اصحابانو ؓ سره په يو شان نه وه لکه حضرت ابوبکر ؓ او حضرت عمر ؓ ، که څوک دوی ته دحضرت ابوبکر ؓ ، حضرت عمر ؓ ، حضرت عثمان ؓ او حضرت علي ؓ سره برابر مقام ورکوي دا بنکاره ضلالت دی.

دلا سپيناوي په موخه بايد وويل سي ،چي داصحابانو ؓ شمېر يوسل څلوريشت زره دی مگر ابن قيم ؓ دويما مطابق يوازي ددوی څخه ديوسل او دېرشو په شاوخوا کي اصحابانو څخه دفتوا ورکول ثابت دي (۱)

دافکر هم په څرگند ډول غلط دی او داصحابانو ؓ دمزاج څخه هم ليري دی ،چي گويا داصحابانو ؓ لپاره يو دبله پوښتنه کول عيب و ،

۱: اعلام الموقعين ، ج : ۱ ، ص : ۹

بلکي اصحابانو رضي الله عنهم به يو دبله پوښتني سره کولې لکه مخکي ، چي يې ډېر مثالونه تېر سول ، هم هلته دي دغه مثالونه وکتل سي .
 په اصحابانو رضي الله عنهم کي دالله جبار څخه وېره دومره زياته وه ، چي کله به په يوه مسئله کي شکمن سوه نو هغه مسئله يې دهر چا څخه پوښتله په دې پوښتنه کي يې هيڅ دريغ نه کاوه آن تردې ، چي ځينو اصحابانو رضي الله عنهم دتابعينو څخه هم علم زده کاوه . دمثال په ډول علقمة بن قيس نخعي رضي الله عنه يو تابعي دى دابن مسعود رضي الله عنه شاگرد دى مگر داسي تابعي دى ، چي ډېرو اصحابانو رضي الله عنهم دمسلو په زده کړه کي ده ته رجوع کول .^(۱)

په هر صورت داصحابانو رضي الله عنهم په اړه ، چي دتقليد کولو کوم مثالونه مخکي تېر سول هغه له دې امله نه منل ، چي که يې ورته ثابت کړو نو دا به معاذ الله پر اصحابانو رضي الله عنهم باندي عيب سي داسي فکر غوره او صحيح کار نه دى .^(۲)

۱: تذكرة الحفاظ للذهبي رضي الله عنه وحلية الاولياء لابي نعيم رضي الله عنه .

۲: يادونه : داصحابانو رضي الله عنهم په اړه ، چي دفته او غير فقه کوم توپير وسو هغه يوازې ددې لپاره وسو ، چي دغير مقلدينو ځانگړى اعتراض په دفع سو ، چي نه علم داصحابانو په اړه عيب نه دى او کومه خبره ، چي عيسي بن ابان رضي الله عنه کړې ده ، چي دغير فقه صحابي حديث که دقياس څخه مخالف و دقبول وړ نه دى دغه خبره زياتو محقيقينو علماؤ رد کړې ده .

شخصي تقلید او خواهش پرستي

۸: مخکي موږ وویل ، چي په حقیقت کي شخصي او مطلق تقلید دواړه جایز دي او دواړه د اصحابانو رضی اللہ عنہم څخه ثابت دي یعنی داچي یو څوک کولای سي ، چي مطلق تقلید وکړي او که شخصي تقلید کول غواړي هم یې کولای سي پر دې خبره باندي ځینو خلکو داسي عجیب او غریب اعتراض کړی دی ، چي په ټول پاکستان ، چي زیات خلک حنفیان دي یعنی د حنفي مذهب پیروان دي ، په پاکستان کي ، چي کوم د موسیقي او نڅا کړني ترسره کېږي ددې ټولو مشري د حنفیانو په لاس کي ده یعنی داچي کومي ناروا کړني په پاکستان کي ترسره کېږي کنترول او ضبط یې زیات ځایونه د حنفیانو په لاس کي دی ، که شخصي تقلید په رښتیني ډول د خواهش پرستي علاج وي نو بیا به ولي دغسي ناروا کړني ځای پرځای کېدلای؟^(۱)

د پورتنۍ نیوکي اړونده په پوره ادب سره عرض کوو ، چي کوم کس ، چي د الله جبار او رسول صلی اللہ علیه و آله و سلم دا حکامو په خلاف گناه کولو او ناروا کړنو ترسره کولو ته ملا تړلې وي ، په دې باور وي ، چي زما کړني گناوي دي خو زه یې کوم ، د داسي خواهش پرستي علاج نه په تقلید سره کېږي او نه بېله تقلیده کېږي او س لویه بدبختي داده ، چي خلکو تردې لوړو خواهش پرستيو ته ملا تړلې ده هغه داچي ډېر خلک په دې هڅه کي دي ، چي سود ، قمار ، بې حجابۍ ، شراب او داسي نورو حرامو کړنو ته په اسلام کي روا والی ثابت کړي ، په پوره زور او توان سره

۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۴۶

ددې لپاره زیار باسي، چي موسیقي، نڅا، شرابو او بې حجابۍ لپاره په خپل نظر سره کوم شرعي دلیل پیدا کړي، په ټوله اسلامي نړۍ کي ددې کړنو لپاره زیارونه ایستل کېږي آن تردې، چي په زیاتو ځایونو کي لوی، لوی ادارې ددې لپاره خلاصي سوي دي، چي دڅېړني په پایله کي دپورته ناروا کړنو لپاره کومه شرعي لاره پیدا کړي او دغه هڅي هغه وخت راپیل سوې، چي لومړی یې تقلید ته شا کړه یعني داچي لومړی یې تقلید منعه و باله او بیا یې هڅه وکړه، چي د تقلید ددېوال تر نږدو وروسته په خپل فکر څه داسي دلایل پیدا کړي، چي دهغه په مټ دناروا کړنو لپاره کومه کمزورې لاره پیدا کړي دا هر څه هغه وسوه، چي خلکو تقلید منعه و باله، د پخوانیو علماوو تقلید ته یې شرک او کفر و وایه او خلکو ته یې دا په نظر کي ورکړل، چي اسلام د تقلید پرځای خلکو ته دنظر ازادي ښيي.

حقیقت دادی، چي تر کومه پوري په اسلامي نړۍ کي شخصي تقلید رواج و، خلکو یوازي دشخصي تقلید لاره نیولې وه تر هغه مهاله پوري هیچا دپورتنیو ناروا کړنو دحلالوالي لپاره دلاوري نه سوای کولای بلکي دغه ناروا لاره ددوی پر وړاندې په ټپه تړلې وه، کله، چي په اسلامي نړۍ کي د تقلید د حرمت پروپاگنډ پیل سو، تقلید ته حرام او شرک و ویل سو نو ټولو ملحدینو ته د تحریف لاره خلاصه سو، زیات شمېر اسلامي شعائر د ملحدینو ښکار وگرځېدل.

تقلید او نوي پیدا سوي مسئلې

۹: پر شخصي تقلید باندې یوه نیوکه او اعتراض دا کېږي، چې که څوک شخصي تقلید کوي نو په شخصي تقلید سره پر انسانانو باندې کړۍ راتنگیږي هغه په دې ډول، چې کومې نوي مسألې منځته راځي دهغو حل نه کېږي؟

د پورته اعتراض په جواب کې باید ووايو، چې مخکې موږ د تبحر في المذهب په موضوع کې دا خبره څرگنده کړې وه، چې د عام سړي او د تبحر في المذهب د تقلید تر منځ توپیر سته لکه، چې د شخصي تقلید تر عنوان لاندې یوه څانګه (د اجتهاد في المسائل) هم ده یعنې دا چې کومې مسئلې، چې نوي پیدا کېږي ددغو مسئلو حل د مجتهدینو علماوو د اصولو په رڼا کې د قرآن او حدیث څخه استنباطېږي او د اجتهاد دغه لړۍ، چې دنوو مسئلو اړونده ده په اوس زمانه کې هم جاري ده، حاصل دا چې دنوو مسئلو د حل لپاره هیڅکله کوم خنډ نه دی واقع سوی او نه به په راتلونکي کې واقع کېږي.

همدا ډول د زمانې او عرف د بدلېدو په صورت کېدای سي، چې دیوه مذهب علماء د غور او فکر څخه وروسته، چې د معاصر خاص اجتهاد اصول پکښې موجود وي - مسئلې ته تغیر ورکړي، که داسې وي، چې کومه مسئله د مسلمانانو د شرعي اړتیا له امله د دې متقاضي وي، چې په مسئله کې بدلون راسي نو دیوه مجتهد له خوا، چې د اجتهاد اصول او ځانګړتیاوي پکښې موجودي وي کولای سي، چې یاد مجتهد همدغه مسئلې ته بدلون ورکړي او د مجتهد پر قول دي پرېکړه وسي البته، چې هغه اصول پکښې موجود وي کوم، چې د اصولو په

کتابونو کي ذکر سوي دي لکه ،چي په زیاتو ځایونو کي حنفي علماوو دامام ابوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ دقول په خلاف فتوا ورکړې ده دمثال په ډول دامام ابوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب باندي دقرآنکریم پر ورزده کړه باندي اجرت اخستل حرام دي خو متاخرينو علماوو دزمانې دتغیر بدلون او شرعي اړتیا له امله خپل مذهب پرېښودئ دقرآنکریم دورزده کړي لپاره يې مزدوري جایزه وبلل همدا ډول دامام ابوحنيفة رحمۃ اللہ علیہ له آنده مفقود الخبر ، عنین او متعنت نه سي کولای ،چي مېرمن ځان ځني خلاص کړي خو متاخرينو علماوو په دې ټولو مسئلو کي دامام مالک رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب باندي فتوا ورکړې ده ،چي تفصیل يې مولانا اشرف علي تهانوي رحمۃ اللہ علیہ په کتاب (الحلیة الناجزة للحلیة العاجزة) کي موجود دی.

په معاصر وخت کي هم که په کومو مسئلو کي دا خبره محسوسه سي ،چي کومه رېښتيني خبره ددې تقاضا کوي ،چي تغیر دي پکښي راسي نو متبحر علماء کولای سي ،چي دڅلور مذهبونو څخه ديوه مذهب په رڼا کي فتوا ورکړي خو دا خبره اړینه ده ،چي تلفیق رانسي يعني داچي دکوم امام مسلک نیم گړی وا نه خستل سي بلکي دهغه مذهب ټول شرایط په نظر کي ونيول سي ، هر اړخیزه معلومات دي يې راغونډ کړل سي او په پرېکړه کي دي دهغه مذهب علماوو ته رجوع وکړل سي ، دهغو څخه دي پوره تفصیلات واخيستل سي لکه ،چي دالحیلة الناجزة دتصنيف په وخت کي داسي سوي دي ، دوهمه خبره داده ،چي دخپل ځاني فکر پر ځای لازمه داده ،چي دمتبحر في المذهب علماوو سره مشوره وکړل سي او دهغو دمشورې په رڼا کي فيصله وسي .

حاصل داچي شخصي تقلید دمسلمانانو دټولنيزو اړتیاوو لپاره خنډ نه دی بلکي دتقلید په دایره کي داسي اصول ټاکل سوي دي ،چي

مسلمانان په غور ، دقت او پوره احتیاط سره د علماوو په مشورو سره خپلي مسائلي حل کړي. (۱)

حنفي مذهب او په حديث باندي عمل

۱۰: پر حنفي مذهب باندي يو اعتراض او نيوکه دا هم کېږي ، چي د حنفي مذهب حديث يعني هغه حديث ، چي حنفي مذهب تمسک او استدلال په کوي هغه زياته برخه ضعيف وي؟

ددغه نيوکي په جواب کي بايد ووايو ، چي ددغه نيوکي بنسټ پر تعصب باندي ولاړ دى ځکه که پر حقيقت باندي سترگي پټي نه سي او په رښتيني ډول باندي دا حنافو علماوو کتابونه وکتل سي نو دغه اعتراض به بېخي پر حنفي مذهب باندي وارد نه سي په ځانگړي ډول که لاندي کتابونه وکتل سي :

۱. شرح معاني الاثار للطحاوي رحمته الله عليه

۲. فتح القدير لابن الهمام رحمته الله عليه

۳. نصب الراية للزيلعي رحمته الله عليه

۴. الجوهر النقي للمارديني رحمته الله عليه

۵. عمدة القاري للعيني رحمته الله عليه

۱: د مسلمانانو درښتيني اړتيا په صورت کي دنورو مجتهدينو پر نظر باندي دفتوا ورکول مثالونه دي وکتل سي : رد محتارج : ۲ ، ص : ۵۵۶ ، باب الرجعة ، مطلب التحليل ، همدا ډول کتاب الشهادة . ج : ۴ ، ص : ۴۲۰ ، کتاب الحدود ، حد السرقة ، ص : ۲۱۸ ، فتاوى عالمگيريه ، باب ثامن ، ج : ۳ ، ص : ۲۷۵ ، کتاب القضاء الحيلة الناجزة للحلية العاجزة ، دمولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه تاليف ، فيض القدير شرح الجامع الصغير ، للمناوي رحمته الله عليه ج : ۱ ، ص : ۲۱۰ حديث اختلاف امتي رحمة .

۶. فتح الملهم لمولانا العثماني رحمته الله عليه
 ۷. بذل المجهود لمولانا السهارنپوري رحمته الله عليه
 ۸. اعلاء السنن لمولانا ظفر احمد العثماني رحمته الله عليه
 ۹. معارف السنن لمولانا البنوري رحمته الله عليه
 ۱۰. فيض الباري شرح البخاري
- په پورتنیو کتابونو کې حنفی مذهب دقرآن او حدیث پر بنسټ پوره دلائل په اصولي او تشریحي ډول سره بیان سوي دي. پاته دي نه وي، چي خو خبرو یادولو اړین دي، چي دلاندنیو خبرو څخه عبارت دي:

۱: دا خبره لازمي ده، چي د حدیث صحت او نه صحت یوازي په بخاري او مسلم پوري معلق نه دی یعنی داچي په صحیحینو کې کوم حدیث نه و هغه نو ضعیف دی بلکي د حدیث د قوت او ضعف دار مدار پر دې باندي دی، چي د دغه حدیث سند د اصول حدیث د شرایطو سره برابر دی که یا؟

د بخاري رحمته الله عليه او مسلم رحمته الله عليه څخه ماسوا نورو هم په سلگونو محدثینو احادیث رانقل کړي دي دهغو څخه، چي هر یو د اصول حدیث د شرایطو سره برابر سو هم هغه حدیث صحیح دی دا خبره هم دیادولو وړه ده، چي کوم حدیث، چي د صحیحینو څخه ماسوا بل کتاب راوړی وي هغه دي مرجوح و بلل سي دا خبره بېخي صحیح نه ده ځکه کله داسي وي، چي یو حدیث د صحیحینو څخه پرته بل کتاب راوړی وي مگر د سند په معیار کې تر صحیحینو لوړ وي د مثال په ډول ابن ماجه په صحاح سته کتابونو کې شپږم نمبر دی مگر داسي حدیثونه پکښي سته، چي د صحیح سند له اړخه د صحیحینو تر حدیثونو لوړ دي. (وگورئ):
 ماتمس اليه الحاجة)

همدا لامل دئ کوم حدیث، چي په صحیحینو کي نه وي یا په شپږگونو صحیحو کتابونو کي دا حدیثو نه وي هغه دي ضعیف وبلل سي، داسي نه ده بلکي که کوم حدیث د صحیح سند له اړخه پیاوړی و همغه حدیث صحیح دئ او کوم حدیث، چي پیاوړی نه وي همغه حدیث ضعیف دئ، که، چيري دغه معیار په نظر کي و نیول سي نو ډېر هغه اعتراضات، چي ظاهرینه خلکو پر حنفي مذهب باندي کړي دي هغه به له منځه ولاړ سي.

۲: دوهمه خبره داده، چي دمجتهدینو علماوو ترمنځ، چي په مسائلو کي کوم اختلافات سته دهغو بنسټیز سبب دادئ، چي ددوی داستدلال طرز او داستنباط طریقې بېله، بېله ده دمثال په ډول دځینو مجتهدینو طرز استدلال داسي دئ، چي که په یوه مسئله کي احادیث متعارض سي نو په هغه حدیث دي عمل وسي، چي سندی ډېر قوي وي که څه هم نور احادیث سندا قوي موجود وي، ځيني علماء بیا ددغو متعارضو احادیثو تشریح داسي کوي، چي دغه متعارض احادیث بیا سره هم آهنگ سي که څه هم دکمي درجې صحیح یا حسن حدیث اصلي وگنل سي او دصحیح حدیث معنا خلاف الظاهر سي، دځینو مجتهدینو طریقې بیا داسي وي، چي په هغه حدیث عمل کوي کوم، چي اصحابانو او تابعینو عمل په کړی وي او په نورو کي تاویل کوي.

حاصل داچي دمجتهدینو داستدلال او استنباط طریقې بيلي دي پر هیچا باندي ددې تور نه سي لگېدای، چي ده نو قوي حدیث پرې ایښی دئ او په ضعیف حدیث یې عمل کړی دئ.

امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ د حدیثو ترمنځ د تطبیق کوښښ کړی دئ، که څه هم ځيني به داسي احادیث وه، چي مرجوح به وه خو، چي دکوم حدیث معارض به نه و په هغه به ده عمل کاوه که څه هم هغه حدیث به دقیاس

شخه مخالف و لکه ده مبارک ،چي په لمانځه کي د قهقهې خدا په کولو داودس د ماتېدو پرېکړه کړې ده ، په غسلو کي يې د زکاة د واجېدو پرېکړه کړې ده او داسي نوري مسئلې هم سته ،چي ده مبارک په ضعيفو حديثونو باندې عمل کړی دی او قياس يې پرې ايښی دی.

۳: دريمه خبره داده ،چي د حديثو قوت او ضعف ټاکل دا هم يوه اجتهادي معامله ده همدا لامل دی ،چي د جرح او تعديل د علماوو ترمنځ اختلاف سته د مثال په ډول يو حديث د يوه امام له آنده صحيح وي خو د بل امام له آنده بيا ضعيف وي دغه معلومات هغه وخت کېدای سي ،چي څوک دا حديثو کتابونه مطالعه کړي . ډېر وخت داسي وي ،چي يو حديث امام ابو حنيفه رحمته الله عليه صحيح بولي ، د اعتماد وړ يې بولي او عمل باندې کوي مگر بل امام بيا هغه حديث ضعيف بللی وي او عمل نه باندې کوي ، داچي امام ابو حنيفه رحمته الله عليه خپل مجتهد دی نو دنورو مجتهدينو ويناوي پرده باندې حجت نه سي کېدای .

۴: ډېر وخت داسي وي ،چي امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ته کوم حديث په صحيح سند رسېدلی وي مگر ترده وروسته بيا کوم ضعيف راوي هغه حديث رانقل کړی وي نو ځکه دوروسته امامانو لخوا دغه حديث ته ضعيف ويل سوي وي په داسي کړنه سره پر امام ابو حنيفه رحمته الله عليه باندې الزام نه سي لگېدای .

۵: کله داسي وي ،چي کوم حديث ته د يوې خاصي طريقې په وجه ضعيف ويل سوي وي خو داغه حديث په بله طريقه سره په قوي سند سره راغلی وي لکه د (من کان له امام فقراة الامام له قراة) حديث ،چي ځينو د يوې ځانگړې طريقې له مخي ضعيف بللی دی خو داغه حديث په مسند احمد بن مېنوع رحمته الله عليه کي په صحيح سند سره رانقل سوی دی .

۶: کله داسي وي، چي يو حديث ضعيف وي مگر دېلابېلو طريقو او اسانيدو له لاري روايت سوي وي، دېلابېلو اطرافو او اړخونو له خوا راويانو روايت كړي وي دغه حديث ته محدثين حسن لغيره وايي، كه شو ك په دغه حديث باندي عمل وكړي نو دا الزام باندي لگېداى نه سي، چي گوياده په ضعيف حديث باندي عمل وكړ.

۷: کله داسي وي، چي يو حديث ضعيف راوي رانقل كړي وي مگر داخبره اړينه ده بايد وويل سي، چي هر ضعيف راوي خامخا ضعيف حديث نه رانقلوي كله داسي وي، چي كوم ضعيف راوي قوي حديث رانقل كړي وي هغه په دې ډول، چي پر قوت باندي يې قوي قرينه موجوده وي ددغه قوي قرينې په وجه دغه حديث منل كېږي دمثال په ډول يو حديث ضعيف وي مگر ټولو اصحابانو او تابعينو لكه حديث، چي امر كوي همغسي عمل يې كړي وي لكه د (لاوصية لوارث) حديث، چي ضعيف راوي رانقل كړي دئ مگر داچي ټولو اصحابانو او تابعينو عمل په كړي دئ نو حكه امامانو او مجتهدينو منلې دئ او دعمل كولو جوگه يې بللې دئ.

كله خو لاداسي هم وي، چي ځيني محدثين ضعيف حديث ته پر صحيح حديث باندي ترجيح وركړي دمثال په ډول درسول الله ﷺ لور بي بي زينب رضي الله عنها لومړي دابوالعاص په نكاح كښي وه ابوالعاص لومړي كافر و وروسته مسلمان سو كله، چي دى مسلمان سو نو دعبداالله بن عمر رضي الله عنه دروايت له مخي، چي رسول الله ﷺ خپله لور ابوالعاص ته وركړه نوې نكاح يې ورتړل او نوى مهر يې هم ورته وټاكي، دعبداالله بن عباس رضي الله عنه په روايت كي راځي، چي رسول الله ﷺ نوې نكاح نه ده ورتړلې او نه يې نوى مهر ورته ټاكلې دئ بلكي پر هغه زړه نكاح يې پرېښودل يعنې داچي بي بي زينب رضي الله عنها دابوالعاص رضي الله عنه سره په هغه زړه

نکاح کي پاته سوہ، اوس نو کہ پورتنیو دوو حدیثونو ته وگورو لومری حدیث ضعیف دی او دوهم حدیث صحیح دی ددغه دوو حدیثونو په اړه دامام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ غوندي لوړ محدث داسي پرېکړه کړې ده، چي دوهم حدیث، چي ضعیف دی دې ته یې پر لومری حدیث، چي قوي دی ترجیح ورکړی ده لامل یې دادی، چي په دوهم حدیث باندي دټولو اصحابانو او تابعینو عمل و. (۱)

امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ هم کله ددغسي قوي قرائنو په وجه په ضعیف حدیث عمل کړی وي نو پر ده باندي دا الزام نه سي لگېدای، چي ګواکي ده نو په ضعیف حدیث باندي عمل کړی دی.

۸: کله داسي وي، چي دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په مذهب باندي پوره پوهاوی نه وي راغلی نو ځکه دستي پرېکړه وکړي، چي دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ مذهب دحدیث څخه مخالف دی حال داچي دده مبارک مذهب دحدیث سره عین مطابق وي، داسي غلطی ویناوي دځینو اهل علمو څخه سوي دي لکه مشهور سلفي عالم مولانا اسماعیل سلفي رحمۃ اللہ علیہ، چي دحنفیانو په مذهب کي یې دتعديل الارکان پر حکم باندي اعتراض کړی دی اعتراض یې په لاندي ډول دی:

یو سړي درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په حضور کي لمونځ ادا کړ، نوموړي کس په رکوع او سجده کي تعديل او ارام ونه کړ، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم درې ځلي ورته وویل:

صل فانک لم تصل .

۱: وگورئ: جامع الترمذی باب نکاح الزوجین المشرکین اذا اسلم احدهما، دغه مثال مثال دامام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ دنظر مطابق وړاندي کړل سو او دحنفي مذهب موقف هم لږ ددغه نظر سره توپیر لري.

ژباړه : لمونځ وکړه تا لمونځ نه دی کړی .

یعني داچي ستا لمونځ دصحت له پلوه لمونځ نه دی در رسول الله ﷺ دپورتنۍ لارښوونې پر بنسټ شوافع ، اهل حدیث او عیني نور علماء دافکر کوي ، چي که په رکوع او سجده کي اطمینان رانسي هغه لمونځ صحیح نه دی او دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب که درکوع او سجده ی توپیر وسي نو لمونځ یې صحیح دی دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر دغه وینا باندي دوی داسي اعتراض کوي ، چي دده مبارک دغه وینا دحدیث مخالفه ده ځکه په حدیث کي په خرگند ډول وهغه لمانځه ته لمونځ نه وویل سوه ، چي په رکوع او سجده کي یې اطمینان نه و .^(۱)

پورته اعتراض ، چي څوک کوي په حقیقت کي دغه کس دحنفي مذهب صحیح ترجماني نه کوي ځکه حنفي مذهب هم دا وایي ، چي که چا په رکوع او سجده کي اطمینان ونه کړ ، دهغه کس لمونځ بېرته راگرځول لازمي دی ، اعتراض کونکي هم دا وایي ، چي که چا په رکوع او سجده کي اطمینان ونه کړ ، لمونځ یې بېرته راگرځول لازمي دی که دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول هم داسي سي لکه دوی ، چي وایي نو بیا دوی ولي اعتراض کوي؟ خو یوه خبره دیادولو وړ ده هغه داچي امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په لمانځه کي دفرضونو او واجبونو ترمنځ فرق کوي هغه په دې ډول ، چي دی مبارک وایي : کوم شی ، چي په قرآن او یا متواتر حدیث باندي ثابت وي هغه فرض دی لکه رکوع ، سجده او داسي نور ، کوم شی ، چي په احاد اخبار ثابت وي هغه واجب دی لکه تعدیل دارکانو ، فرض او واجب دواړه په عمل کي یو شی دي یعني

۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۳۲

داچي که فرض پاته سي نو لمونخ کونکی به لمونخ بېرته راگرځوي او که واجب پاته سي نو هم به لمونخ کونکی بېرته لمونخ راگرځوي يوازي فرق يې دومره دی، چي که چا فرض په لمانخه کي پرېښودئ دغه کس ته تارک الصلوة يعني دلمانخ پرېښودونکی ويل کېږي، ټول لمونخ يې ولاړی بېرته به يې راگرځوي او که چا واجب پرېښودئ تارک الواجب يعني دواجب پرېښودونکی ورته ويل کېږي يعني داچي پرده باندي واجب ده، چي ديوه واجب دپرېښودو له امله به لمونخ بېرته راوگرځوي، دا خبره دحدیث شخه خلاف هم نه ده ځکه دحدیث په وروسته برخه کي خپله ددغه خبري څرگندونه سوې ده ځکه په جامع ترمذي کي راغلي دي، چي کله رسول الله ﷺ وهغه کس ته وفرمايل:

صل فانک لم تصل .

ژباړه: لمونخ وکړه تا لمونخ نه دی کړی.

اصحابانو رضي الله عنهم، چي دا خبره اووړېدل نو ډېره گرانه ورته معلومه سوه، چي څوک دلمانخه تخفيف کوي هغه ته دي تارک الصلوة وويل سي، دلږ وخت وروسته رسول الله ﷺ وهغه کس ته دلمانخه صحيح طريقه وروښوول او دارکانو پر تعديل باندي يې ورته ټينگار وکړ او بيا يې ورته وفرمايل:

فاذا فعلت ذالک فقد تمت صلوتک وان انتقصت منه شيئا انتقصت من صلوتک .

ژباړه: کله، چي دي دغسي وکړل نو لمونخ دي پوره سواو که دي کوم شی ځني کم کړ نو ستا په لمانخه کي هم کموالی رامنځته کېږي. حضرت رفاعه رضي الله عنه، چي دپورتني حدیث راوي دی فرمايي:

وكان اهلون عليهم من الاولى انه من انتقض من الاولى انه من انتقض من ذلك شيئا
انتقض من صلاته ولم تذهب كلها. (۱)

ژباړه : رسول الله ﷺ، چي وروستی خبره وکړه اصحابانو ﷺ ته تر لومړۍ خبرې اسانه معلومه سوه يعني داچي که چا کمی وکړ نو په لمانځه کي يې کمی پيدا کېږي او ټوله لمونځ يې نه ځي.

که دپورتنې حديث وروستی برخي ته وکتل سي نو په څرگند ډول باندي دحنفيانو دعمل څرگنوالی او تائيد کوي.

دلاسيپناوي په موخه بايد ووايو، چي حنفيان خو په پورتنې حديث باندي بېخي عمل کوي بلکي تر نورو لاسه په دې حديث عمل کوي هغه خبره بېخي غلطه ده، چي وايي حنفيان دپورتنې حديث څخه په څرگند ډول مخالفت کوي داچي حنفيان په پورتنې حديث عمل کوي مخالفت نه ځني کوي پورته واضح سوه او داچي تر نورو يې ښه کوي هغه په دې ډول، چي حنفيان دحديث په لومړۍ برخه هم عمل کوي او دپای په برخه يې هم عمل کوي ځکه دحديث په لومړۍ برخه کي راځي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، لمونځ به بېرته راگرځوي حنفيان هم دغسي عمل کوي او وايي، چي څوک په لمانځه کي تعديل ونه کړي هغه به بېرته لمونځ راگرځوي، همدا ډول دحديث په پای کي راځي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، ټوله لمونځ يې نه ځي بلکي په لمانځه کي يې نيمگړتيا پيدا کېږي حنفيان هم داسي وايي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، تارک الصلوة نه ورته ويل کېږي بلکي تارک الواجب ورته ويل کېږي يعني داچي پر ده

۱: جامع الترمذي باب ماجاء في وصف الصلوة

باندي ددغه لمانځه بېرته راگرځول دواجب دپربښودو له امله واجب دي.

که پورتنۍ پوره تشریح شوک په نظر کي ونیسي نو دا به ورته معلومه سي، چي که شوک پر حنفي مذهب باندي دا الزام لگوي، چي هغوی دحدیث څخه مخالفت کوي نو دا الزام به په ښکاره پر حنفي مذهب باندي زیاتی وي.

په هر صورت ډېر وخت داسي وي، چي په حنفي مذهب باندي شوک پوه سوی نه وي او پوره څېړنه یې نه وي کړې نو ځکه اعتراض ورته پیدا سي يعني داچي زیات وخت دا اعتراض منشاء نه تحقیق له امله وي. که پورته څو اصول په نظر کي ونیول سي، دحنفيانو دمذهب پوره تحقیق به وسي، دلایل یې وڅېړل سي نو ټولي غلط فهمیاني به لمنځه ولاړي سي، چي وایي، چي دحنفي مذهب دلایل ضعیف دي، یا داچي احناف پراحادیثو باندي قیاس مخکي کوي.

حقیقت دادی، چي یو مجتهد ددې حق لري، چي دامام ابوحنيفة رحمته الله علیه سره په یوه مسئله کي اختلاف وکړي او یا دي دده یو دلیل ونه مني مگر که شوک دامام ابوحنيفة رحمته الله علیه پر مذهب باندي علي الاطلاق دضعف پرېکړه کوي او یا علي الاطلاق دا خبره کوي، چي په حنفي مذهب کي قیاس ته تر حدیث ترجیح ورکول کېږي داسي کړنه تر لوی ظلم کمه نه ده.

دا خبره ثابته ده، چي ډېرو وتلو مجتهدینو دامام ابوحنيفة رحمته الله علیه ستاینه کړې ده خو دلته یوازې دیوه داسي عالم وینا رانقلوو، چي په قرآن، حدیث او تصوف کي منل سوی کس دی، حنفي هم نه دی بلکي شافعي عالم دی نوموړی عالم علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله علیه دی، دی مبارک که څه هم حنفي عالم نه دی بلکي شافعي عالم دی خو دهغه

کسانو يي سخته غندنه کړې ده ، چي پر امام ابو حنيفه رحمته الله عليه او يا دده پر فقهي مذهب باندي نيوکي او اعتراضونه کوي .
علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه په خپل کتاب الميزان الكبرى کي خو فصلونه دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه ددفاع لپاره وضع کړي دي ، نوموړی عالم فرمايي :

اعلم يا اخي اني لم احب عن الامام في هذه الفصول بالصدور احسان الظن فقط ، كما يفعل بعضهم وانما احبت عنه بعد التبع والفحص في كتب الادلة ... ومذهبه اول المذاهب تدوينا و آخرها انقراضا كما قاله بعض اهل الكشف ... وقد تتبعت اقواله واقوال اصحابه لما الفت كتاب الادلة المذاهب فلم اجد قولاً من اقواله واو اقوال اتباعه الا وهو مستند الي آية او حديث او اثر او الي مفهوم ذالك او حديث ضعيف كثرت طرقة او الي قياس صحيح علي اصل صحيح ، فمن اراد الوقوف فليطالع كتابي المذكور. (۱)

ژباړه : اې وروره ! پوه سه ما ، چي په دغه فصلونو کي دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه له لوري څخه کوم جوابونه ورکړي دي له دې امله نه دي ، چي زما باندي حسن ظن او يا حسن عقيدت دئ لکه ، چي د ځينو خلکو هم دغسي عادت وي بلکي ما ، چي کوم څه وي لي دي هغه مي د کتابونو او دلايلو دپوره لټون وروسته وي لي دي ... څرگنده خبره ده ، چي دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه مذهب تر ټولو مخکنی مدون سوی مذهب دئ او ځيني دکشف خبستان په دې باور دي ، چي تر ټولو وروسته به له منځه ځي ... ما ، چي کله د فقهي مذاهبو پر اقوالو باندي کتاب وليکئ نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه او دده دپيروانو داقوالو تتبع وکړه نو ما دده مبارک او دده دپيروانو په ويناوو کي داسي خبره پيدا نه کړه ، چي دلاندي شرعي حجتونو څخه دي مخالف وي :

۱: الميزان الكبرى للشعراني رحمته الله عليه ، ج : ۱ ، ص : ۶۳ ، ۶۴ ، ط : مصطفى الباني مصر .

ياداچي دغه خبره به دقرآن سره موافقه وه ، ياداچي دحديث سره به موافقه وه ، ياداچي دکوم اثر سره به موافقه وه ، ياداچي دقرآن ، حديث او اثر دمفهوم سره به موافقه وه ، ياداچي دکوم داسي ضعيف حديث سره به موافقه وه ، چي په ډېرو طريقو سره به روايت سوی و ، ياداچي دصحيح قياس سره به موافقه وه ، چي د صحيح اصل څخه به متفرع و ، که څوک غواړي پوره معلومات لاسته راوړي نو په دې اړه دي زما مذکور کتاب مطالعه کړي .

تر پورتنی عبارت وروسته علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه دهغه کسانو په اړه مستقل فصل ايښی دی ، چي پر امام ابوحنيفة رحمته الله عليه باندې الزام لگوي ، چي دی تر حديث قياس ته حق اوليت ورکوي ، ددغه موضوع په اړه علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه ليکي :

اعلم ان هذا الكلام صدر من متعصب علي الامام متهور في دينه غير متورع في مقاله غافلا عن قوله تعالي : ان السمع والبصر والفؤاد كل اولئك كان عنه مسؤولا... الخ .

ژباړه : پوه سئ! داخبري هغه څوک کوي ، چي دامام ابوحنيفة رحمته الله عليه سره تعصب لري ، په خپل دين کي دلاوره وي ، په خبره کي احتياط نه کوي او دالله جوجل ددې ارشاد څخه غافله وي ، چي فرمايي : بېشکه دقيامت په ورځ دسترگي ، غوږ او زړه ټولو څخه پوښتنه کېږي .

علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه وروسته دا قصه هم ليکلې ده ، چي يوه ورځ حضرت سفيان ثوري رحمته الله عليه ، مقاتل بن حيان رحمته الله عليه ، حماد بن سلمة رحمته الله عليه او حضرت امام جعفر صادق رحمته الله عليه امام ابوحنيفة رحمته الله عليه ته راغلل ددې لپاره ، چي دهغو اتهاماتو حال ځان معلوم کړي کوم ، چي دامام ابوحنيفة رحمته الله عليه په اړه ځيني خلکو ويل : کله ، چي دوی مبارکان امام ابوحنيفة رحمته الله عليه ته راغلل نو پوښتنه يې ځني وکړل ، چي ستا په اړه ځيني خلک داسي وايي ، چي ته قياس تر احاديثو مخکي کوي؟ ده

مبارک په جواب کي ورته وفرمايل: قياس خو زه تر قرآن او حديث نه مخکي کوم بلکي تر اثريې لاهم وروسته کوم، بيا امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ودغو مبارکانو تر غرمې پوري دخپلي تگ لاري اړونده معلومات ورکړل، وروسته دغه مبارکان ولاړسول او وې فرمايل:

انت سيد العلماء فاعف عنا فيما مضى منا من قيعتنا فيك بغير علم.

ژباړه: ته د علماوو سرداريې مور ته دهغه بدگمانۍ په اړه عفو وکړه کومه، چي مور مخکي دنه پوهاوي له امله درلوده.

علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه بيا يو فصل ايښي دى ددې لپاره، چي دهغه خلکو خبري رد کړي، چي هغوى دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه پر مذهب باندي ددلایلو دضعف الزام لگوي، دغه ترديد يې په مفصل او واضح ډول کړى دى وروسته يې بيا يو فصل ايښي دى په دې فصل کي يې ليکلي دي، چي دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه مذهب په ديني لحاظ محتاط ترين مذهب دى، علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه په دې اړه ليکلي دي:

فاني بحمد الله تبعت مذهبه فوجدته في غاية الاحتياط والورع.

ژباړه: الله جل جلاله لره دي حمد وي ما دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دمذهب دمسايلو تنوع وکړه ما ته دا خبره ثابته سوه، چي دده مذهب محتاط ترين مذهب دى او دتقوا شخه ډک مذهب دى.

دعلامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه دغه خو ويناوي مو دنمونې په ډول رانقل کړې دي پوره تفصيل لپاره د علامه عبدالوهاب شعراني رحمته الله عليه کتاب ميزان الكبرى په دغه موضوع کي مطالعه کړئ^(۱)

^(۱) الميزان الكبرى، ج: ۱، ص: ۶۳ تر ۷۵

امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ او علم حدیث

۱۱: پر امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ باندی حینی خلک دا سطحی نیو کہ ہم کوی ، چي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ دا احادیثو ذخیرہ نہ وہ یعنی دا چي ده مبارک په حدیثونو کي ډېر معلومات نہ درلودئ بلکي په احادیثو کي کمزوری و .

حقیقت دادئ ، چي ډپورتنی اعتراض بنسټ ہم پر تعصب او کم علمی باندی ولاړ دئ ځکه ډېر علماء کرام د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ نه یوازي په فقه کي دده په جلالیت باندی قایل دي بلکي ده ته په حدیثونو کي هم په علمی جلالیت باندی قایل دي ، نه یوازي ، چي حنفی علماء دا وایي بلکي دنورو مذهبونو علماء هم د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په علمی لوړوالي باندی اعتراف کوي ، دهغو ټولو علماوو ویناوي دلته رانقلو :
 ۱ : حضرت ابن جریح رحمۃ اللہ علیہ د فقه او حدیث مشهور امام دئ او دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مذهب زیاته برخه دده څخه اخذ سوې ده ، دده په اړه ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ نقل کوي ، چي کله ده ته د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ دوفات خبر ورورسېدئ نو ده ډېر خفگان څخه یې وویل :

اي علم ذهب .^(۱)

ژباړه : څنگه علم ولاړئ .

۲ : مکي بن ابراهيم رحمۃ اللہ علیہ دامام بخاري رحمۃ اللہ علیہ استاذ دئ دامام بخاري رحمۃ اللہ علیہ زیاته برخه ثلاثیات هم دده څخه روایت کړل سوي دي ،

۱: تهذيب التهذيب ، ج ۱۰ ، ص : ۴۵۰ .

دی د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ شاگرد و، امام مزنی رحمۃ اللہ علیہ د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه تهذیب الکمال کی وایی:

كان اعلم اهل زمانه (۱)

ژباړه: امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دخپلي زمانې تر ټولو ښه عالم و.

پاته دي نه وي، چي د متقدمينو علماوو له آنده د علم لفظ د حديث علم ته استعمالېږي نو ځکه کوم شهادتونه، چي د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ د علم لپاره سوي دي هغه د علم حديث لپاره دي.

۳: حضرت شعبة بن الحجاج رحمۃ اللہ علیہ په حديثو کي دامير المؤمنین لقب لري، په جرح او تعديل کي تر ټولو مخکي امام بلل کېږي هغه د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه وایی:

كان والله حسن الفهم جيد الحفظ.

ژباړه: په الله تعالى قسم کوم، چي امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ ښه فهم او ښي حافظې والا و.

کله، چي حضرت شعبة رحمۃ اللہ علیہ ته د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دوفات خبر ورسېدئ هغه وفرمایل:

طفئ عن الكوفة نور العلم، اما هم لا يرون مثله ابدا. (۲)

ژباړه: دکوفي څخه د علم څراغ مړ سو اودکوفي خلک به بيا د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په څېر ښه عالم دتل لپاره نه وويني.

۴: امام ابوداود رحمۃ اللہ علیہ د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه وایی:

كان ابا حنيفة رحمۃ اللہ علیہ اماما. (۱)

۱: تهذیب التهذیب، ج: ۱۰، ص: ۴۵۱.

۲: الخيرات الحسان لابن حجر المكي، ص: ۳۲، ۷۱، داتجاء الوطن د ۸ او ۱۷ صفحې څخه اخستل سوی دئ.

ژباړه : امام ابوحنيفه رحمته الله عليه امام و .

۵: يحيي بن معين رحمته الله عليه د جرح او تعديل امام دى د امام

ابوحنيفه رحمته الله عليه په اړه وايي :

كان ابوحنيفه رحمته الله عليه ثقة لا يحدث بالحديث الا بما يحفظه .

بل حای فرمايي :

كان ابوحنيفه رحمته الله عليه ثقة في الحديث .

همدا ډول يحيي بن معين رحمته الله عليه د يحيي بن سعيد القطان رحمته الله عليه دا

اعتراف رانقل كړى دى :

قد اخذنا باكثر اقواله . (۲)

ژباړه : موربه ډېرو حايونو كې د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه په اقوالو عمل كوو .

په يو بل حای كې راځي چي د يحيي بن معين رحمته الله عليه څخه پوښتنه وسول ، چي ايا دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه احاديث سته؟ ده په جواب كې ورته وفرمايل :

نعم ثقة ، ثقة . (۳)

ژباړه : امام ابوحنيفه رحمته الله عليه ثقه دى ، ثقه دى .

پورته ويناوي يوازي دنمونې په توگه راوړل سوې كه نه نو داسي ويناوي بېخي زياتي دي ، چي د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه په اړه ويل سوي دي .

۱: تذكرة الحفاظ للذهبي رحمته الله عليه ، ج : ۱ ، ص : ۱۶۰ .

۲: تهذيب التهذيب ، ج : ۱۰ ، ص : ۴۵۱ .

۳: مناقب الامام الاعظم للموفق ، ج : ۱ ، ص : ۱۹۲ .

امام ابوحنيفة رحمته الله عليه خپله دا حدیثو یو کتاب د (کتاب الاثار) په نوم تالیف کړی، چې هغه مخکني دا حدیثو کتابونه لکه موطا امام مالک، مصنف عبدالرزاق، مصنف ابن ابی شیبه او داسي نور کتابونه لاهم نه وه تالیف سوي.

امام زرنجي رحمته الله عليه فرمائي: امام ابوحنيفة رحمته الله عليه په کتاب الاثار کي تر څلویښت زرو زیات منتخب احادیث را نقل کړي دي. (۱)
د امام ابوحنيفة رحمته الله عليه د پورتنی کتاب ترڅنګ نورو جلیل القدر محدثینو د امام ابوحنيفة رحمته الله عليه اولس مسانید هم راجمع کړي دي، چې هر یو یې تر مسند امام شافعي کم نه دی، په دغه محدثینو کي یو حافظ ابن عدي رحمته الله عليه دی، دی په احادیثو کي تکړه نقاد دی، دده په لومړیو کي پر امام ابوحنيفة رحمته الله عليه باندي بدگومان و، وروسته، چې حقیقت ورته معلوم سو نو دمخکنيو بدگومانو د کفارې لپاره د امام ابوحنيفة رحمته الله عليه مسند مرتب کړ.

په هر صورت په احادیثو کي د امام ابوحنيفة رحمته الله عليه مقام ډېر لوړ دی دومره تفصیل پکښي سته، چې ټول دلته لیکل ناشوني دي (۲)
په اخره کي موز د مشهور اهل حدیث عالم نواب صدیق حسن خان رحمته الله عليه هغه شاهدي راقلوو، چې د امام ابوحنيفة رحمته الله عليه په اړه یې کړي ده، دده امام ابوحنيفة رحمته الله عليه په اړه لیکلي دي:
وكان عالما عاملا زاهدا عابدا ورعا تقيا كثير الخشوع دائم التضرع الي الله تعالى.

۱: الامام الاعظم للموفق، ج: ۱، ص: ۹۵، ۹۶، ط: دکن، سنه: ۱۳۲۱هـ

۲: په دې موضوع کي دي د تفصیل لپاره په اردو ژبه کي دمولانا احمد کاندهلوي رحمته الله عليه کتاب امام اعظم اور علم حدیث وکتل سي، او په عربي ژبه کي دي مولانا ظفر احمد عثمانی کتاب اتجاء الوطن وکتل سي.

ژباړه: امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باعمله عالم و، زاهد او عبادت کونکی و، پرهیزگاره، زیات خشوع کونکی او تل اللہ سبحانہ و تعالیٰ ته عاجزي کونکی و. د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ تر ډېرو فضايو او مناقبو ليکلو وروسته يې ليکلي دي:

ومناقبه وفضائله کثیره، وقد ذکر الخطيب البغدادي في تاريخه منها شيئا كثيرا، ثم اعقب ذلك بذكر ما كان الاليق تركه والا ضراب عنه، فمثل هذا الامام لا يشك في دينه ولا في ورعه وتشفه، ولم يكن يعاب بشئ سوى قلة العربية. (۱)

ژباړه: د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ مناقب او فضایل ډېر دي، چي خطيب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ په خپل تاريخ کي ډېر ليکلي دي، وروسته يې حيني داسي خبري ليکلي دي، چي پرېسودل او اعراض حني کول بڼه دي، د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په ديانت، پرهیزگاری او تحفظ کي شک نسته او پرده باندي هيڅ عيب نه سي لگېدای پرته لدې، چي په عربيت کي کمزوری و.

نواب حسن خان رحمۃ اللہ علیہ پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باندي دعربيت دکموالی نيوکه کړې ده پر دې خبره به وروسته وږغېږو خو لومړی بايد دا ووايو، چي پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ، چي دا حاديثو کوم اعتراض کېږي دهغو په اړه حسن خان رحمۃ اللہ علیہ هيڅ يادونه نه ده کړې بلکي دده کتاب تاج المکل، چي دا حاديثو دکتابونو په لړ کي دئ ده دخپل کتاب په پيل کي ويلي دي، چي زه دمحدثينو حالات بيانوم او ده په دغه بيان کي امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ دمحدثينو په قطار کي راوړی دئ، محدث يې ورته ويلي دئ او هيڅ نيوکه يې نه ده باندي کړې.

۱: التاج المکمل، مؤلفه نواب حسن صديق خان رحمۃ اللہ علیہ، ص: ۱۳۶ تر ۱۳۸ پوري، ترجمه: ۱۱۹، ط: بمبي، سنه: ۱۳۸۴هـ.

پاته سوه داخبره ،چي نواب صاحب پر امام ابو حنيفه رحمته الله عليه باندي دعرييت دکموالي نيوکه کړې ده ، نواب صاحب دغه اعتراض دقاضي ابن خلکان څخه رانقل کړې ده ځکه هغه هم په کت مټ ډول دغسي عبارت ليکلی دی، مگر داسي معلومېږي ،چي نواب صاحب دابن خلکان وروستنی عبارت نه دی رانقل کړی ،چي اعتراض اصل حقيقت معلوم سوی وای، حقيقت داسي دی ،چي ددې اعتراض اصل بنسټ يوه قصه ده ، قصه په دې ډول ده : مشهور نحوي ابو عمرو بن العلاء رحمته الله عليه د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه څخه دقتل شبه عمد په اړه پوښتنه وکړه ،چي ايا په دې قتل سره قصاص لازمېږي که يا؟ امام ابو حنيفه رحمته الله عليه دخپل مذهب مطابق جواب ورکړ ، چي قصاص نه لازمېږي، ابو عمرو بن العلاء رحمته الله عليه ورته وويل : ولوقتل بالمنجنيق؟ امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ورته وفرمايل : ولوضربه بابا قبيس. دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه پر دغه جمله باندي دا اعتراض وسو ،چي ده دا جمله بايد داسي ويلې وای : ولوضربه بابي قبيس. حقيقت دادی ،چي دغه اعتراض ځکه صحيح نه و ،چي عرب همدغسي وايي لکه امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ،چي جمله ويلې وه. قاضي ابن خلکان ،چي کله پورتنی اعتراض رانقل کړی نو بيا يې وروسته دپورتنی اعتراض جواب خپله ويلی دی او په جواب کي يې ويلی دي ،چي امام ابو حنيفه رحمته الله عليه خپله جمله دهغو خلکو دلغت سره سمه ويلې وه ،چي هغوی په اسماء سته کي ټول وخت الف مني لکه ،چي يو شاعر وايي :

فان اباها و ابا اباها

قد بلغا في الحمد غايتها

په پورتنی شعر باید د نحوي قانون له مخي (و ابا ايها) وويل سي .
قاضي ابن خلکان دخپل جواب په اوږدو کي ليکي :

وهي لغة الكوفيين وابو حنيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ من اهل الكوفة. (۱)

ژباړه : دا دکوفه والو لغت دی ، چي امام ابو حنيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ استعمال کړی
دی او امام ابو حنيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ هم دکوفي دخلکو څخه دی .

پورتنی قصي په وجه پر امام ابو حنيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ باندي دعرييت دکموالي
نيوکه راپورته سوې ده خو که څوک په دغه خبره پر امام ابو حنيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ
باندي دعرييت دکموالي اعتراض کوي دا خپله دمعرض دعرييت پر
کموالي باندي دلالت کوي .

په تقليد کي جمود

په وروستۍ کي دا خبره د يادوني او پام وړه ده ، چي لکه څرنگه ، چي
دتقليد مخالفت او په شرعي احکامو کي ځاني نظر دملا متيا او مذمت
لايق کار دی په دغه ډول په تقليد کي جمود او غلو کول هم دمذمت وړ
او دملا متيا وړ کار دی ، لاندي ، چي کوم صورتونه ذکر کېږي همدغه
صورتونه بڼه نه دي ، جمود في التقليد پکښي سته او په تقليد کي غلو
ده :

۱ : دمجتهدينو په اړه داسي گومان کول ، چي دوی ته د شارع مقام
ورکړل سي او يا دوی دانبياوو په څېر معصوم او دهر ډول خطاوو څخه
پاک وگڼل سي .

۱ : وفيات الاعيان لابن خلکان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ج : ۲ ، ص : ۱۶۵ .

۲: په کوم صحیح حدیث باندي یوازې له دې امله عمل ونه کول سي ، چي په دې اړه زموږ دامام څخه کوم قول نه دی رانقل سوی د مثال په ډول په تشهد کي د (شهدان لا اله الا الله) په ویولو سره د شهادت گوته پورته کېدل په زیات شمېر حدیثونو سره ثابت ده مگر څوک ، چي یې له دې امله نه پورته کوي ، چي په دې اړه دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ څخه کوم قول نه دی رانقل سوی همدا لامل دی ، چي ځینو خلکو لاندې گستاخانه او بې ادبه جمله ویلې ده:

مارا قول ابو حنیفه رضی اللہ عنہ باید ، قول رسول کافي نمت

نعوذ بالله العلي العظيم، دا هم هغه جامد تقلید دی ، چي بدي یې په قرآن او حدیث سره ثابت ده.

۳: په نبوي احادیثو کي داسي کانت واپت کار ترسره کول ، چي مناسب نه وي او د مذهب سره یې برابرول ، او یا داسي دکاره وتلي تاویلات پکښي کول ، چي دده خپل زړه هم پر مطمئن نه وي خو دا دهر چا فکري جوگه والی دی ، که ، چيري کوم کس ته د حدیث په کومه توجیه کي رښتیني شرح صدوري وي او بل کس یې صحیح نه وبولي نو دغه دوهم کس ته پر لومړی کس باندي دنیو کي کولو حق نسته.

۴: که یو متبحر عالم ته صحیح حدیث ورسیري ، دا ورته معلومه سي ، چي د مذهب قول ددغه حدیث څخه مخالف دی او ددې حدیث په مقابل کي بل معارض هم نه وي نو بیا هم دغه متبحر عالم حدیث پرېږدي او په مذهب عمل وکړي دې ته هم جامد تقلید ویل کېږي ، چي پوره تفصیل یې مخکي تېر سو .

۵: داهم په تقلید کي جمود او غلو ده ، چي څوک داسي عقیده ولري ، چي زما مذهب حق دی او نور مذهبهونه نعوذ بالله باطل دي .

حقیقت دادی، چي دټولو مذهبونو امامانو دا جهاد د شرایطو د پوره کولو وروسته هر یوه د قرآن او حدیث د صحیح مقصود د معلومولو لپاره پوره، پوره کوشش کړی دی نو ځکه دټولو امامانو مذهبونه حق دي همدا وجه ده که دیوه مجتهد څخه کومه اجتهادي غلطی سوې وي نو نه یوازي، چي د الله ﷻ په وړاندي معاف دی بلکي الله ﷻ ده ته دخپل کوشش ثواب هم ورکوي، چي تصریح یې په احادیثو کي سته، البته یو مقلد داسي ویلای سي، چي زما مذهب صحیح دی خودابه وایي، چي زما په مذهب کي ددې احتمال سته، چي ځيني شيان پکښي غلط وي او دنورو مذهبونو په اړه به هم داسي عقیده لري، چي هغه مذهبونه د صحت او غلطتیا دواړو احتمال لري.

۶: د مجتهدینو امامانو زیات اختلافات رابرسېره کول او وړاندي کول داهم لویه غلطی ده ځکه په زیاتو مسائلو کي د امامانو ترمنځ اختلاف یوازي د افضلیت او نه افضلیت خبره وي، د جواز او نه جواز خبره نه وي لکه درکوع پر مهال باندي لاسونه پورته کول یا نه پورته کول، آمین په زوره ویل، یا نه ویل، په ولاړه کي لاسونه تر نامه لاندي نیول او یا پر سینه باندي نیول او داسي نوري مسائلي د اټولي مسائلي هغه مسائلي دي، چي د افضلیت او نه افضلیت خبره ده که نو پر دواړه طریقو باندي دخلورو امامانو په اتفاق لمونځ جایز دی خو یوازي یو امام یې یوه طریقه افضله بولي او بل امام یې بله طریقه افضله بولي، داسي مسائلي رابرسېره کول، د حلال او حرام حکم ورکول، یا په امت کي تفرقه پیدا کول او داسي نور د اټول کارونه حرام او ممنوع دي باید په کلکه ځانونه ځني وساتل سي.

۷: همدا ډول د امامانو په منځ کي، چي کومي د جواز او نه جواز مسائلي دي دهغوی په اړه اختلاف ته عملي بڼه ورکول یعنی داچي

دداسي اختلافاتو په وجه جنگ جگړې کول په هيڅ مذهب کي جايز نه دي يا داچي دداسي اختلافاتو په وجه يو بل ته عيب ويل ، پوچ رد سره ويل اوبدگومانی سره کول دتولو مذهبونو په اتفاق سره حرامي دي پردې موضوع باندي علامه شاطبي رحمۃ اللہ علیہ مفصله او نفيسه وينا کړې ده خوک ، چي دعلم خبنتنان وي هغو ته دمطالعې وړ ده. (۱)

۱: وگورئ: الموافقات للشاطبي رحمۃ اللہ علیہ ، ج : ۴ ، ص : ۲۲۰ تر ۲۲۴

وروستی وړاندیز

دتقلید دمستلې حقیقت دخپلي علمي توانایی په اندازه په تیرو صفحو کې روښانه کړل سو په آخر کې زموږ وړاندیز دا دی، چې ددې کتاب دلیکلو څخه زموږ موخه دانه ده، چې بحث، مباحثې او مناظرې دي وکړل سي بلکې زموږ موخه داده، چې دمسلمان امت داکثريت برخي دريغ، چې دپبلو مذهبونو سره اړه لري هغه څرگند سي، که چیري په ناخبرۍ سره دقلم دخوکي څخه کوم داسي لفظ وتلی وي، چې دچا دخفگان او ناراضۍ سبب گرځېدلی وي نو دهغه څخه دزړه له کومي او په پوره اخلاص سره بخښنه غواړو.

ددې صفحو دلیکلو څخه اصلي موخه داده، چې دمسلمان امت دزیاتي برخي نقطه نظر دلایل څرگند سي او دغیر مقلدینو له خوا، چې اختلافات سوي دي او ددغو اختلافاتو په وجه باندي دحرام، شرک او داسي نورو شيانو غلط فهمیاني پیداسوي دي ددغو غلط فهمیانو دلیري کېدو امکانات زیات سي که څوک زموږ ددغه نقطې سره بیا هم اختلافات لري نو بیا دي پر خپل دریز باندي ودیږي او زموږ پر امامانو دي دا تور نه لگوي، چې دوی شریعتونه دځانه جوړ کړي دي او نه دي ددغو مجتهدینو پر پیروانو باندي دشرک الزام لگوي دا یو خطرناکه کار دی داسي خطر ناکه دی، چې زر ځله پناه ځني غوښتل پکار دي.

ددغسي خلکو لپاره دمشهور اهل حدیث عالم نواب حسن خان رحمۃ اللہ علیہ، چې دوی ته دلاري دڅراغ حیثیت لري - یو اقتباس رانقلوو، حسن خان رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب ابقاء المنن بالقاء المحن کې لیکي:

پر ما باندې د الله ﷻ يو احسان داسوی دی، چې زه ناجیه فرقه یوازې اهل سنت گڼم په اهل سنتو کې که حنفي وي ، که شافعي وي ، که مالکي وي ، که حنبلي وي ، که ظاهري وي ، که اهل حديث او که متصوف وي ددغو ټولو په حق کې زه هيڅ بدگوماني نه لرم سره ددې ، چې ماته معلومه ده ، چې په هر ډله کې څه داسې مسائلې سته ، چې ددلایلو څخه خلاف دي او ځیني یې بیا دنصوصو سره موافقي دي ، ځیني فتاواوي یې صحیح ، ځیني کمزوري او مردودي دي خو حکم اکثریت ته دی نه اقلیت ته ، دامامانو څخه ، چې کوم عمل د حدیثونو څخه پاته سوی وي دهغه لپاره شل عذرونه دي ، چې په جلب المنفعت نومي کتاب کې لیکل سوي دي .

دسلفو پر امامانو باندې دا طعن لگول ، چې دوی دستتو څخه مخالفت کړی دی دا په دې معنا دی لکه په انصاف کې ، چې څوک چور او چپاول جوړوي ، البته کوم مقلد ته ، چې صحیح قرآني دلیل او یا صحیح حدیث څرگند سي بیا هم پر خپل مذهب باندې کلک ولاړ وي او په تقلید کې بیا هم جمود کوي داسې کس ته خطا کاروایم او گناه گار ورته نه وایم ، نه یې معاذالله کافر بولم او نه دا وایم ، چې په دغه کس پسې لمونځ نه صحیح کېږي .

په مسائلو ، عباداتو او معاملاتو کې اختلاف په وجه کفر نه رامنځته کېږي او نه یې علماوو ته ددغه اختلاف په وجه کافران ویل کېږي غایه ما في الباب خطاء في الاجتهاد او یا خطا في انفسهم ورته ویل کېږي ، چې علماء یې پېژني .

الله ﷻ ته امید لرم ، چې که زه مخلص یم ، تعصب کونکی نه یم او په یوه وجه په خطا کې لوېدلی یم ، الله ﷻ دي زما گناهونه را معاف کړي او که زه قصدا پر خطا روان یم نو دا زما لپاره ډېره دېدبختی او وېرلې

صحنه ده مگر کوم مسلمان ، چي دالله ﷺ څخه بېرېرې او رحمت ته يې امید لري هغه ته هيڅ لازمي نه ده ، چي پر مسلمان دي بد گومان وکړي
 ځکه : ځن ځحکم بالظواهر والله اعلم بالسرائر. (۱)

دفتنو په داسي ډکه زمانه کي ، چي پر مسلمانانو باندي دفتنو او مصيبتونو دهرې خوا حملې او يرغل دي په داسي حال کي زموږ لپاره تردې لوی بربادونکی او هلاکونکی شي نسته ، چي پر کوچنيو او فروعې مسائلو سره اختلاف کوو او يو دبله پر داسي کوچنيو خبرو باندي سره لاس او گربوان يو ، چي پر کوچنيو ، کوچنيو خبرو باندي يو وبل ته کافر او مشرک وايو ، يا دبل لمانځه ته فاسد وايو ، که دتاريخ پانيي موږ وگورو موږ ته ډېر ښه پند را کوي ځکه په تاريخ کي بېلابېل داسي واقعات سته ، چي موږ سبق ځني واخلو ځکه هغه رابنيي ، چي هيڅ وخت دمسلمانانوسر کوم دښمن نه دي تپت کړي بلکي هر وخت ، چي موږ ته کومه تباهي راغلي ده دخپل منځيو شخړو او اختلافاتو له امله راغلي ده ، تاريخ پردي شاهد دي ، چي کله دمسلمانانوپه منځ کي دفروعې مسائلو پرسر باندي شخړي او اختلافات پيل سوه ، دښمن ددې څخه لويه گټه پورته کړې ده.

الله ﷺ ته دا دعا کوو ، چي موږ ته دي سيده لاره راپه برخه کړي ،
 الله ﷺ دي موږ ته دحق پېژندلو او دحق داتباع توفيق را کړي ، الله ﷺ دي موږ ته دا همت را کړي ، چي باطل ته باطل ووايو او ځانونه ځني ژغورو ، الله ﷺ دي موږ دخپل منځي جنگو څخه وساتي او ددې

۱: دفارن مياشتنی پاڼه ، سنه : ۱۹۶۴ ، دفارن مجلې دمدير ماهر القادري څخه په مننه .

پرئای دی اللہ ﷻ داسی توفیق راکړي، چي خپل ژوند ددین دلوړو
مقاصدو لپاره وقف کړو.

آمین ثم آمین و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین.

دژباړي تکمیل : ۱۴۳۱ هـ ق

مولوي عبدالهادي حماد

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**